MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

GEBIEDSBESCHRIJVING VEENWEIDEGEBIED

T.G. Peenstra

© PROVINCIE UTRECHT DIENST RUIMTE EN GROEN 1992

VOORWOORD

Op 15 november 1986 is door de Minister van WVC het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) goedgekeurd. Het betreft een inventarisatie van de jongere bouwkunst en stedebouw uit de periode 1850-1940. Daarbij is als doel gesteld het gehele land binnen een termijn van vijf jaar op vergelijkbare wijze te inventariseren, onder meer om de kennis over de periode 1850-1940 te vergroten en om als basis te kunnen dienen voor beschermingsmaatregelen van de drie bestuurslagen ten aanzien van objecten, structuren en ensembles.
De coördinatie en uitvoering van het MIP zijn in handen gelegd van de provincies en de vier grote steden, terwijl het rijk (WVC) zowel in financieel als in organisatorisch opzicht de randvoorwaarden schept. Elke provincie is opgedeeld in een aantal cultuurhistorisch samenhangende regio's, de zogeheten inventarisatiegebieden. Binnen deze gebieden wordt de inventarisatie per gemeente verricht. De werkzaamheden van het MIP bestaan uit:
a. beschrijven van elk inventarisatiegebied en van elke gemeente, waarbij de geografische, sociaal-economische en stedebouwkundige ontwikkelingen worden geschetst als kader voor b. het in kaart en beeld brengen van waardevolle gebouwen en stedebouwkundige structuren uit de betreffende periode.

De provincie Utrecht heeft besloten om het MIP te completeren met een inventarisatie van objecten e.a. van vóór 1850, om zo de sinds 1983 in gang gezette cultuurhistorische inventarisaties te continueren. Dit betekent dat ook de beschrijvingen van de 4 regio's en de 37 gemeenten uitgebreid zijn met de historisch-ruimtelijke ontwikkelingen van vóór 1850.

Het M.I.P. in de provincie Utrecht werd tussen 1988 en 1992 uitgevoerd en heeft voor het Veenweidegebied ongeveer 2500 objecten en zo'n 38 gebieden met bijzondere waarden opgeleverd. Deze breed opgezette inventarisaties per gemeente dienen als basis voor het beleid van de drie overheden ten aanzien van o.a. monumentenzorg, stadsvernieuwing en ruimtelijke ordening.
In eerste aanzet is het M.I.P. bedoeld als basis voor het plaatsen van een selectief aantal objecten uit de periode 1850-1940 op de rijksmonumentenlijst. Het ligt in de bedoeling om dit vervolgproject, het Monumenten Selectie Project (M.S.P.) en de Monumenten Registratie Procedure (M.R.P.) op analoge wijze uit te voeren als het M.I.P.

Op provinciaal niveau wordt het M.I.P. reeds toegepast bij de toetsing van gemeentelijke RO-plannen, beoordeling van subsidie-aanvragen betreffende restauratie en onderhoud van monumenten en ten aanzien van het toeristisch-recreatief beleid. Ook de uitwerking van de doelstelling dat het M.I.P. kan dienen als basis voor publicaties in wetenschappelijke en toeristische sfeer vindt reeds plaats. Als bijdrage aan de kennis van en de waardering voor ons cultureel erfgoed hebben wij drie publicatie-reeksen opgezet, waarin de gegevens van het M.I.P. onder de aandacht van de inwoners van de provincie worden gebracht: de sinds 1986 gestarte reeks 'Monumenten Inventarisatie Provincie Utrecht' beschrijft per gemeente de lokale geschiedenis en alle objecten in woord en beeld, de onlangs opgezette 'Stichtse Monumenten Reeks' richt zich op bijzondere thema's en gebouwtypen in de provincie en in de toeristische sfeer zal in totaal een vijftal gidsen verschijnen, waarin per M.I.P.-gebied in samenwerking met de ANWB 'Cultuurhistorische fietsroutes' worden beschreven.

Ten aanzien van het gemeentelijk beleid hoop ik dat de rapporten van het M.I.P. een stimulans zullen zijn tot een aktief monumentenbeleid in brede zin, dat wij, waar mogelijk, willen ondersteunen.

mr D.H. Kok
lid van Gedeputeerde Staten
van Utrecht

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord

Inhoudsopgave

Verantwoording

1 Inleiding 6

2 Fysische geografie 7
2.1 Ontstaanswijze 7
2.1.1 De ijstijden 7
2.1.2 Het holoceen 7
2.2 Bodemvorming 10
2.3 Afwatering 10

3 De ontwikkelingen tot 1850 12
3.1 Vroege bewoning 12
3.1.1 De pre-Romeinse tijd 12
3.1.2 De Romeinse tijd 12
3.2 Middeleeuwse ontginningen 13
3.2.1 De oeverontginningen 13
3.2.2 De veenontginningen 14
3.2.3 De ontginningen ten westen van de Vecht 16
3.2.4 Abcoude 16
3.2.5 De Ronde Venen 16
3.2.6 Kamerik en Zegveld 17
3.2.7 De venen ten oosten van de Vecht 17
3.2.8 De ontginningen rond de Leidse en Oude Rijn 18
3.2.9 Restontginningen 18
3.3 Grondgebruik 19
3.3.1 Agrarisch grondgebruik 19
3.3.2 Bebossing en parkaanleg 20
3.3.3 Turfwinning 22
3.3.4 Klei 24
3.3.5 Industrie 24
3.4 Infrastructuur 25
3.4.1 Landwegen 25
3.4.2 Wateren 26
3.4.3 Waterstaatkundige infrastructuur 27
3.4.4 Spoorwegen 28
3.4.5 Militaire infrastructuur 28
3.5 Nederzettingen 31
3.5.1 Aanvankelijke nederzettingsontwikkeling 31
3.5.2 Steden 31
3.5.3 Dorpen en gehuchten 32
3.5.4 Verspreide bebouwing 34
3.5.5 Kastelen en buitenplaatsen 35

4 De periode 1850-1940 38
4.1 De ruimtelijke structuur omstreeks 1850 38
4.2 Grondgebruik 39
4.2.1 Agrarisch grondgebruik 39
4.2.2 Turfwinning 40
4.2.3 Klei 40
4.2.4 Droogmakerijen 41
4.2.5 Industrie 42
4.2.6 Bebossing en parkaanleg 44
4.3 Infrastructuur 44
4.3.1 Land- en waterwegen 45
4.3.2 Spoorwegen 46
4.3.3 Militaire infrastructuur 47
4.4 Nederzettingen 49
4.4.1 Ontwikkelingen per nederzetting 49
4.4.2 Verspreide bebouwing 51
4.4.3 Buitenplaatsen, villa's en instellingen 52

5 Recente ruimtelijke ontwikkelingen 55

6 Gebieden met bijzondere waarden in het Veenweidegebied 56
6.1 Inleiding 56
6.2 Opzet van de inventarisatie van gebieden met bijzondere waarden 56
6.3 Gebieden met bijzondere waarden in het Veenweidegebied 59
6.3.1 Abcoude 60
6.3.2 Breukelen 70
6.3.3 Loenen 86
6.3.4 Maarssen 115
6.3.5 Maartensdijk 131
6.3.6 Ronde Venen 151
6.3.7 Vleuten-de Meern 158
6.3.8 Woerden 162

7 Lijst van opgenomen objecten in het Veenweidegebied 179

Abcoude 180
Breukelen 183
Harmelen 187
Loosdrecht 188
Maarssen 190
Maartensdijk 193
Vleuten-de Meern 196
Woerden 198
Loenen
Ronde Venen

Adressenlijsten van de gemeenten in het Veeenweidegebied

Literatuur

Verantwoording

Het voorliggende rapport bevat de beschrijving van het vierde en laatste inventarisatiegebied, het Veenweidegebied. Onderzoek en samenstelling is verricht door T.G. Peenstra in het kader van een stageplaats bij de provincie Utrecht in het voorjaar van 1992. Hij heeft dit onderzoek verricht als hoofdvakstudent Historsiche Geografie aan de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Utrecht en werd van daaruit begeleid door drs. J.D.H. Harten. De begeleidingscommissie van het MIP en de Rijksdienst voor Monumentenzorg voorzag het concept van de nodige correcties en aanvullingen.
Tot slot treft u aan een alfabetische adressenlist per gemeente van alle opgenomen objecten, zowel die van vóór 1850 als die uit de periode 1850-1940, inclusief de reeds beschermde rijksmonumenten. Bij ieder adres is het bouwtype vermeld alsmede een voorselectie in drie categorieën. Op basis van een aantal criteria is aan het M.I.P. deze nadere selectie toegevoegd om binnen de brede inventarisatie een gedifferentieërd monumentenbeleid te kunnen ontwikkelen: categorie 1 bevat de meest waardevolle panden per gemeente en kan als uitgangspunt dienen voor de selectie op rijksniveau. Tevens zijn dit de potentiële gemeentelijke monumenten, die aangevuld kunnen worden met de objecten uit categorie 2, zeker wanneer deze zich in de 'gebieden met bijzondere waarden' bevinden. Categorie 3 zijn objecten die enige cultuurhistorische waarde bezitten en van ondersteunende betekenis zijn, met name binnen de genoemde gebieden. Deze objecten zijn niet 'zwaar' genoeg voor een stringente bescherming, maar dienen wel betrokken te worden bij het ruimtelijk ordeningsbeleid en het welstandstoezicht.

drs. R.K.M. Blijdenstijn

projectleider M.I.P.
provincie Utrecht

1 Inleiding

Het Veenweidegebied ligt in het noordwesten van de provincie Utrecht en bestaat sinds de gemeentelijke herindeling van 1990 uit tien gemeenten: Abcoude, Breukelen, Harmelen, Loenen, Loosdrecht, Maarssen, Maartensdijk, De Ronde Venen, Vleuten-De Meern en Woerden. Het oppervlakte van het Veenweidegebied is 425,6 vierkante kilometer en het aantal inwoners bedroeg op 1 januari 1991 ruim 177.000.
De naam Veenweidegebied doet reeds vermoeden dat de veeteelt van oudsher een belangrijke inkomstenbron voor de bewoners was. Het landschap wordt ook tegenwoordig nog voor een belangrijk deel door agrarische bedrijvigheid bepaald. Een tweede bron van inkomsten was de turfwinning. De plassen in het Veenweidegbeid zijn door het baggeren van turf ontstaan. Een aantal van deze plassen is in de vorige eeuw weer drooggemaakt. Een derde landschapsbepalende factor in het Veenweidegebied was de stichting van vele buitenplaatsen in de Vechtstreek.
Na de Tweede Wereldoorlog is de bedrijvigheid en het inwonertal van enkele plaatsen in het Veenweidegebied fors gegroeid. Maarssen, Mijdrecht en Woerden verloren hierdoor voor een belangrijk deel hun rurale karakter. Buiten deze plaatsen bleef het open landelijke karakter van het gebied echter tot op heden behouden.

Afbeelding 1: De ligging van het Veenweidegebied.

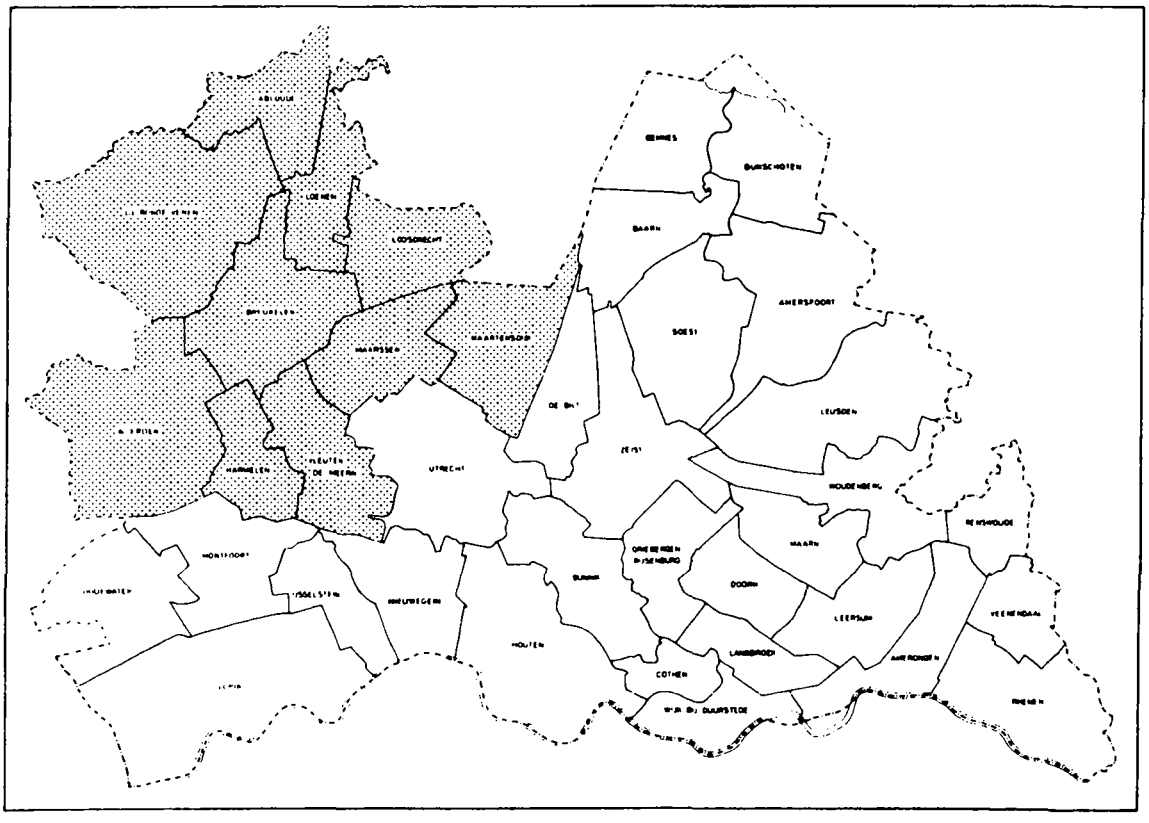

2 Fysische geografie

Grofweg gezien bestaat het Veenweidegebied uit twee natuurlijke landschapseenheden. In het grootste bevond zich een dik veenpakket, wat voor een deel door menselijke activiteiten is verdwenen.
Dit veenpakket werd doorsneden door de rivieren de (Oude) Rijn en de Vecht, die oeverwallen hebben opgebouwd. In dit hoofdstuk komen achtereenvolgens de ontstaanswijze, de bodemvorming en de afwatering van het gebied aan de orde.

2.1 Ontstaanswijze

Het Veenweidegebied is geologisch gezien een erg jong gebied. Het veen, waar het gebied zijn naam aan ontleent, werd pas gevormd na de opstuwing van de Utrechtse Heuvelrug, die het gebied in het oosten begrenst, en de afzetting van dekzanden tot in de laatste ijstijd.

2.1.1 De ijstijden

De Utrechtse Heuvelrug en het Gooi, die het Veenweidegebied in het oosten begrenzen ontstonden in de voorlaatste ijstijd (Saalien, 200.000 - 120.000 jaar geleden). Een grote massa landijs uit Scandinavië breidde zich toen in zuidelijke richting uit. De rivierafzettingen die hier voor de ijstijd waren neergelegd, werden door het ijs opgestuwd tot stuwwallen. Deze rivierafzettingen waren afgezet door de Maas en de Rijn en bestonden voornamelijk uit zand en grind. Aan het eind van de ijstijd begon het ijs af te smelten. Het wegstromende smeltwater verspreidde het zand en grind van de stuwwal over een groter gebied. In de op deze wijze ontstane sandr is de gelaagdheid van de stuwwal niet terug te vinden.
In de op het Saalien volgende Eemtijd, trok het ijs zich terug tot in Scandinavië. Door het afsmelten van het ijs, steeg de zeespiegel. De rivieren legden in deze tijd opnieuw klei, zand en grind neer.
Na deze warmere tijd werd het weer kouder in de laatste ijstijd, het Weichselien. In deze periode bereikte het landijs ons land niet, maar er heerste hier wel een toendraklimaat. Door de schaarse begroeiing had de wind vrij spel. Vanuit het toen grotendeels drooggevallen Noordzeebekken werd een laag zand afgezet, die vrijwel het hele Nederlandse grondgebied bedekte, het dekzand. In een latere fase van het Weichselien werden vanuit droge rivierbeddingen op veel plaatsen van dit zand nog duinen gevormd (rivierduinen of donken).

2.1.2 Het holoceen

De laatste 10.000 jaar waren het meest bepalend voor het natuurlijke landschap in het Veenweidegebied. Na de laatste ijstijd zette zich in het begin van het holoceen een definitieve

Afbeelding 2: De fysische geografie van het Veenweidegebied

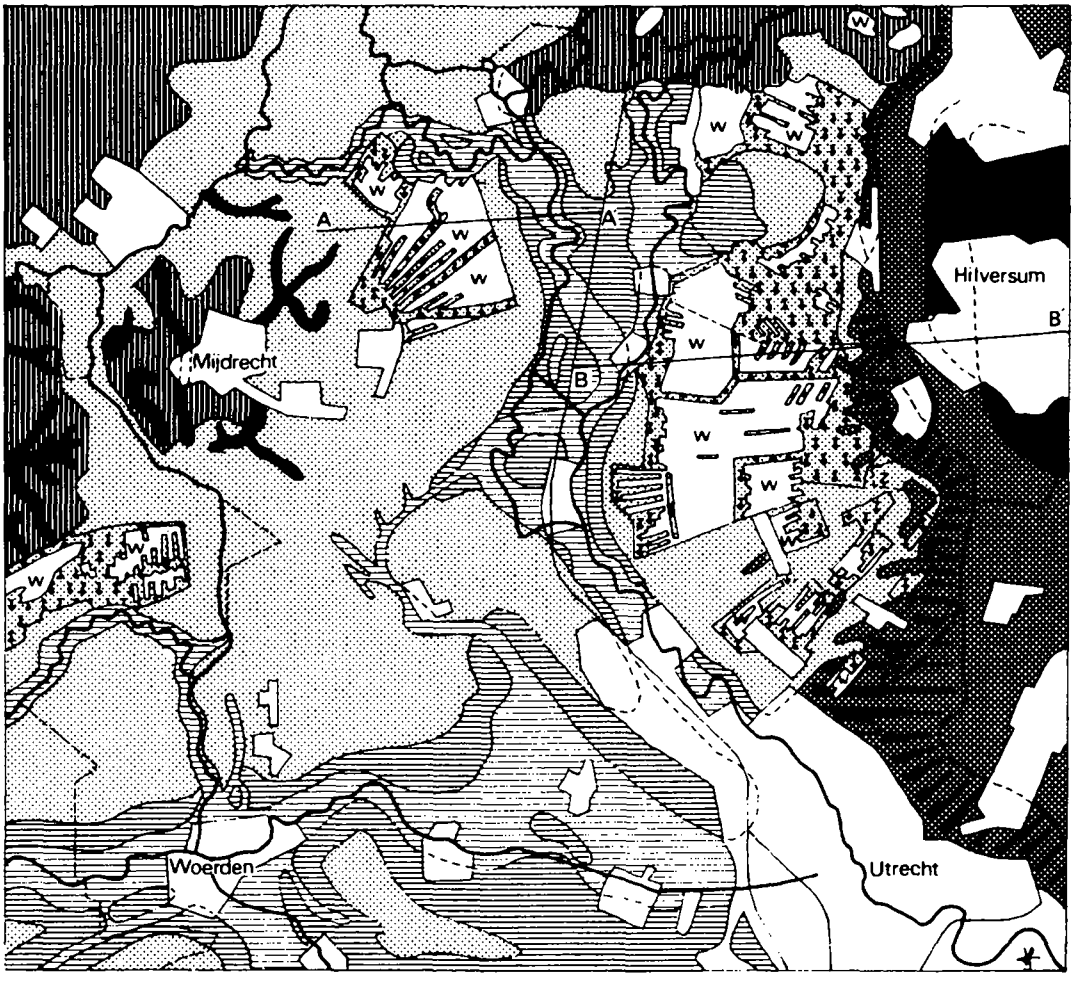

Bron: Geomorfologische kaart van Nederland

0 10 km 20 30

- stuwwal
- dekzand
- veen
- rivier/veenstroom
- zeeklei
- restant van een wadgeul
- water (meer of plas)
- sandr
- verspoeld dekzand
- vergraven veen
- oeverwal (zand en zavel)
- rivierkom (klei)
- bebouwd gebied

Afbeelding 3: De geologische opbouw van het Veenweidegebied

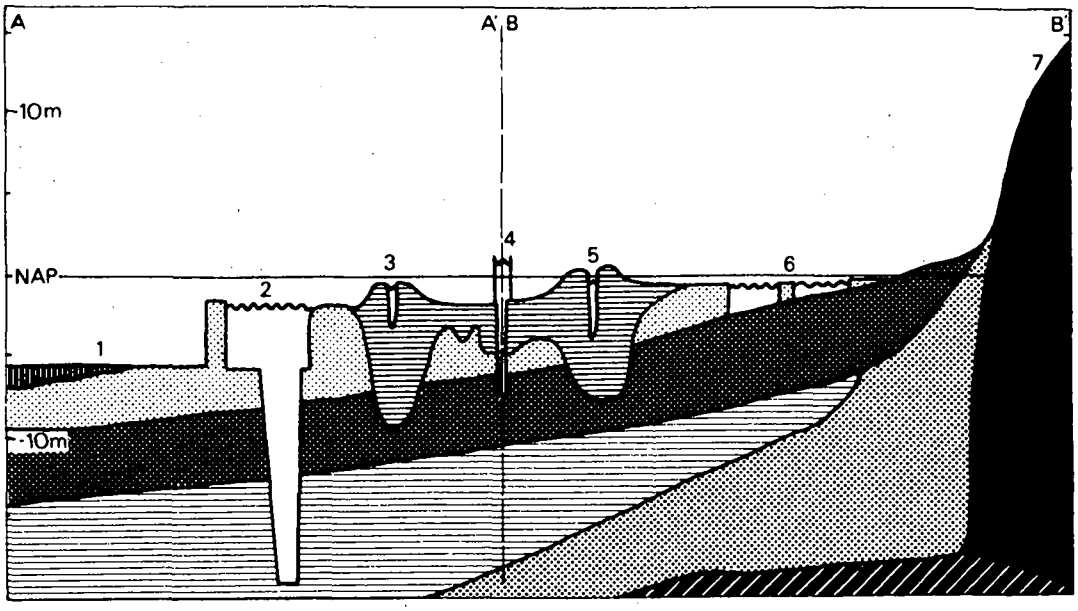

Bron: Geologische kaart van Nederland

0 km 10

	preglaciale afzettingen		stuwwal
	sandr		rivierzand en -grind
	dekzand		veen
	rivierzand en -klei		(oude) zeeklei

1	Polder Groot Mijdrecht	5	Vecht
2	Vinkeveense Plassen	6	Loosdrechtse Plassen
3	Angstel	7	Stuwwal van het Gooi
4	Amsterdam-Rijnkanaal		

klimaatsverbetering in. De zeespiegel begon weer te stijgen, de begroeiing werd dichter en de rivieren kregen een vastere bedding. Toch werd het dekzandgebied aanvankelijk nog regelmatig door overstromingen getroffen. In het laagste deel van het dekzandgebied verspoelde het dekzand daardoor en werd het afgevlakt. Door de stijgende zeespiegel werd ook de grondwaterspiegel hoger. Onder deze vochtige omstandigheden vormde zich (basis-)veen. Naarmate de zeespiegel verder steeg, breidde het veenmoeras zich steeds verder in oostelijke richting uit.

Ongeveer 5000 jaar geleden vormde zich ongeveer ter plaatse van de huidige kust een strandwal. Achter deze strandwal ontstond een waddengebied, waarin zand en klei werden afgezet (oudere zee-afzettingen). Toen de zeespiegelstijging zo'n 3000 jaar geleden begon te stagneren, begon zich achter deze strandwal opnieuw veen te vormen (Hollandveen, zie 2.2). Plaatselijk hebben de rivieren door overstromingen weer klei op dit veen afgezet.

Na een relatief rustige periode met veengroei, werd de zee rond 700 voor Chr. weer actiever (subatlanticum). Het zoute water drong via riviermondingen het veengebied binnen en zette onder brakke omstandigheden de jongere zeeafzettingen (voornamelijk klei) af. In het Veenweidegebied was de benedenloop van de Vecht in deze tijd een getijdenrivier. Ten noorden van Vreeland werd daardoor zeeklei afgezet. Verder werden in deze periode gaten in het veenpakket geslagen. Zo ontstonden (delen van) het Naardermeer, het Horstermeer, het Haarlemmermeer, vele Noordhollandse meren en de uitbreiding van het Flevomeer tot Zuiderzee.

2.2 Bodemvorming

De oeverwallen langs de rivieren bestaan uit zand en lichte klei. Ze waren aanvankelijk hoger gelegen dan de kommen, waarin zich het veenpakket vormde dat boven de rivieren uitgroeide. Door het inklinken van het veen liggen de oeverwallen tegenwoordig als ruggen in het landschap. Deze verschillen zijn ook te herkennen aan de verkaveling en het grondgebruik. Het grondgebruik op de oeverwallen is gevarieerd (tuinbouw, akkerbouw, nederzettingen, fruitteelt) en de verkaveling is blokvormig. In de veengebieden, waar vrijwel alleen veeteelt wordt bedreven, wordt een regelmatige strokenverkaveling aangetroffen.
De oorspronkelijke vegetatie op de oeverwallen bestond uit loofbos zoals eiken, essen, iepen en meidoorns. Verder van de rivieren werden de omstandigheden geleidelijk vochtiger en minder voedselrijk. Hier werden achtereenvolgens moerasbos- (wilgen en populieren, elzen en berken), riet- en zeggevegetaties aangetroffen. Door de vochtige en zuurstofarme omstandigheden werden de afgestorven resten van deze vegetatie niet volledig afgebroken. Daardoor is aan de plantenresten in het veen de oorspronkelijke plantengroei vaak gemakkelijk te herkennen. In gebieden waar door hun geïsoleerde en hoge ligging helemaal geen voedingsstoffen door rivieren werden aangevoerd, kwam veenmosveen (sphagnum) tot ontwikkeling. Voorbeelden van dergelijke gebieden zijn de streek ten oosten van de Vecht en de Ronde Venen.
Het regenwater van de Utrechtse Heuvelrug en het Gooi dat gemakkelijk in de zandgrond wegzakt komt in het laaggelegen gebied ten oosten van de Vecht weer aan de oppervlakte (kwel) en zorgt zo voor vochtige, voedselarme omstandigheden. Het veenpakket tussen de Vecht en de Utrechtse Heuvelrug wordt naar het oosten toe steeds dunner.
In de Ronde Venen, die onder natuurlijke omstandigheden boven het gemiddelde peil van de rivieren waren uitgegroeid, zorgde de neerslag voor de enige watertoevoer.

2.3 Afwatering

Het Veenweidegebied wordt doorsneden door de rivieren de Vecht en de Oude Rijn. De Oude Rijn was in de periode van de veenvorming nog de belangrijkste tak van de Rijn. Vóór de groei van het veen hadden deze rivieren nog een flink aantal zijarmen. Door de groei van het veen kwamen veel van deze armen echter te hoog te liggen

Afbeelding 3: De belangrijkste nog bestaande natuurlijke waterlopen

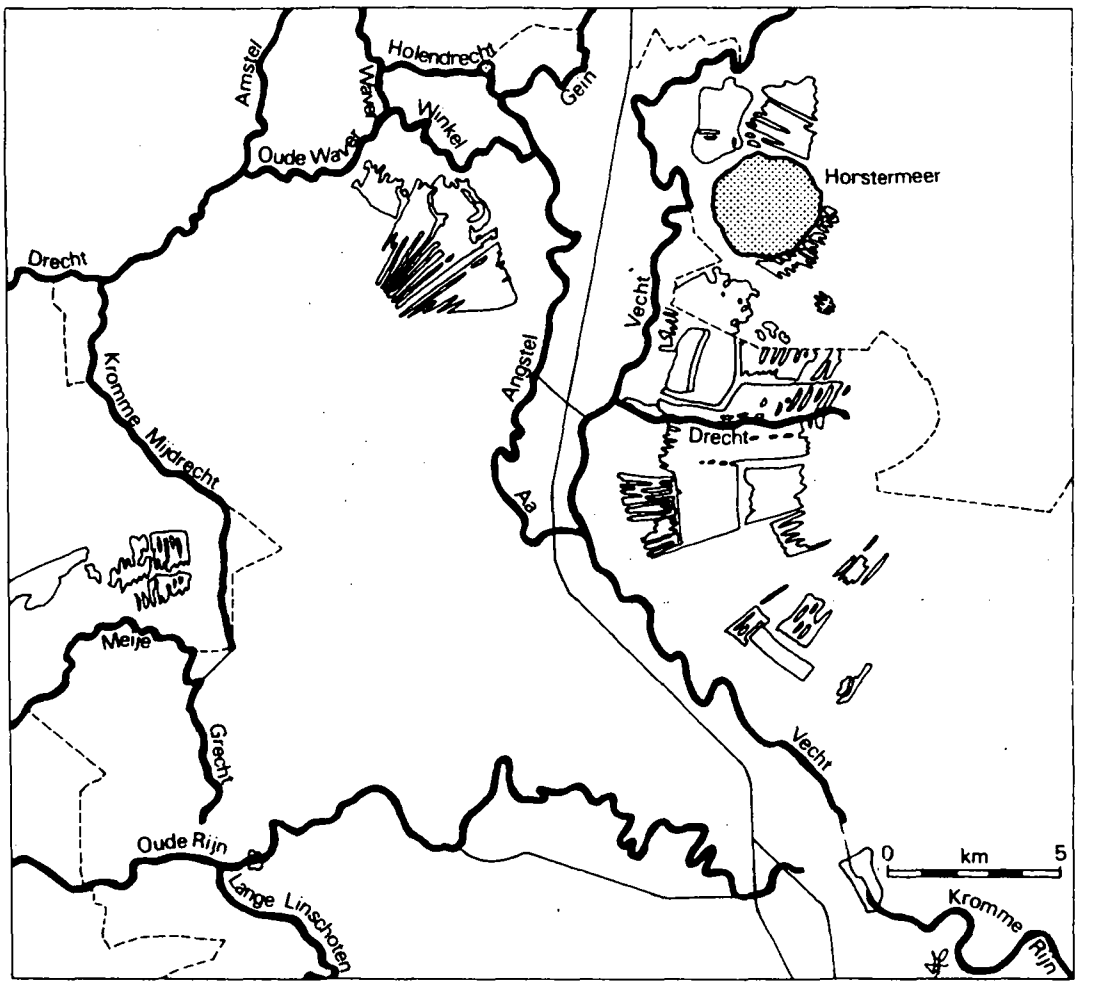

voor de afvoer van rivierwater en ze groeiden daardoor (gedeeltelijk) dicht. Veel van deze stroompjes vervulden daardoor tenslotte alleen nog een rol in de ontwatering van het veen. Ze vormden dan ook geen oeverwallen.
Ook had de veengroei gevolgen voor de sedimentatiemogelijkheden van de grotere rivieren. Door de hoge ligging van het veen konden rivierafzettingen slechts in een smalle strook langs de rivier worden neergelegd.
In de Romeinse tijd was de Oude Rijn nog de belangrijkste tak van de Rijn, maar de afsplitsing van de Lek was al ontstaan. In de Middeleeuwen, toen het Veenweidegebied werd ontgonnen, had de Lek de functie van de Oude Rijn grotendeels overgenomen.
De Vecht splitste zich ongeveer 4200 jaar geleden in de omgeving van de huidige stad Utrecht van de Oude Rijn af. De stroompjes die voor de afvoer van regen- en kwelwater uit het veengebied zorgden, vormden samen met de Vecht het afwateringssysteem van het noordelijk deel van het Veenweidegebied. De bij Nieuw-Loosdrecht ontspringende Drecht is een overblijfsel van een dergelijk veenriviertje. De Aa, de Angstel en het Gein waren aftakkingen van de Vecht, die mogelijk ook nog een tijd de hoofdarm van de benedenloop van de Vecht waren.

3 De ruimtelijke ontwikkeling tot 1850

De omvorming van het in het vorige hoofdstuk beschreven natuurlijke landschap tot het cultuurlandschap dat tegenwoordig in het Veenweidegebied wordt aangetroffen was een langdurig proces. In dit hoofdstuk komen de belangrijkste ontwikkelingen die in dit proces tot 1850 een rol speelden aan de orde.

3.1 Vroege bewoning

Het beschreven veenlandschap was moeilijk begaanbaar en leende zich slecht voor bewoning. Desondanks stammen de eerste gegevens die op de aanwezigheid van de mens in het Veenweidegebied wijzen, uit de periode voor de komst van de Romeinen. In de eerste eeuwen van de jaartelling lag ons land in de grenszône van het Romeinse Rijk. Uit deze tijd zijn ook archeologische vondsten bekend.

3.1.1 De pre-Romeinse tijd

Reeds voor onze jaartelling trok de mens het Veenweidegebied via de rivieren binnen. Bij opgravingen te Abcoude, Baambrugge en Weesp werden aardewerkscherven gevonden die dateren van ongeveer 200 jaar voor Christus. Deze sporen van prehistorische bewoning van de Vechtstreek wijzen er op dat de bewoners zich in leven hielden met visvangst en jacht. Men woonde op de oeverwallen van de rivier in primitieve hutten van riet, hout en leem.
Ook uit de omgeving van De Meern zijn vondsten uit de late ijzertijd bekend. Deze vondsten wijzen vermoedelijk op tijdelijke bewoning van de loofwouden op de oeverwallen van de rivieren.

3.1.2 De Romeinse tijd

De Rijn vormde kort voor het begin van onze jaartelling de noordelijke grens van het Romeinse Rijk. Onder het bewind van keizer Augustus trok de Romeinse veldheer Drusus erop uit om de stammen ten noorden van de Rijn (Usipeles, Sugambi, Friezen en Chauken) te onderwerpen. Deze aanval maakte deel uit van het plan de Elbe tot noordgrens van het Romeinse Rijk te maken. Om dit gebied goed te kunnen bereiken werden onder leiding van Drusus kanalisatiewerken uitgevoerd. Waarschijnlijk werd met de Drususgracht (een verbetering van de verbinding van) de vaarweg tussen de Oude Rijn en de Vecht bedoeld, hoewel deze naam ook wel in verband wordt gebracht met de verbinding tussen de Rijn en de Oude IJssel bij Arnhem.
Toch bereikten de inspanningen van Drusus niet hun doel. In 47 na Chr. kreeg de toenmalige veldheer Corbulo vanuit Rome de opdracht zich terug te trekken op de zuidelijke oever van de Rijn. Archeologisch is aangetoond dat Corbulo hiervoor de dan nog belangrijkste stroomgordel van de Oude en Kromme Rijn uitkoos. Langs deze rivier werden verschillende castella aangelegd. In het Veenweidegebied zijn op twee plaatsen bodemvondsten uit de Romeinse tijd gedaan: bij De Meern en in Woerden.

De Romeinen vestigden zich waarschijnlijk rond het midden van de eerste eeuw van onze jaartelling bij De Meern. Bij opgravingen is hier een laag met brandresten aangetroffen, waarvan het bestaan mogelijk in verband kan worden gebracht met plunderingen tijdens de Bataafse opstand van 69-70 na Chr. Daarna werd het terrein op de Hoge Woerd tot in het begin van de derde eeuw opnieuw bewoond. In det castellum Laurum te Woerden was een uit Romeinse burgers bestaand garnizoen gelegerd; deze nederzetting had evenals die bij De Meern een militaire functie. Waarschijnlijk bevonden zich rond de castella ook kleine nederzettingen van boeren en handelslieden.
Rond 270 vielen de Friezen en de Franken het rivierengebied binnen, waardoor de grenslinie in verval raakte. Tot in de vierde eeuw was de Waal daarom de grens van het gebied dat onder effectieve Romeinse controle stond. In de Utrechtse castella zijn geen sporen aangetroffen van intensief gebruik na 270.
Langs de Vecht vestigden de Romeinen zich vrijwel zeker niet blijvend. Er zijn geen opgravingen gedaan waaruit dit blijkt.
De inheemse bewoning te Abcoude, Baambrugge en Weesp eindigde rond 300. Er vond toen een nieuwe fase van zeespiegelstijging (transgressie) plaats, waardoor de waterhuishouding in het gebied verslechterde.

3.2 Middeleeuwse ontginningen

Door de genoemde laat-Romeinse transgressie werden de woonomstandigheden in de Westnederlandse veengebieden erg ongunstig. Waarschijnlijk was het Veenweidegebied na de Romeinse tijd dan ook niet continu bewoond.
In de Middeleeuwen heeft de mens in een periode van enkele honderden jaren het hele Veenweidegebied ontgonnen. Aanvankelijk bleven de ontginningen beperkt tot de rivieroevers, maar rond het jaar 1000 begon men ook aan de ontginning van de veengebieden. In grote lijnen gebeurde dit volgens een bepaald systeem: de Cope-ontginning. Na een inleiding over de oever- en cope-ontginningen komen de ontginningen per deelgebied aan de orde.

3.2.1 De oeverontginningen

Na de transgressie werden de oeverwallen in het gebied heel geleidelijk aan in gebruik genomen door Friezen en Franken. De hoog opgeslibde oeverwallen werden het eerst bewoond en als landbouwgrond in gebruik genomen. De goed doorlatende gronden waren gemakkelijk te ontwateren. Op de bredere oeverwallen, vooral langs de Oude Rijn, ontstond daardoor een onregelmatige blokverkaveling.
Kort na het jaar 1000 vond er een aantal belangrijke wijzigingen plaats in de waterhuishouding van het Veenweidegebied. De aanvoer van water door de Kromme Rijn verminderde, waardoor ook de Oude Rijn en de Vecht minder water te verwerken kregen. De afdamming van de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede in 1122 droeg hier nog in belangrijke mate aan bij.
Door de verminderde afvoer van de rivieren en het dichtslibben van de mond van de Oude Rijn bij Katwijk werd het noodzakelijk de

rivieren voor de scheepvaart te reguleren. In 1228 werd de Otterspoorsluis ten noorden van Maarssen voor de eerste maal in een oorkonde vermeld. Het belang van de Vecht als handelsrivier nam door deze hindernis af. Utrecht was in de latere Middeleeuwen niet voor grotere zwaarbeladen schepen bereikbaar. Behalve Woerden ontstonden er dan ook geen belangrijke steden langs de rivieren in het Veenweidegebied.

3.2.2 De veenontginningen

Na de dood van de Frankische keizer Karel de Grote in 814 nam de macht van de adel toe door het gebrek aan centraal gezag. Uit ontevredenheid over het beleid van de Hollandse graven, die in de gouw Niftarlake, waartoe de Vechtstreek en het omringende veengebied toen behoorden, de macht hadden, droeg koning Otto I in 953 het vruchtgebruik en beheer van het gebied over aan de Utrechtse bisschop Balderik. De bisschoppen kregen hierdoor een grote invloed in het veengebied.
Rond het jaar 1000 nam de bevolking van Nederland in omvang toe. Door ontwikkelingen op technisch en organisatorisch gebied was men in staat het veenmoeras te ontginnen en voor landbouw geschikt te maken. De eerste ontginningen vonden plaats vanaf de hogere delen in het landschap, de oeverwallen en zandopduikingen. Aanvankelijk werden aan de ontginningen geen restricties gesteld. Vooral in Holland vertonen de ontginningen daardoor een opstrekkend karakter.

De cope
Vanaf de tweede helft van de elfde eeuw echter gingen keizers, graven en bisschoppen, tot wiens heerlijk eigendom het veengebied behoorde, over tot regulering van de ontginningen. De graven en bisschoppen gaven tegen een vaste koopsom, of tegen periodieke betalingen, het recht op ontginning, de lage rechterlijke macht en de rechten op de inning van tijnzen en tienden aan de leenman. Tijnzen werden betaald als erkenning van het gezag. Het tijnsbedrag werd voor onbepaalde tijd vastgesteld. In latere ontginningen werd een hogere tijnzen geheven, zodat aan deze bedragen gegevens omtrent de ouderdom van een ontginning kunnen worden ontleend.
In het Sticht Utrecht was dit vaak een kapittelheer en soms een edelman. De ontginningen die door een dergelijke overeenkomst tot stand kwamen werden "cope" genoemd. Plaats- en poldernamen die eindigen op -cop, -kop of -koop verwijzen hiernaar. Voorbeelden in het Veenweidegebied zijn Teckop, Gerverskop, Heicop, Reyerscop en Oukoop. Evenals -broek-namen en namen die werden ontleend aan buitenlandse plaatsen, zoals Kamerik, Demmerik, Spengen, Polanen, Rappijnen en Portengen komen de -kop en -cop namen niet op de stroomruggen voor. Putkop lijkt een uitzondering op deze regel, maar is geen echte -kop naam. In 1286 werd het vermeld als Putkupe en in 1526 als Puttecuyp.
Bij de ontginning van een "cope" ging men meestal als volgt te werk. Vanaf de ontginningsbasis, meestal een natuurlijke of gegraven waterloop, werd een stelsel van evenwijdige sloten gegraven, met een tussenruimte van 30 roeden (± 115 meter). Vaak hadden deze strookvormige kavels een vaste diepte van zes

Afbeelding 5: De wijze van ontginning van het Veenweidegebied

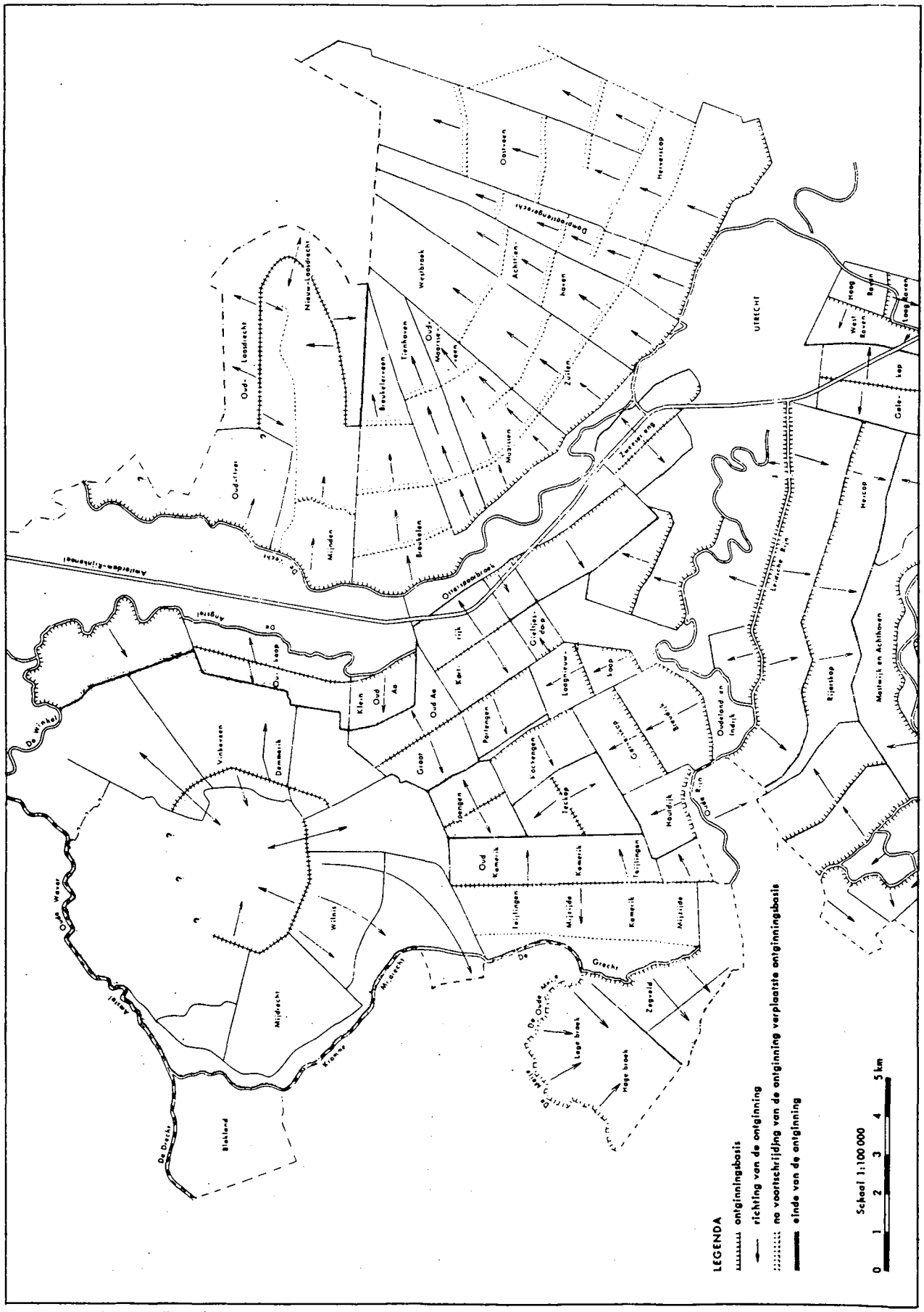

LEGENDA
ontginningsbasis
richting van de ontginning
na voortschrijding van de ontginning verplaatste ontginningsbasis
einde van de ontginning

Schaal 1:100 000
0 1 2 3 4 5 km

Bron: De bodem van Utrecht

voorling (± 1250 meter). De boerderijen werden meestal op de kop van de kavels langs de wetering of natuurlijke waterloop geplaatst, die tevens als waterweg dienst kon doen. Zo ontstond de karakteristieke lintbebouwing.
De eerste cope-ontginningen stammen uit de elfde eeuw. Van der Linden stelde vast dat de ontginning van Rijnsaterwoude (ZH) zeker voor 1063 plaatsvond. De ontginning van vrijwel het gehele Utrechts-Hollandse veengebied vorderde hierna zeer snel.

3.2.3 De ontginningen ten westen van de Vecht

De ontginningen ten westen van de Vecht vonden plaats vanaf de westelijke Vechtoever. Hier liggen de zeer regelmatige ontginningen van het kapittel van St. Pieter: o.a. Maarssenbroek, Otterspoorbroek, Oukoop, gerecht van Nijenrode, Portengen, Gieltjesdorp, Kockengen en Spengen. Wanneer een ontginning tot haar achtergrens was gevorderd, werd een nieuwe wetering gegraven en een nieuwe ontginning uitgezet. Al deze ontginningen werden voor de twaalfde eeuw voltooid. De regelmaat van de ontginningen duidt op de grote wereldlijke macht die de Utrechtse bisschoppen reeds in de vroege Middeleeuwen hadden.

3.2.4 Abcoude

Het huidige Abcoude bestaat uit de vroegere gemeenten Abcoude-Baambrugge en Abcoude-Proosdij. Samen met Vinkeveen en Demmerik werden deze gebieden in de veertiende eeuw gepacht door de heren Van Abcoude. Waarschijnlijk organiseerde de proost van het kapittel van Sint Pieter ook hier de veenontginningen. Later werden de rechten op tijns en tienden aan de heren Van Abcoude overgedragen. Net als de zuidelijker gelegen cope-ontginningen, werden ook de ontginningen in de omgeving van Abcoude in een zeer vroeg stadium, voor de twaalfde eeuw, voltooid.

3.2.5 De Ronde Venen

De Ronde Venen werden vrijwel geheel omringd door een aantal natuurlijke veenwatertjes zoals de Angstel, de Winkel, de Waver en de Kromme Mijdrecht. In dit vrijwel ronde gebied ontstond bij de ontginning een concentrische verkaveling. Vermoedelijk maakten de gezagsdragers reeds vóór de ontginning afspraken over de verdeling en verkaveling van het gebied. De oorspronkelijke verkaveling ging later door de turfwinning en de droogmaking van de veenplassen echter voor een groot deel verloren (zie 4.2.4). Waar de basis van de ontginningen hier lag, is niet duidelijk. Het is waarschijnlijk dat de natuurlijke stroompjes rondom het veenkussen de eerste nederzettingsplaats was en dat een groot deel van de bewoners later verhuisde naar de plaats waar tegenwoordig de dorpen liggen. Maar het is ook mogelijk dat de nederzetting ter plaatse ontstond.
Het gebied van de Ronde Venen werd reeds in 1085 door de bisschop aan het het kapittel van St. Jan geschonken. Uit dat jaar is een oorkonde bekend, waarin de overdracht van gezagsrechten geregeld

is. De aanleiding voor deze in enkele opzichten opmerkelijke oorkonde is niet met zekerheid vast te stellen. Er blijkt wel uit dat het gebied in 1085 nog onontgonnen was, in tegenstelling tot de omringende gebieden.
Oudhuizen was een twistgebied tussen het kapittel van Sint Jan en de heren Van Abcoude. Dit blijkt uit de compromis-achtige vorm van de verdeling van de rechten in deze ontginning. De lage rechtspraak werd verzorgd door de heren Van Abcoude, de hoge rechtspraak door de bisschop en de kerkelijke rechtspraak door proost van het kapittel van Sint Jan.

3.2.6 Kamerik en Zegveld

Ten noorden van Woerden werd het veen doorsneden door enkele kleine veenstroompjes die zich samenvoegden en in westelijke richting hun weg naar de Oude Rijn zochten. Dit veenwater werd Mi, later Meije, genoemd. Het omliggende land heette Miland. Kamerik-Mijzijde was in het begin van de twaalfde eeuw waarschijnlijk de eerste Milandse cope-ontginning met een diepte van 6 voorling. Mogelijk houdt de ligging van de boerderijen in Kamerik-Mijzijde, ongeveer 1200 meter oostelijk van de ontginningsbasis nog verband met de Milandse ontginning. Behoudens de pacht schonken de bisschoppen de bij cope voorbehouden rechten en revenuen aan het kapittel van Sint Marie. Na Kamerik Mijzijde werden in het begin van de dertiende eeuw de ontginningen van het resterende deel van Kamerik-Mijzijde, Zegveld, Zegvelderbroek en de Meijepolder ontgonnen. De laatste met de Meije als ontginningsbasis. In 1366 werd een deel van het Miland door de Hollandse graaf veroverd. Alleen Zegveld, Zegvelderbroek en Kamerik Mijzijde bleven in het bezit van de bisschop. Desondanks bleef het Miland één waterschap; blijkbaar was de behoefte aan samenwerking op dit gebied groter dan de staatkundige organisatie.
De ontginning van Oud-Kamerik werd vanuit het noorden aangevat en waterde ook af naar het noorden. In een latere fase werd de Kamerikse Wetering doorgetrokken naar de Oude Rijn. Toen de afwatering van Nieuw-Kamerik en de Houtdijken naar de Rijn een probleem ging vormen, gingen ook deze polders afwateren naar het noorden. Waarschijnlijk werden ook deze ontginningen in de eerste helft van de twaalfde eeuw voltooid.

3.2.7 De venen ten oosten van de Vecht

De venen ten oosten van de Vecht werden voor een deel onder Hollandse en voor een deel onder Utrechtse heerschappij ontgonnen. De Middeleeuwse grens tussen het graafschap Holland en het Sticht Utrecht was een rechte lijn van Hollandse Rading naar de Vecht even ten noorden van Breukelen. Aan de oostkant wigt het veen uit tegen de pleistocene zandgronden, in het Westen vormt de oeverwal van de Vecht de begrenzing.
De indeling van het Stichtse gebied begon vanuit het zuidoosten met de instelling van het gerecht Oostbroek. De abdij Oostbroek werd in 1122 en 1125 begiftigd met gerecht, tijns en tienden van het omringende gebied. Vervolgens werden de gerechten ten

noordwesten daarvan uitgegeven, steeds aansluitend bij de volgende.
De heren Over de Vecht hielden het gerecht Herverscop in leen. In de eerste helft van de dertiende eeuw verwierven de heren Over de Vecht ook het gebied ten noordoosten van de Bisschopswetering. Deze wetering langs de tegenwoordige Groenekanseweg was aanvankelijk de achtergrens van de "cope-"ontginning. Nu kregen de ontginners het recht tot vrije opstrek tot de Vuurse.
Achttienhoven, ten noordwesten van Herverscop, was in bezit van het kapittel van Sint Jan, Westbroek van de heren Van Zuilen, Maarsseveen van de heren Van Maarssen en Breukeleveen van het kapittel van Sint Pieter.
Herman van Maarssen verkocht in 1243 tien hoeven van zijn reeds deels ontgonnen veen met gerecht, tijns en tienden aan het kapittel van St. Pieter. Zo ontstond het gerecht Tienhoven. Rond 1300 werden ook van Herverscop de westelijkste tien hoeven afgescheiden, waardoor het Domproostengerecht (Oostveen) ontstond.
Alle uitgiften hadden in dit gebied in principe het recht van opstrek tot in de wildernis van de Vuurse. Aangezien sommige gerechten vanaf de basis versmallende kavels hebben en andere niet, komen alle gerechten niet in één punt samen. De ene ontginning vond bovendien sneller plaats dan de andere, waardoor ze elkaar snijden: De verkaveling van Tienhoven geert bijvoorbeeld voor een deel uit tegen die van Westbroek, welke weer schuin wordt begrensd door die van Achterwetering. De oorspronkelijke ontginningsbasis was dus de oeverwal van de Vecht. Met de geleidelijke voortschrijding van de ontginningen werden ook de boerderijenstroken in fasen verplaatst. De oude nederzettingen werden echter niet altijd volledig verlaten. Door het verspringen van de bewoningsas is op verschillende plaatsen nog de grens van de vroegere gerechten in het terrein zichtbaar zoals bijvoorbeeld tussen Westbroek en Oud-Maarsseveen.

De Hollandse ontginningen ten oosten van de Vecht vertonen een geheel andere structuur. Over de ontginning van Loosdrecht is helaas veel minder bekend dan over de ontginning van de Stichtse venen. Mogelijk werd het gebied rondom Nieuw-Loosdrecht vanuit het Gooi ontgonnen, maar de verkaveling wijst er op dat de afwatering via het veenriviertje de Drecht plaatsvond.
Het deel van Loosdrecht ten westen van de Veenkade werd door de heren Van Mijnden ontgonnen met de Vecht als ontginningsbasis. De ontginning van Loosdrecht ten oosten van de Veenkade strekte zich aanvankelijk uit over het gehele gebied tussen de Weersloot (nu Tienhovens Kanaal) en de Kromme Rade. Muyeveld behoorde daarom ook nog eeuwenlang kerkelijk tot Oud-Loosdrecht.

3.2.8 De ontginningen rond de Leidse en de Oude Rijn

Rond de Leidse en de Oude Rijn liggen de over het algemeen zeer regelmatig verkavelde polders Oudenrijn, Bijleveld, Haanwijk, Breeveld, Snel, Barwoutswaarder, Breudijk, Groot en Klein-Houtdijk, Rietveld en De Bree. Een aardig voorbeeld van de regelmaat van de ontginnningen is te vinden in de polder Klein-Houtdijk. In het noorden van deze polder is aan een schuin op de

percelen lopende sloot de oorspronkelijke achterkade nog te herkennen. Deze achterkade vertoont eenzelfde knik als de ontginningsbasis bij de Oude Rijn.
Na de voltooiing van de ontginningen direct langs de rivier, werd in enkele gevallen de ontginning vanaf de achterkade voortgezet, waardoor achter Breudijk de ontginning Gerverscop, achter Oudenrijn de ontginning Heicop en achter Bijleveld de ontginning Reijerscop tot stand kwamen.
Ten zuiden van de polders Breeveld en Snel, vormde de Linschoten de ontginningsbasis. Van hieruit werden Polanen en de vervolgontginning Cattenbroek in gebruik genomen.
Bijna al deze polders zijn al in de twaalfde eeuw ontgonnen.

3.2.9 Restontginningen

Tussen de ontginningen vanuit de Meije, de Vecht en de Oude Rijn ligt Teckop. Uit de niet-rechthoekige vorm van de polder is al af te leiden dat het hier om een restontginning gaat. Hetzelfde geldt voor de polder Spengen.
Uit de lage tijnsbedragen die in Teckop werden betaald kan worden afgeleid dat het hier gaat om een oude ontginning gaat (zeker van voor de dertiende eeuw). Dit betekent dat de ontginning van de omringende polders in die tijd reeds (bijna) voltooid was.

3.3 Grondgebruik

Bij de openlegging van het Veenweidegebied was het beschikbaar worden van nieuwe landbouwgrond de belangrijkste drijfveer. De mogelijkheden voor verschillende vormen van landbouw was sinds de ontginning steeds afhankelijk van de bodemgesteldheid en de afwatering. Later ging men op steeds grotere schaal klei en turf winnen.

3.3.1 Agrarisch grondgebruik

Akkerbouw was reeds vanaf het begin van de ontginningen de belangrijkste bron van bestaan op de oeverwallen. De granen die men verbouwde waren tarwe, rogge, gerst en haver. Langs de Oude Rijn rond Woerden werd veel klei afgeticheld ten behoeve van de steen- en dakpanfabricage. Deze afgetichelde terrreinen waren niet geschikt meer voor akkerbouw en werden daarom bebost. Veel boerderijen langs de Vecht werden in de zeventiende eeuw als speculatieobject aan Amsterdamse kooplieden verkocht, die er 's zomers gingen wonen en daartoe de boerderijen tot buitenplaats verbouwden (zie 3.5.5).
De nieuw ontgonnen kavelstroken in het veen werden in veel gevallen eerst ook voor akkerbouw gebruikt. Produkten die op de akkers werden verbouwd waren haver, rogge, gerst en boekweit. Door de ontwatering van het veen oxydeerde het veen en klonk het in, waardoor het maaiveld daalde en de ontwatering problemen begon op te leveren. Akkerbouw was daardoor vaak niet meer mogelijk en men schakelde over op veeteelt als belangrijkste middel van bestaan. Daarnaast werden grienden en geriefbosjes

aangelegd om in de behoefte aan hout te voorzien. Ver van de boerderij werden eendenkooien aangelegd om eenden te vangen. Hiervan zijn nog voorbeelden aan te treffen in Maarssenbroek en de polder Haarrijn.
In gebieden waar klei en veen werden gewonnen, ging door slecht toezicht op de diepte van de afgraving veel landbouwgrond verloren (zie 3.3.3).

3.3.2 Bebossing en parkaanleg

Hoewel de natuurlijke begroeiing in een groot deel van het Veenweidegebied bos was, verdween dit geheel bij de ontginningen. Na de ontginning werd echter op verschillende plaatsen wel op kleine schaal bos aangeplant. Het hout uit deze geriefbosjes werden op de boerderij voor allerlei doeleinden gebruikt, zoals het maken van bezems, aanmaakhout, staken etc. Naast deze geriefbosjes voor eigen gebruik werden op laaggelegen en ten behoeve van de steenbakkerijen afgevlette delen van oeverwallen, ook grienden aangelegd. Achter in de polder lagen de reeds genoemde (voormalige) eendenkooien en pest-bosjes: omgrachte bosjes waar aan besmettelijke ziekten als de veepest en miltvuur overleden vee werd begraven.
Tenslotte werd bos aangeplant op de legakkers in de gebieden waar turf werd gegraven (zie 3.3.3). Men probeerde op deze wijze de vorming van plassen tegen te gaan. Uit een oorkonde van het kapittel van Oudmunster is bijvoorbeeld bekend dat al in 1571 in Westbroek 200 wilgen moesten worden gepoot. Wilgetenen konden worden gebruikt om walbeschoeiingen te maken die ook de afslag van land in de plassen konden voorkomen.

In de zeventiende eeuw vestigden rijke Amsterdamse kooplieden buitens langs de Vecht (zie ook 3.5.5). Aangezien in deze tijd de belangstelling voor de natuur groot was, werd vanaf het laatste kwart van deze eeuw veel aandacht besteed aan de tuin. Een mooie en grote tuin was tevens een uiting van welstand.
Aanvankelijk was de Franse tuin, in ons land geïntroduceerd door Daniël Marot zeer populair. Deze stijl wordt gekenmerkt door symmetrische patronen, veel verhardingen (grindpaden), tuinvazen, hekwerken, theekoepels, beeldhouwwerken etc. De rechthoekige grenzen van de buitens werden gevormd door de in de tijd van de ontginningen gegraven kavelsloten. Het axiale stelsel liet zich hierin uitstekend toepassen, al beperkten de sloten wel de omvang van de tuin. Wanneer het huis tussen de weg en de rivier lag, werd de tuin aan de overzijde van de weg voortgezet. De weg werd in deze overtuin gewoon in het axiale stelsel opgenomen, waardoor ze nauwelijks een onderbreking van het patroon vormde.
Toch werd niet alles slaafs naar Frans voorbeeld gekopieerd. Het ontbreken van reliëf beperkte de mogelijkheden om grotten, fonteinen en watervallen aan te leggen. Ook waren de nuchtere Amsterdamse kooplieden niet ontvankelijk voor de Franse frivoliteit en ontbrak het hun aan interesse in de complexe Griekse mythologie, die in Frankrijk rijkelijk tot uitdrukking werd gebracht in een overdaad aan beeldhouwwerk. Tenslotte hadden ook de financiële middelen van de Amsterdammers hun grenzen. Halverwege de achttiende eeuw waren de oevers van de Vecht

Afbeelding 6: Een deel van de nieuwe kaart van Loenen uit 1726. Op deze kaart is fraai de ligging van de buitens langs de Vecht te zien.

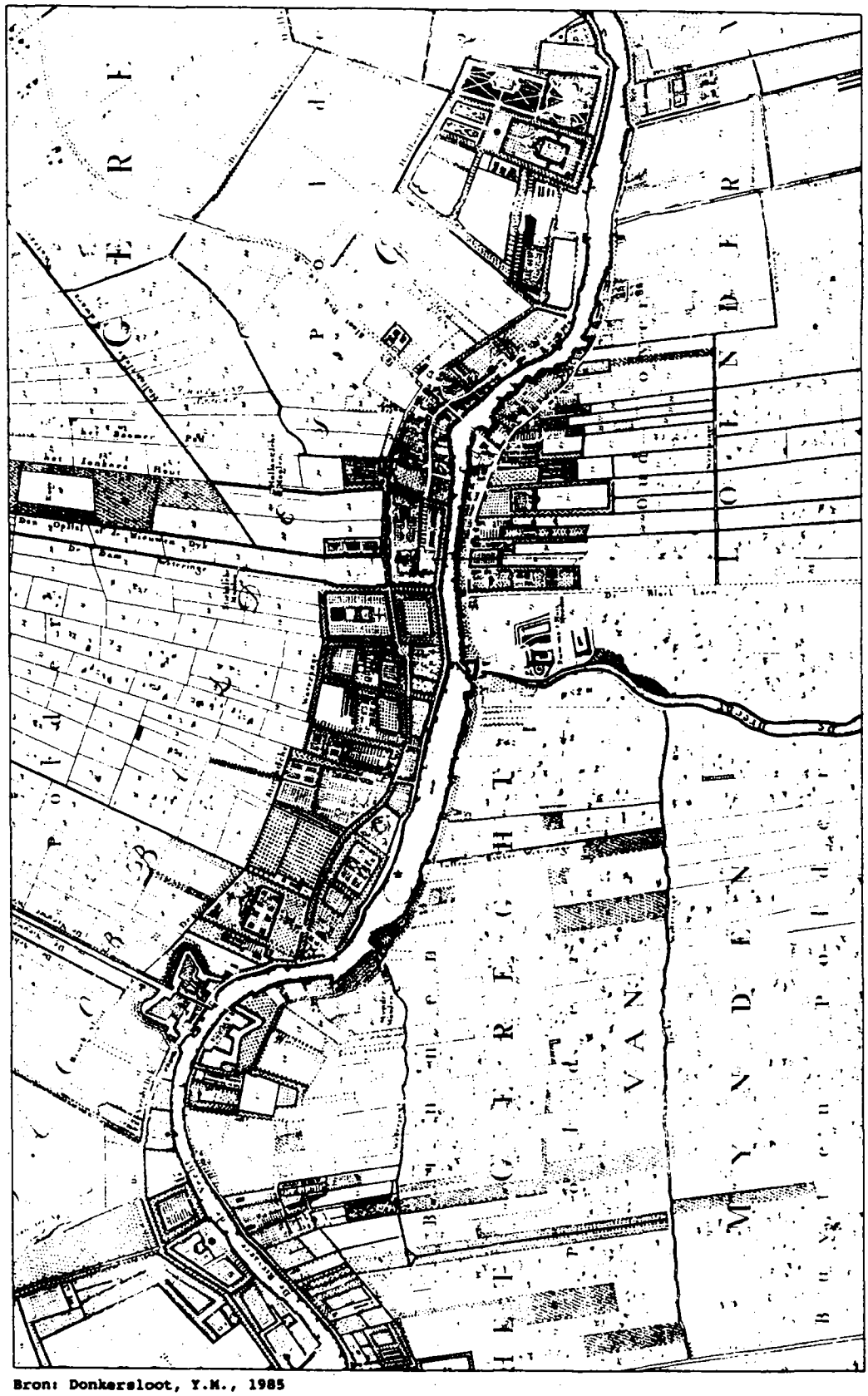

Bron: Donkersloot, Y.M., 1985

vrijwel volledig bezet met buitens. Omdat de hoogtijdagen van de Amsterdamse handel voorbij waren en omdat toen de voorkeur naar meer parkachtige tuinen uitging, werden nieuwe buitens op de zandgronden aangelegd.
Door het verminderde belang van de Vecht als buitenplaatsengebied en de economische recessie, namen de investeringen in de tuin- en parkaanleg af. In de Franse tijd en de negentiende eeuw werden veel buitens afgebroken en de tuinen weer tot weiland gemaakt, afgevlet voor de klei-industrie of tot boomgaard omgevormd.

3.3.3 Turfwinning

In de periode tot 1850 bleef de grondstoffenwinning in het Veenweidegebied beperkt tot de delfstoffen die zich aan het oppervlak bevonden: veen en klei.
Veen werd afgegraven om er turf van te maken. De turfwinning had grote gevolgen voor het landschap. Hoewel de winning van turf niet de belangrijkste reden was voor het openleggen van het veenmoeras, werd dit bedrijf toch reeds vanaf het begin van de ontginningen bedreven. De eerste melding van turfwinning stamt uit Westbroek, uit het jaar 722. Verder zijn de gegevens over de winning van turf tot de dertiende en veertiende eeuw zeer schaars. Ondanks de grote reserves was de turfexploitatie gelimiteerd en aan vaste regels gebonden, men dolf voornamelijk voor eigen gebruik.
Toen de vraag naar brandstof groeide, werden striktere bepalingen opgesteld om de turfwinning te controleren. Naar aanleiding van een conflict tussen de abdij van Oostbroek en het Vrouwenklooster werd bepaald dat de kloosters op de oudste schenkingen alleen voor zichzelf turf mochten winnen. Men mocht niet meer dan één turfgracht tegelijkertijd in exploitatie hebben en men moest zowel goede als slechte turf graven.
Later werden in pachtcontracten vaak bepalingen opgenomen waarin geregeld was dat evenveel grond tot bouwland moest worden gemaakt dan aan de andere zijde werd afgeveend. Om dit af te dwingen moesten tijnzen vaak in rogge worden betaald. Dit "toemaken" van de ontveende terreinen gebeurde met voor brandstof minder geschikt veen, (pleistoceen) zand, slootbagger, dierlijke mest en huisvuil uit Amsterdam en Utrecht, steden waar turf werd afgezet.
Na 1500 werd de vraag naar brandstof groter. Belangrijke afnemers behalve huishoudens waren: ververijen, blekerijen, bierbrouwerijen, zoutziederijen en steenbakkerijen (zie verder bij kleiwinning). De winningsmethoden veranderden. Door de grote vraag werden de contracten steeds vaker genegeerd en werd de vervening steeds grootschaliger aangepakt. De techniek van het turfmaken veranderde in deze tijd dan ook. Men ging over op de natte vervening of het slagturven. De turf werd gebaggerd uit trek- of petgaten en vervolgens te drogen gelegd op de tussen deze gaten liggende legakkers of ribben.
In 1594 deed prins Maurits een oproep aan de bevolking om de grond weer tot bouw- of weiland te maken; de waardevermindering van de grond was groot en de opbrengst van tijnzen en tienden liep schrikbarend terug.
In de zeventiende eeuw werd in Utrecht belasting geheven op de turf die de provincie werd uitgevoerd (met name naar Amsterdam).

Dit had tot gevolg dat de ontvening van Waverveen, wat destijds Hollands was, sneller verliep dan in de omringende dorpen van de Ronde Venen.
Blijkbaar was de behoefte in de stad Utrecht erg groot, want in Westbroek, Maarsseveen, Tienhoven en Breukeleveen werd het veen tot op het pleistocene zand weggebaggerd. Er werd zelfs toegestaan dat delen van de legakkers werden verveend en dat dijken en kaden voor de turfmakerij werden opgegeven.
Vanaf het eind van de achttiende eeuw nam ook de vervening in de Ronde Venen een vlucht omdat de impost, de belasting op de uitvoer van turf naar andere provincies, werd verlaagd. De Mijdrechtse verveners hadden dit bij de Staten van Utrecht afgedwongen in ruil voor de belofte de ontstane plassen weer droog te zullen malen. Ze mochten daarom ook de legakkkers en voorlanden afgraven. Als waarborg moesten de verveners een vast bedrag per morgen (0,85 ha.) betalen. Kleinere verveners konden het recht ook voor een stuiver per vierkante roe afkopen.

Afbeelding 7: Gebieden waar turf is gebaggerd

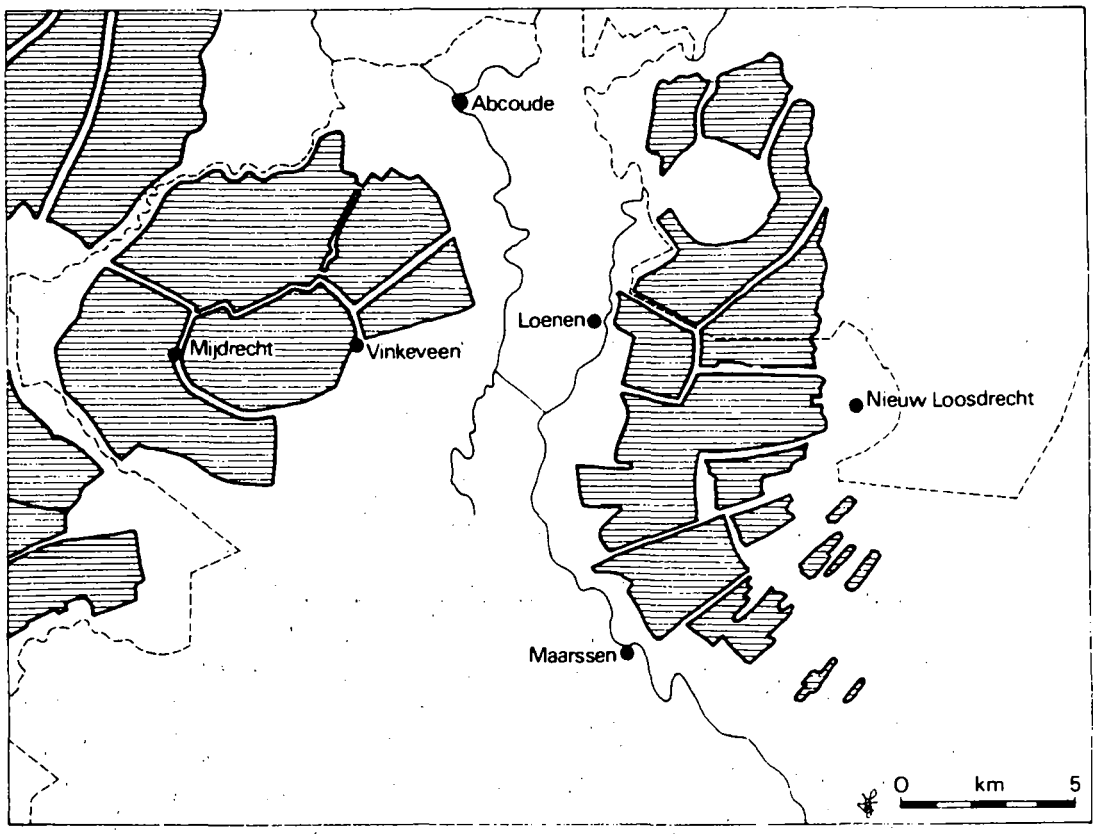

Aanvankelijk gold het afkooprecht niet in de Vinkeveense polder. Pas in 1887 werd hier de vergunning verleend tot het vervenen, bedijken en eventueel droogmaken van de polder. In 1954 besloten de Staten van Utrecht de polder niet te zullen droogmaken. De natuur- en recreatiewaarde van het gebied en de problemen die bij het droogmaken van de polders Groot Mijdrecht en de Bethune waren gerezen vormden de redenen hiervoor.

3.3.4 Klei

In dezelfde periode als de bloeitijd van de turfgraverij nam de vraag naar baksteen sterk toe. In de steden werden in bouwvoorschriften eisen aan de brandveiligheid van huizen gesteld en in deze periode werden veel vestingwerken aangelegd. De steenfabrieken langs de Vecht en de Oude Rijn, voornamelijk in de omgeving van Woerden en Maarssen, tichelden land af langs deze rivieren. Vooral langs de Oude Rijn had dit tot gevolg dat het land aanvankelijk niet meer goed te gebruiken was voor de landbouw. De natte percelen werden daarom met bos beplant. Na de invoering van de stoomgemalen konden deze gebieden weer voor landbouw geschikt worden gemaakt (de baksteenindustrie wordt verder behandeld in 4.2.5).

Afbeelding 8: Grondgebruik langs de Oude Rijn in 1887. Op de afgevlette delen is bos aangeplant

Bron: De bodem van Utrecht

grasland | bouwland | bos, aangelegd op te diep afgetichteld land

3.3.5 Industrie

De belangrijkste industrieën waren voor 1850 geconcentreerd langs de rivieren. In Woerden, Maarssen en Breukelen waren talrijke steenfabrieken. In Loenen vestigde zich in 1811 een glasfabriek uit Nijkerk. Deze industrieën worden verder behandeld in 4.2.5. Overige niet-agrarische activiteiten in het Veenweidegebied vonden slechts op kleine schaal plaats. Rondom de Vecht bevonden zich wel diverse gespecialiseerde bedrijfjes ten behoeve van de buitenplaatsen. Zo was er een porseleinfabriek in Loosdrecht en een goudleerbehangfabriek in Vreeland.

3.4 Infrastructuur

Tegelijkertijd met de ontginningen werden kaden opgeworpen en weteringen gegraven, welke ook een lokale transportfunctie konden vervullen. Langere afstanden werden veelal via de rivieren afgelegd. Naarmate technische ontwikkelingen en mobiliteit toenamen werd ook de vraag naar nieuwe faciliteiten groter. Dit gold ook voor de militaire infrastructuur.

3.4.1. Landwegen

In de Middeleeuwen en nog lang daarna vond het meeste vervoer plaats over water. Langs de vaarwegen werden zand- en jaagpaden aangelegd. De oudste twee interregionale verbindingen in het Veenweidegebied volgden dan ook de rivieren. De route van Utrecht naar Amsterdam volgde de Vecht en de Angstel. Van Utrecht tot Loenersloot lag de rijweg (voor wagens en karren) los van de Vecht, maar vanaf Loenersloot was ze gecombineerd met het zand- en jaagpad. Toen in de zeventiende eeuw een regelmatige veerdienst tussen Utrecht en Amsterdam tot stand kwam, besloten Amsterdam en Utrecht in 1626 dat de jaagpaden goed onderhouden moesten worden. Bij Klein-Baambrugge werd een scheidpaal geplaatst. Ten noorden daarvan moest Amsterdam de weg zanden, ten zuiden daarvan Utrecht.nancierd door de stad
Amsterdam en de Staten van Utrecht. De inkomsten werden gevormd door de verpachting van de tollen aan de Voetangel tussen Abcoude en Ouderkerk aan de Amstel en te Nieuwersluis.
De route van Utrecht naar Woerden en Leiden volgde de Leidse en Oude Rijn. In 1663 kwamen deze drie steden overeen een trekpad met de breedte van een Rijnlandse roede (± 3,77 m.) aan te leggen, welke te paard en te voet gebruikt mocht worden. Op verschillende plaatsen langs deze route moest tol worden betaald. Naast deze interregionale routes vonden verplaatsingen over land vooral te voet plaats over voetpaden op radingen, scheydingen, kaden en dijken langs weteringen. Voetpaden waren erg in trek omdat hier geen tol betaald hoefde te worden.
Tot het begin van de negentiende eeuw waren alle wegen in het Veenweidegebied nog onverhard. De verharding van de Amsterdamse Straatweg tussen Utrecht en Maarssen vond plaats onder Napoleontisch bestuur in 1812. Het was de eerste verharde weg buiten de bebouwde kom in de Vechtstreek. Hij maakte deel uit van de verbinding Amsterdam-Parijs, die Napoleon aanlegde als onderdeel van het Europese wegennet waarover hij snel zijn troepen wilde kunnen verplaatsden. Na de Franse tijd nam Koning Willem I het initiatief tot wegverharding over. In 1820 was het gehele traject Utrecht-Amsterdam verhard.
De aanleg en verbetering van wegen was in de vorige eeuw veelal een zaak van particulier initiatief. Als iemand goedkeuring van de belanghebbenden had en het nodige geld bijeengebracht had, kon de aanleg of verbetering van de weg beginnen. De werkzaamheden bestonden meestal uit het bezanden of begrinden van bestaande wegen. Zo is bijvoorbeeld in 1825 een vergunning verleend voor de aanleg van een weg, deels straat- deels grindweg, van Utrecht over Maartensdijk naar Soestdijk. In 1934 mocht een zijtak van deze weg naar de Noordhollandse grens worden bestraat.

3.4.2. Wateren

In de Romeinse tijd was in ons land de ligging van een plaats aan bevaarbaar water al een belangrijke vestigingsfactor. Het belang van de Vecht als handelsrivier in de Romeinse tijd bleek reeds uit de mededelingen betreffende de Drususgracht. Zoals uit de aanleg van het jaagpad tussen Utrecht en Amsterdam reeds bleek, was de aanleg en het onderhoud van de verbindingen vooral een aangelegenheid van de steden. Met uitzondering van de Vechtstreek had de aanleg van infrastructuur nauwelijks een direct effect op de economische situatie op het platteland.
Na de afdamming van de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede in 1122 werd in de Middeleeuwen veel moeite gedaan om de bevaarbaarheid van de rivieren te waarborgen. In de Vecht werd in 1228 de Otterspoorsluis aangelegd. Deze sluis diende tevens om de stad Utrecht bij hoge vloeden te beschermen tegen binnendringend zeewater. De sluis werd opgeruimd toen in 1437 bij Nigtevecht de Hinderdam met bijbehorende sluis werd gebouwd. Van 1326 tot 1356 lag ook bij Vreeland nog een dam in de Vecht. In 1673-1674 werd bij Muiden de grote zeesluis aangelegd. Deze sluis vormde één van de maatregelen om het functioneren van de Hollandse Waterlinie, die in 1672 de Fransen had tegengehouden, te verbeteren. De hierdoor overbodig geworden sluis bij Hinderdam werd korte tijd later afgebroken.
Ten behoeve van de scheepvaart en de afwatering werden ook bochten van rivieren afgesneden. Rond 1385 werd het belangrijkste deel van de Leidse Rijn gegraven; het deel tussen de Lange Vliet, bij De Meern, en Harmelen. Rond 1545 werd een verbinding gemaakt tussen de Oude Rijn en de Vleutense vaart.
Een belangrijke verkorting van de vaarweg tussen Amsterdam naar Utrecht was het graven van de Nieuwe Wetering in 1466 tussen de Vecht en de Angstel. Op het punt waar deze wetering in de Vecht uitmondde werd een sluis gebouwd (Nieuwersluis). Ook in de Angstel werden enige bochten van de rivier afgesneden. De vaarweg van Utrecht naar Muiden werd bekort door bochtafsnijdingen bij Vreeland (eerste helft van de vijftiende eeuw) en bij de Nes (1630). De Reedervaart, die tussen 1629 en 1631 bij Nederhorst den Berg werd gegraven werd in de jaren zestig en zeventig van onze eeuw weer gedempt.

Tot de zeventiende eeuw werden voor het transport te water vooral zeilschepen gebruikt. De behoefte van de steden aan regelmatige verbindingen leidde in de vijftiende eeuw tot het aanstellen van beurtschippers door steden als Amsterdam en Utrecht. In het tweede kwart van de zeventiende eeuw deed de trekschuit haar intrede. Ten behoeve van deze toentertijd snelle vervoerswijze (7 km per uur) werden langs bestaande wateren en speciaal gegraven trekvaarten jaagpaden aangelegd. Deze jaagpaden langs de routes van Utrecht naar Muiden, Amsterdam, Woerden en Leiden, en van Woerden naar het noorden werden later vaak verbreed tot wegen voor landverkeer. Op enkele plaatsen is het jaagpad nog in originele staat aanwezig, zoals bijvoorbeeld ten oosten en ten noorden van Woerden langs de Grecht en de Oude Rijn, ten zuiden van Loenersloot langs de Angstel en tussen Abcoude en Baambrugge. Aan de trekvaart herinnert ook nog de rol bij Woerden. Dit is een paal met een vertikaal geplaatste cilinder in een scherpe bocht

van de Oude Rijn. De rol verhinderde dat de lijn die paard en schuit met elkaar verbond, in de bomen verstrikt raakte.
De in het veengebied gegraven weteringen hadden in de eerste plaats natuurlijk hun functie in de ontwatering van het gebied, maar ook als vaarweg hadden ze (voornamelijk lokale) betekenis. Boerderijen werden dan ook vrijwel altijd aan een hoofdwetering geplaatst, zodat ze goed te bereiken waren. Vanaf de zeventiende eeuw werden weteringen ook veelvuldig gebruikt voor het vervoer van turf naar de steden.

3.4.3. Waterstaatkundige infrastructuur

Door de reeds geschetste veranderde loop van de rivieren rond het jaar 1000, werd de wateroverlast in het West-Nederland vergroot. Vooral de dichtslibbing van de mond van de Oude Rijn bij Katwijk droeg hier aan bij. In rivieren en zeegaten werden dammen gelegd om het wassende water te keren. Dat dergelijke dammen niet altijd voor iedereen een oplossing waren, bewijst het bevel van de Duitse Keizer Barbarossa om in 1165 de Swadenburgerdam op te ruimen. Deze dam was bij Zwammerdam in de Oude Rijn aangelegd op Holland tegen overstromingen te beschermen, maar veroorzaakte daardoor veel wateroverlast in Utrecht.
Kaden werden rond de polders aangelegd om te voorkomen dat water van buiten de polder de ontginning binnendrong. Riverdijken werden vanaf de twaalfde eeuw aangelegd om rivieroverstromingen tegen te gaan. Dat de eerste kaden en dijken niet altijd goed functioneerden blijkt uit het feit dat men boerderijen in enkele gevallen op een verhoging (terpjes) bouwde (bijvoorbeeld in Zegveld). Om het land te ontwateren werden weteringen gegraven met de terreinhelling mee, die op hun laagste punt via een afwateringssluis op de rivier afwaterden. Behalve een waterstaatkundige functie hadden dijken kaden en weteringen ook een belangrijke betekenis als verkeersweg. Nog steeds liggen veel wegen in het Veenweidegebied op (de plaats van) oude kaden en dijken.
Het land klonk echter zodanig in dat het land niet meer op natuurlijke wijze ontwaterd kon worden. Er werden daarom vanaf de het eind van de vijftiende eeuw in het Veenweidegebied molens gebouwd om overtollig water uit de polders te pompen. De eerste molens in Nederland waren uitgerust met een scheprad. Een schepradmolen heeft een maximale opvoerhoogte van van circa anderhalve meter. Om grotere hoogteverschillen te overbruggen moest men een aantal molens "in serie" plaatsen. In 1623 werd de vijzelmolen uitgevonden, die een opvoerhoogte had van drie tot vier meter. Bij de droogmaling van de plassen in de Ronde Venen werden acht vijzelmolens gebruikt, waarvan er overigens geen enkele meer bestaat. Behalve molens waren door de klink ook hogere dijken nodig.
Vanaf de negentiende eeuw werden veel molens vervangen door een gemaal. Aanvankelijk waren dit stoomgemalen, later ook diesel en elektrische gemalen. Sommige pompinstallaties werden gevestigd in de voormalige molen, waardoor de vorm van de molen behouden bleef (bijvoorbeeld Breeveld bij Woerden). Vooral in de twintigste eeuw zijn veel waterschappen samengevoegd.

Na de Middeleeuwen slaagde men in het Veenweidegebied overigens redelijk in het keren van het water met behulp van dijken en kaden. De zuidelijker gelegen Hollandse IJssel en Lek bleken moeilijker te temmen, getuige het aantal dijkdoorbraken langs deze rivieren in de loop der tijd. Naar aanleiding van één van deze dijkdoorbraken (1322) waarbij een groot deel van het gebied tussen Utrecht en Woerden onder water kwam te staan, werd besloten de Meerndijk aan te leggen. De Meerndijk zelf brak daarna ook nog een keer door, waardoor het wiel de Waagkuil ontstond.

3.4.4. Spoorwegen

Het vervoer over water was tot in onze eeuw zeer belangrijk in Nederland. Dit gold niet in het minst voor het waterrijke Veenweidegebied. De trein vormde de eerste serieuze concurrent voor de trekschuit.
De eerste trein in Nederland reed in 1839 tussen Amsterdam en Haarlem. Op 12 december 1843 werd de spoorlijn Utrecht-Amsterdam geopend. Dit traject maakte deel uit van de lijn Amsterdam-Keulen van de Nederlandsche Rhijnspoorweg. Het traject Utrecht-Arnhem kwam in 1844 gereed. Bij de opening hadden alleen Abcoude (stationgebouw uit 1871) en Breukelen een halte aan dit traject. In 1944 werd het aantal halteplaatsen uitgebreid met haltes in Maarssen en Vreeland. Tot 1953 was er ook een halte in Nieuwersluis. De eigenaar van het buiten "Sterrenschans", Doude van Troostwijk, had afgedwongen dat de treinen hier zouden stoppen, omdat de spoorweg voor een deel over zijn landgoed liep. Na 1850 zouden nog een aantal spoorverbindingen door het Veenweidegebied komen te liggen (zie 4.3.2).

3.4.5 Militaire infrastructuur

Tijdens en na de ontginningen was het Veenweidegebied als grensstreek tussen het Sticht Utrecht en het graafschap Holland regelmatig een twistgebied. Voor de adellijke grondbezitters was dit de aanleiding om hun huizen te versterken. Aanvankelijk, in de twaalfde en dertiende eeuw gebeurde dit meestal in de vorm van een omgrachte stenen toren (zie verder 3.5.5).
Na de Middeleeuwen verloren de versterkte huizen hun betekenis. Er werd toen meer aandacht geschonken aan de verdediging van steden of zelfs hele landsdelen.

De Hollandse Waterlinie
Tot het einde van de zestiende eeuw was een stadsmuur, eventueel in combinatie met een gracht meestal voldoende om een stad te beschermen tegen vijandelijke aanvallen. Door technische ontwikkelingen werden de wapens echter krachtiger en daardoor waren muren niet meer voldoende. Rondom de steden werden daarom vestingwerken (wallen) aangelegd. Woerden was de enige vestingstad in het Veenweidegebied. Muiden en Weesp, beide aan de Vecht, waren twee vestingsteden vlak buiten de provincie Utrecht.

De vestingsteden maakten vaak deel uit van de regionale verdedigingslinies in het gebied. De eerste plannen voor de Utrechtse Linie, een verdedigingslinie met inundatiegebieden langs de Vecht, stamt uit 1589. Veertig jaar later werd echter pas begonnen met de aanleg van een liniewal rondom de stad Utrecht, die nooit werd voltooid. De moeizame onderhandelingen tussen Holland en de stad en de Staten van Utrecht, die er een uitbreiding van de macht van Holland in zagen, leidden ertoe dat de Hollandse Staten in 1629 een inundatiezône ten westen van Utrecht instelden.
Met de inval van de Franse troepen in 1672 werd de zône Woerdense Verlaat-Meye-Bodegraven-Goejanverwelle-Schoonhoven onder water gezet. In 1673 werd de linie vooruitgebracht tot de lijn Hinderdam-Nieuwersluis-Nieuwer ter Aa-Woerdense Verlaat. Bij deze uitbreiding werd het fort Nieuwersluis gebouwd, evenals het fort bij Hinderdam en de grote zeesluis bij Muiden.
In 1702 werd de primitieve omwalling van Woerden gemoderniseerd tot een beter gebastionneerde omwalling met enveloppe. In de jaren '40 van de achttiende eeuw werden de forten Oranje en Kruipin voor Woerden aangelegd.

Afbeelding 9: De vesting Woerden in de eerste helft van de vorige eeuw (A) en het restant ervan in 1981 (B)

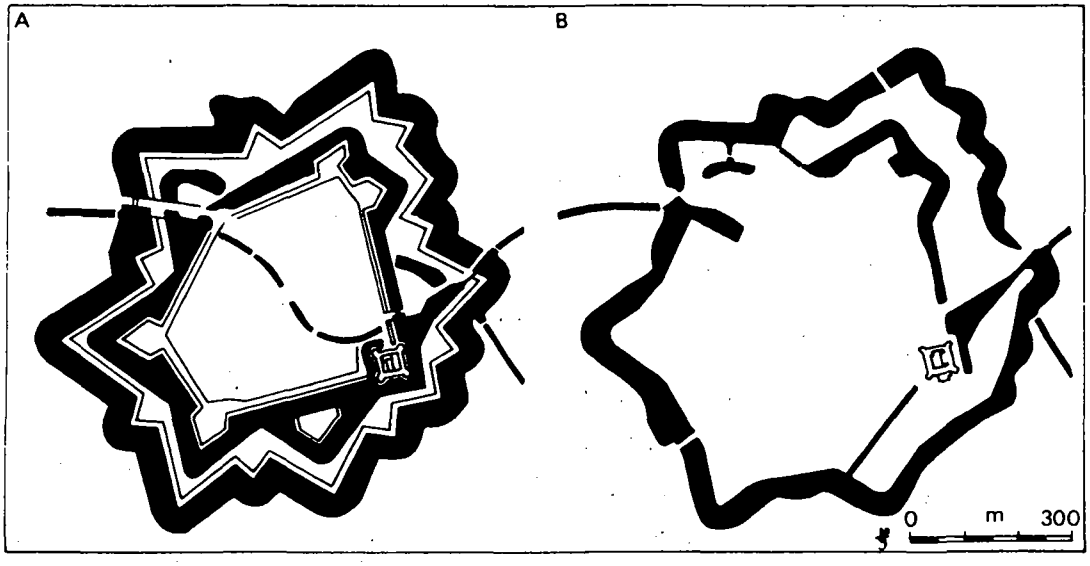

De Nieuwe Hollandse Waterlinie
Na de bevrijding van de Franse overheersing in 1813, werd door Koning Willem I besloten de stad Utrecht binnen de Hollandse Waterlinie te brengen. Voor deze Nieuwe Hollandse Waterlinie werden tussen 1816 en 1824 forten aangelegd ten oosten van de stad Utrecht (o.a. Blauwkapel, de Gagel en de Klop, allen net buiten het inventarisatiegebied). De oude Hollandse Waterlinie verloor hierdoor haar betekenis en ook de vesting Woerden speelde voortaan geen rol meer.
Net als in de oude, waren ook in de nieuwe linie inundaties belangrijk. Niet te inunderen terreinstroken en inlaatsluizen, waarmee de waterstand in de inundatiegebieden zeer nauwkeurig geregeld kon worden, werden door forten en batterijen beschermd. Nadat in 1825 de eerste fase van de aanleg van de Nieuwe Hollandse Waterlinie werd afgesloten, werd in 1840 met de verdere

Afbeelding 10: De Nieuwe Hollandse Waterlinie in het Veenweidegebied

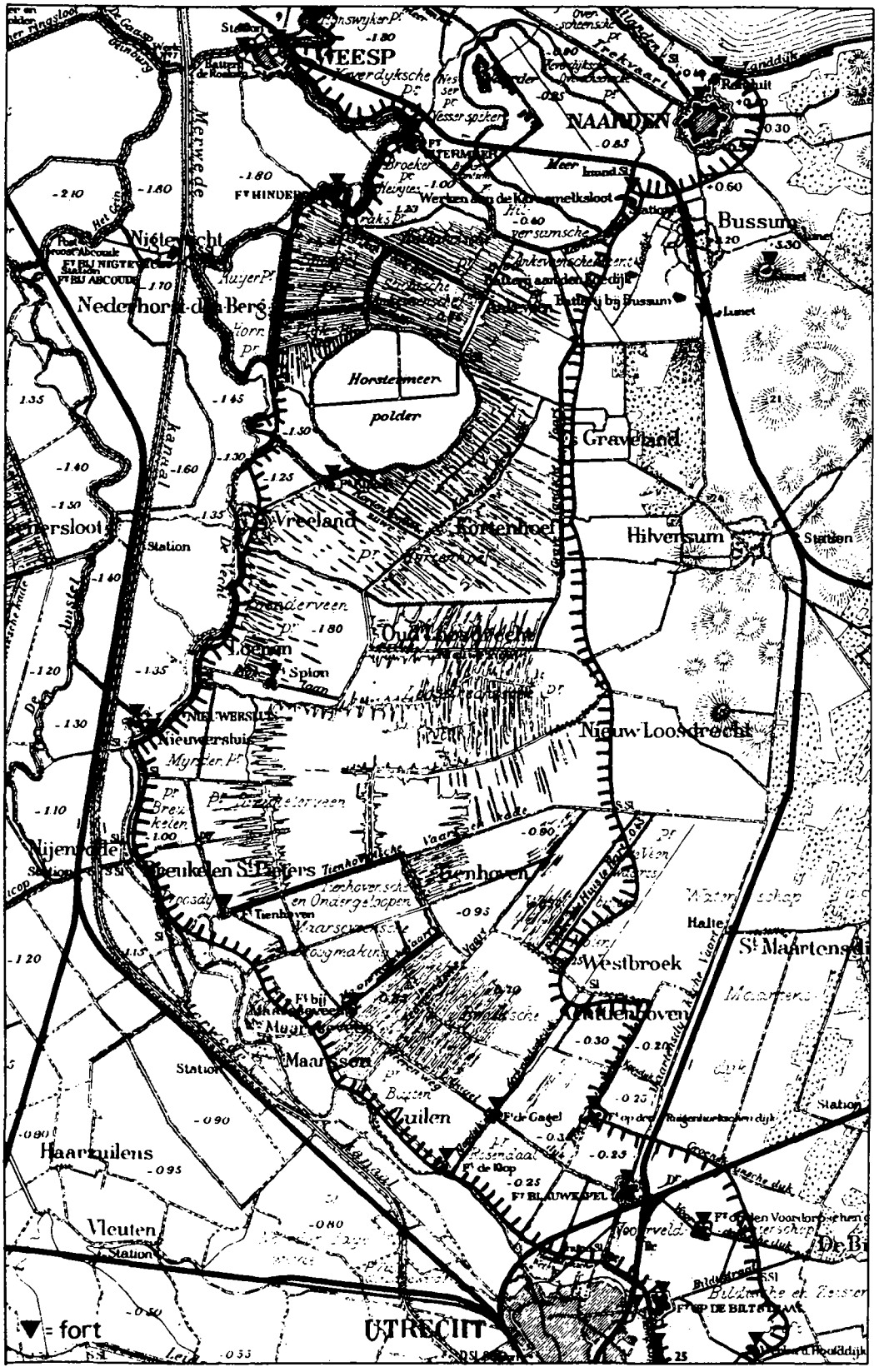

Bron: Brand H. en J. Brand, 1986

bouw van de forten begonnen. De meeste werken in de linie kregen toen een bomvrij gebouw, veelal een wachthuis met dikke stenen muren. In grote forten, zoals Nieuwersluis (1849-1851) werden ronde torens gebouwd. In 1860 waren deze torenforten door de introductie van nieuw geschut alweer verouderd.
De forten in het Veenweidegebied die bij de aanleg van de Nieuwe Hollandse Waterlinie werden aangelegd, zijn Kijkuit (1844-1847) ten oosten van Vreeland, Spion (1844-1847) ten oosten van Loenen en het fort bij Tienhoven (1848-1850). Andere forten werden in de eerste helft van deze eeuw verbeterd.
Samen met een aantal andere linies, zoals bijvoorbeeld de Grebbelinie, maakte de Nieuwe Hollandse Waterlinie tot de Tweede Wereldoorlog deel uit van het Nederlandse verdedigingsstelsel.

3.5 Nederzettingen

Behalve Woerden waren alle nederzettingen in het Veenweidegebied overwegend agrarisch. Toch kan er een onderscheid worden gemaakt tussen de puur agrarische nederzettingen in het veen en de nederzettingen op de oeverwallen van de Vecht en de Oude Rijn, waar door het doorgaande verkeer en de aanwezigheid van buitenplaatsen niet-agrarische activiteiten minder ongewoon waren. Verspreide bebouwing kwam voor 1850 langs de rivieren vooral in de vorm van buitenplaatsen en kastelen voor. In het veengebied bestond de bebouwing voornamelijk uit boerderijen, die op kavelstroken waren geplaatst.

3.5.1 Aanvankelijke nederzettingsontwikkeling

Alle middeleeuwse nederzettingen in het veengebied ontstonden langs de in het veen gegraven weteringen. De langgerekte structuur van deze nederzettingen bleef tot in onze tijd ongewijzigd. Door het agrarische karakter van het gebied en de slappe ondergrond, waren de mogelijkheden voor de ontwikkeling van andere activiteiten beperkt. Voor 1850 hadden zich, met uitzondering van Kockengen, in deze nederzettingen nauwelijks kernen gevormd.
In de nederzettingen op de oeverwallen van de grotere rivieren ontstonden voor 1850 wel (kleine) kernen. Voorbeelden hiervan zijn Harmelen, Vleuten, Maarssen, Breukelen, Loenen en Abcoude. Door de ligging aan de rivier waren deze plaatsen ook zeer goed ontsloten, waardoor ambachtslieden en handelaren zich in deze plaatsen concentreerden.

3.5.2 Steden

Zoals reeds werd aangegeven, was het technisch moeilijk om in het veengebied te bouwen. Er worden mede hierdoor dan ook geen oude stedelijke nederzettingen in het Veenweidegebied aangetroffen. De plaatsen met een oudere kern vinden we dan ook alle op de stroomruggen van de Vecht en de Oude Rijn. Toch bleef hier het aantal plaatsen, dat stadsrecht kreeg, dungezaaid. Woerden en Vreeland waren de enige.

Woerden
Ongeveer op de plaats waar Woerden tegenwoordig ligt bevond zich vroeger het Romeinse castellum Laurum. Na de Romeinse tijd was er een vroeg-middeleeuwse nederzetting, waarvan resten zijn gevonden bij opgravingen in de buurt van de huidige Petruskerk. De oudste historische vermelding van Woerden dateert uit 790. Liudger vermeldde in zijn levensbeschrijving van Bonifatius dat deze bisschop hier in 720 zendingswerk had verricht. Daarna werd Woerden nog vermeld als Uurden (930), Worthen (1131), Wordene (1165), Wrthen (1180), Worthene (1186), Wiioerden (1334) en Wuyrden (1459). In 1371 werd ter versterking van de plaats een wal opgeworpen en naar aanleiding hiervan kreeg de stad in datzelfde jaar stadsrecht van Albert van Beieren.
Na het beleg door Spaanse troepen in 1575-1576 brak, mede door de bloei van de baksteenindustrie, de gouden eeuw voor Woerden aan. Er werden veel stenen openbare gebouwen en kerken gebouwd, waarvan echter in 1672-1673 bij de belegering door de Fransen weer veel werden vernield. Toen Woerden werd opgenomen in de Hollandse Waterlinie werden in 1701-1702 naar ontwerp van Menno van Coehoorn vestingwerken aangelegd. Na de ontmanteling van de oude Hollandse Waterlinie verloren deze hun functie, maar desondanks zijn ze nog wel voor een deel in het huidige stadsbeeld te herkennen.
Eén van de belangrijkste industrieën in Woerden was de steen- en pannenbakkerij. Daarnaast waren er, zoals in de meeste middeleeuwse steden diverse ambachtslieden gevestigd. Door de ligging van Woerden aan de rivier in een uitgestrekt weidegebied, werd de stad in de negentiende eeuw ook steeds belangrijker als handelscentrum van agrarische produkten.

Vreeland
Tussen 1252 en 1259 werd aan de Vecht het slot Vredelandt gebouwd, dat moest dienen om de vrede tussen de bisschop van Utrecht en de heren Van Amstel te waarborgen. Bij dit slot werd in 1265 het stadje Vreeland gesticht. Door de ligging van het kasteel in het grensgebied van Holland en Utrecht, werd het keer op keer door beide partijen belegerd. Deze onrustige omstandigheden belemmerde de ontwikkeling van de nederzetting. Nadat het kasteel, dat inmiddels in de volksmond de naam "Onrustburcht" had gekregen, in 1526 op last van Karel V was gesloopt, werden rond 1550 ook de muren van het stadje gesloopt.

3.5.3 Dorpen en gehuchten

De eerste nederzettingen in het Veenweidegebied ontstonden op de oeverwallen langs de rivieren. In de veenontginningen ontstonden nederzettingen langs de gegraven weteringen of de natuurlijke veenstroompjes.
Behalve Woerden en Vreeland kregen andere plaatsen langs de rivieren nooit stadsrechten. Een mogelijke verklaring hiervoor ligt in het feit dat de bereikbaarheid van grote steden als Amsterdam en Utrecht vanuit het gehele gebied over weteringen en rivieren erg goed was. In de dorpen langs de Vecht en de Oude Rijn ontwikkelden zich wel meer niet-agrarische instellingen dan in de veenontginningsdorpen.

De dorpen langs de Vecht
In 1850 waren Maarssen, Breukelen-Nijenrode, Loenen en Nigtevecht nog kleine dorpen op de linkeroever van de Vecht. Door de breedte van de oeverwal was het langs rivieren mogelijk een dubbele rij huizen langs het water te bouwen. Huizen aan het water waren met de achterzijde naar het water gekeerd, zoals nog te zien is in de Bolensteinsestraat in Maarssen en de Herenstraat in Breukelen. De eerste drie genoemde dorpen waren in 1850 al met een brug over de Vecht verbonden met de nederzettingen op de rechteroever van de Vecht, respectievelijk: Nieuw-Maarsseveen, Breukelen-Sint Pieter en Oud Over. In Nieuw-Maarsseveen en Breukelen-Sint Pieter lag de weg, die hier tevens dienst deed als jaagpad, wel direct langs het water.
Behalve boeren woonden in deze dorpen ook ambachtslieden. Bovendien werd op kleine schaal industrie ontwikkeld. In Loenen was bijvoorbeeld vanaf 1811 een glasfabriek gevestigd. Tussen de dorpen ligt een reeks buitenplaatsen (zie 3.5.5). Zoals reeds aangegeven hadden de plaatsen langs de Vecht door de ligging aan de doorgaande verkeersroute meer contact met de steden. Eén van de gevolgen hiervan was bijvoorbeeld de vestiging van enkele Portugees-Joodse families in Maarssen rond 1650. De aanwezigheid van de Joden in de Vechtstreek werd met gemengde gevoelens beleefd. Men nam aanstoot aan de godsdienstbeleving van de Joden, maar anderszijds leverde hun aanwezigheid, door de door hen gestarte zijde-industrie ook werkgelegenheid op. Later vestigden zich ook Duitse Joden te Maarssen. Tegenwoordig herinnert niets meer aan de vestiging van Joden in de Vechtstreek, uitgezonderd het achttiende eeuwse Joodse kerkhof aan de Machinekade.
Het doorgaande verkeer over de Vecht had verder de vestiging van tolhuizen en horeca tot gevolg.

De dorpen langs de Aa en de Angstel
Langs de Aa en de Angstel waren (Nieuwer)-Ter-Aa, Baambrugge en Abcoude in 1850 nog voornamelijk agrarische nederzettingen. De belangrijkste woonstraat liep hier, net als in de Vechtdorpen niet direct langs het water.
Abcoude was van de genoemde dorpen de belangrijkste plaats met een regionale verzorgingsfunctie. Sinds 1541 werd er een paardenmarkt gehouden, waar ringen in de muur van een in 1979 opnieuw opgetrokken pand aan de Hoogstraat nog aan herinneren. Net als in de Vechtstreek had ook in deze dorpen het verkeer van Amsterdam naar Utrecht slechts een kleine invloed op de lokale economie. Enkele voormalige cafés in Abcoude, zoals de Eendracht en de Wakende Haan, hebben nu opnieuw een horeca-functie gekregen.
Bij het slot Loenersloot bevonden zich wel enkele boerderijen en buitens, maar van een dorp was hier nog geen sprake. De meeste bebouwing van Loenersloot bevond zich langs de straatweg naar Loenen.

De dorpen langs de Oude en de Leidse Rijn
Langs de Oude en de Leidse Rijn bevond zich in 1850 over vrijwel de gehele lengte bebouwing. De dorpskern van De Meern werd gevormd door een verdichting van de bebouwing langs het water. De dorpskern van Vleuten was geconcentreerd rondom de brug over de Vleutense Wetering, een Oude Rijngeul.

In de dorpskern van Harmelen lag de straat, net als in de Vechtdorpen, niet direct langs het water.
In het gebied rondom deze drie dorpen werd in 1850 nog veel aan akkerbouw gedaan. In de dorpen was enige werkgelegenheid hiermee verbonden. In Harmelen stond een korenmolen en in Vleuten was een bierbrouwerij, die in 1858 gesloten werd. Deze was gehuisvest in het huidige café, Odenveltlaan 2. Door hun ligging aan het water hadden deze bedrijven goede aan- en afvoerwegen van grondstof en produkt.

De dorpen in de veengebieden
In het lage gebied ten westen van de Vecht en ten noorden van de Oude Rijn, stond vrijwel alle bebouwing langs rechte gegraven weteringen. De enige plaatsen waar rond de kerk een verdichting van de bebouwing was ontstaan, waren Kamerik, Kockengen en Zegveld. Behalve de kerk bevonden zich in deze kernen ook het raadhuis en enkele voorzieningen.
De dorpen oostelijk van de Vecht hadden in grote lijnen eenzelfde structuur als de dorpen ten westen van de rivier. Oud- en Nieuw-Loosdrecht, Tienhoven, Westbroek en Maartensdijk waren hier de dorpen met een kerk. Door de commerciële turfwinning vestigden zich in deze streek tussen de boerderijen ook turfarbeiders. Op de plassen die door de turfwinning waren ontstaan, werd gevist en op eenden gejaagd.
In het hoger gelegen oostelijke deel van het gebied ten oosten van de Vecht werd ook nog aan akkerbouw gedaan. In Nieuw-Loosdrecht stond daarom in 1850 nog een korenmolen.
In de dorpen van de Ronde Venen was in 1850 het grootste deel van de bevolking werkzaam in de landbouw. Ook waren in Mijdrecht, Wilnis-Oudhuizen, Vinkeveen en Waverveen veel mensen werkzaam in de turfwinning.
Net als in de reeds behandelde veenontginningen waren ook de dorpen in de Ronde Venen langgerekt. Wel waren de hoevestroken door de aanwezigheid van de schamele onderkomens van de turfarbeiders over het algemeen iets dichter bebouwd dan de zuidelijker gelegen stroken. In Wilnis-Oudhuizen en Mijdrecht had de bebouwing zich dichter opeengehoopt ter hoogte van de kerk.

3.5.4 Verspreide bebouwing

Voorzover de nederzettingen in de veenontginningen geen kerk bezaten, worden ze hier tot de verspreide bebouwing gerekend. De meeste van deze nederzettingen waren evenals de dorpen langgerekt en gelegen langs een gegraven of een natuurlijk water. De bebouwing bestond vrijwel geheel uit boerderijen aan beide zijden van de wetering, in een enkele geval, zoals in Gerverscop, Laag-Nieuwkoop en Veldhuizen slechts aan één zijde van de Wetering. Soms staan boerderijen los van de infrastructuur middenop de kavel. In Zegvelderbroek is dit het gevolg van een middeleeuwse verplaatsing van de bewoning. In Kamerik is het opvallend dat de boerderijen ongeveer 1250 meter van de Meije (nu Grecht) liggen. Van der Linden (1956) veronderstelde dat de boerderijen hier ook zijn naar de achterzijde van de oorspronkelijke cope-ontginning zijn verplaatst. Het gebied tussen de boerderijen en de Kameriker

Wetering zou later ontgonnen zijn. Met deze uitleg wordt echter niet de ligging van de boerderijen in Kamerik verklaard. Ook in Oukoop en ten westen van Woerden liggen de boerderijen niet op de kop van de kavel.
Voor voorzieningen waren de bewoners van deze hoevestroken aangewezen op de naburige dorpen. Tussen deze puur agrarische nederzettingen en de dorpen werd daarom soms een weg of voetpad aangelegd om bijvoorbeeld een kerk te kunnen bereiken. Het Oortjespad tussen Teckop en Kamerik, de Kerkweg tussen Portengen en Kockengen en de Kerkweg tussen Reijerscop en Harmelen hadden een dergelijke functie.

3.5.5 Kastelen en buitenplaatsen

Door de oorlogen tussen het Sticht Utrecht en het graafschap Holland hadden landheren in de Middeleeuwen behoefte aan een versterkt huis. De Middeleeuwse kastelen in het Veenweidegebied werden in deze periode dan ook vaak belegerd. Na de Middeleeuwen verloren de kastelen door de invoering van nieuwe wapens hun

Afbeelding 11: Spreiding van voormalige kastelen in het Veenweidegebied

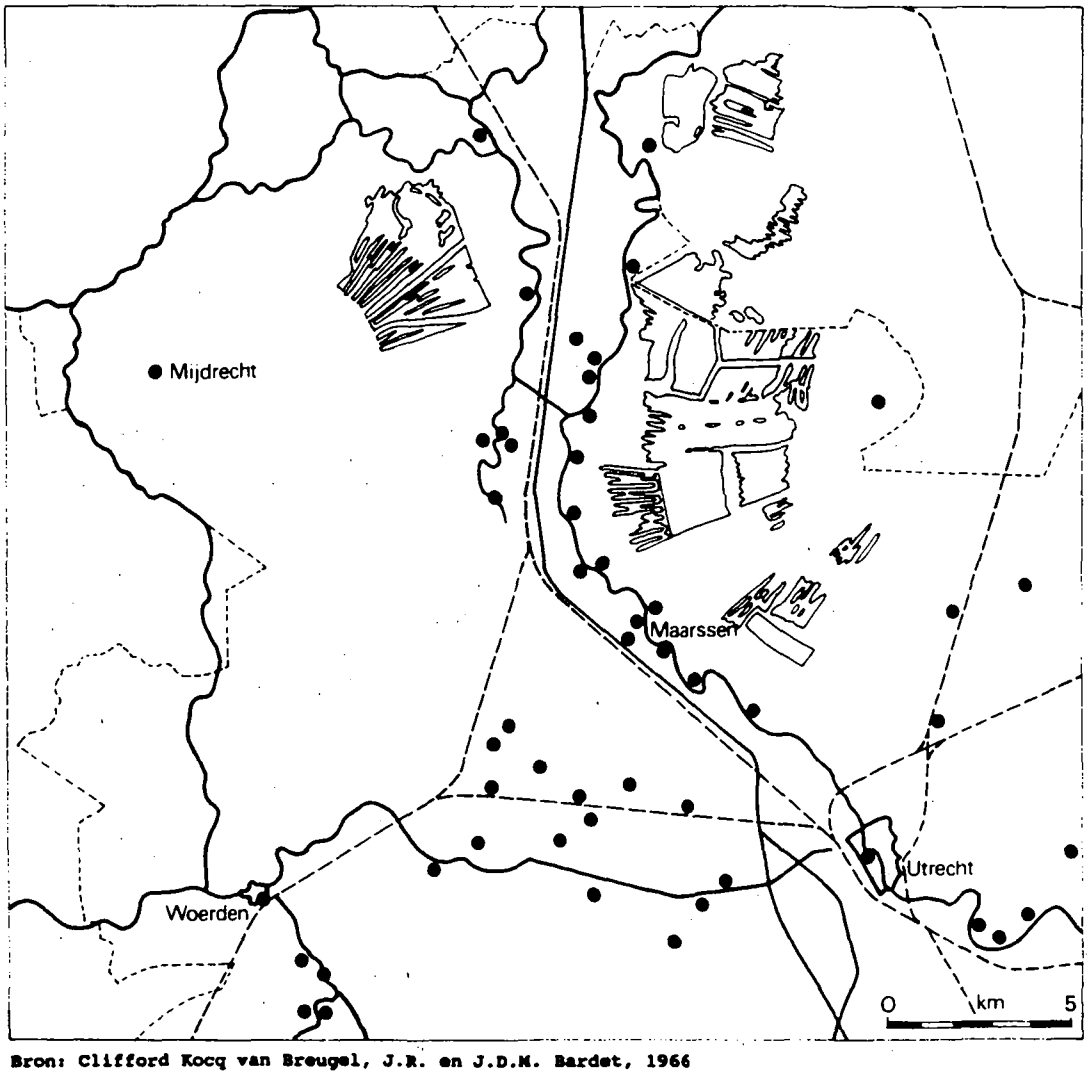

Bron: Clifford Kocq van Breugel, J.R. en J.D.M. Bardet, 1966

defensieve functie. Vooral in de Franse oorlog van 1672-1673 werden veel kastelen verwoest.
De meeste kastelen langs de Oude Rijn raakten door bovengenoemde omstandigheden na het Franse oorlogsjaar geleidelijk in verval. Van veel kastelen rest slechts nog een omgracht terrein, al dan niet met overblijfselen van fundamenten (Nyevelt, Den Engh). Alleen de bakstenen toren (donjon) van de ridderhofstad Den Ham, waarvan de overige gebouwen in 1870 werden afgebroken, is nog een uniek overblijfsel uit de hoge Middeleeuwen. Het kasteel De Haar werd rond 1900 volledig herbouwd (zie 4.4.3).
Veel kastelen langs de Vecht ondergingen hetzelfde lot als de huizen langs de Oude Rijn. Enkele, zoals het kasteel Loenersloot, bleven gespaard en staan er in onze tijd nog net zo bij als destijds. Andere, zoals het kasteel Ruwiel bij Breukelen werden nooit meer opgebouwd. Veel kastelen langs de Vecht werden na de Franse oorlog door Amsterdamse kooplieden of Utrechtse edelen herbouwd als buitenplaats zoals bijvoorbeeld Ter Meer, Nijenrode, Gunterstein en Kroonenburg.
Door de betekenis van de Vecht als verkeersweg tussen Amsterdam en de Rijn, was deze rivier bekend bij Amsterdammers. De kooplieden zochten naar mogelijkheden om hun winsten te beleggen en vonden deze in de aankoop van land en boerderijen langs de Vecht. Door de goede bereikbaarheid vanuit Amsterdam en de grote welvaart van Amsterdamse kooplieden werd de Vechtstreek in de zeventiende eeuw een geliefde streek om "buiten" te wonen. Boerderijen werden daarom verbouwd of vervangen door een nieuw gebouw. Deze bouwactiviteit had gevolgen voor de architectuur in de streek. Was in de Middeleeuwen de bouwstijl nog vaak van een Utrechts voorbeeld afgekeken (bijvoorbeeld de kerk in Loenen), nu werden Amsterdamse invloeden in de architectuur langs de Vecht steeds nadrukkelijker (bijvoorbeeld de achttiende eeuwse huizen langs de Herengracht en Langegracht in Maarssen).
Behalve boerderijen werden ook voormalige kastelen verbouwd of vervangen door een Amsterdams "buiten". Er kunnen langs de Vecht vier verschillende vormen van buitenplaatsen worden onderscheiden:

a) Het Middeleeuwse kasteel, dat als buitenplaats werd uitgebreid en verbouwd. Voorbeelden: Nijenrode, Oudaen, Bolestein en het slot te Zuylen.
b) Boerenhofsteden die werden verbouwd en uitgebreid. Het voorhuis werd in dit geval vaak opgetrokken of er werd een vleugel aan de voorzijde tegen het gebouw geplaatst. Voorbeelden: Vechtoever, Weerestein en Goudestein.
c) Het stadhuis-buiten, een aangepast grachtenpand later sterk beïnvloed door het Franse Hôtel en de Italiaanse villa's van Palladio.
d) Het buitenhuis naar Frans voorbeeld. Gunterstein is het enige nog bestaande voorbeeld van dit type in de Vechtstreek.

Rond 1770 was er nauwelijks ruimte meer voor nieuwe buitens langs de Vecht. De behoefte om buitens in deze streek te bouwen nam echter af. Politieke, geestelijke en maatschappelijke veranderingen vonden in Nederland niet zo snel plaats als elders, waardoor de rol van Nederland op het wereldtoneel enigszins naar de achtergrond verschoof. Deze politieke en geestelijke stilstand hing samen met economische en culturele achteruitgang. Verder waren er een aantal ontwikkelingen die juist de Vechtstreek

troffen. De voorkeur voor de Engelse parkstijl die halverwege de achttiende eeuw ontstond, was gemakkelijker op de zandgronden te realiseren dan in het natte broekland rond de Vecht. Nieuwe buitens werden dan ook vaak in het Gooi, langs de Utrechtse Heuvelrug en in het Kennemerland gesticht.
In de negentiende eeuw raakten veel buitens in verval en werden afgebroken. Ook enkele voormalige Middeleeuwse kastelen verdwenen in deze tijd (Kroonenburg, Abcoude). Aan het eind van de negentiende eeuw werd wel een aantal voormalige kastelen weer opgebouwd of gerestaureerd (zie 4.4.3).

4 De periode 1850-1940

Sinds de ontginning veranderde het landschap in een groot deel van het Veenweidegebied slechts zeer geleidelijk. De aanleiding voor de meeste veranderingen was de voortdurende inklinking van het veen, waardoor de ontwatering problematisch bleef. Uiteraard waren de afgraving van het veen en de opkomst van de buitens langs de Vecht wel processen die snel grote veranderingen in het landschap teweeg brachten.
Na 1850 volgden de ontwikkelingen elkaar echter nog sneller op. De bevolking nam snel in aantal toe en nieuwe technische ontdekkingen werden toegepast in het landschap. In dit hoofdstuk komen, na de beschrijving van de ruimtelijke structuur van het Veenweidegebied in 1850, de ontwikkelingen tussen 1850 en 1940 aan de orde.

4.1 Ruimtelijke structuur omstreeks 1850

De eerste in druk uitgegeven Topographische en Militaire Kaart van het Koningrijk der Nederlanden (1850-1864) laat op blad 31 vrijwel het gehele Veenweidegebied zien. Het patroon van de, veenontginningen, zoals dat in de Middeleeuwen tot stand was gekomen, is op deze kaart in vrijwel het gehele gebied goed te onderscheiden. In de hoevestroken langs de ontginningsbases had nog nauwelijks kernvorming plaatsgevonden.
De plassen in de Ronde Venen en ten oosten van de Vecht waren duidelijk de gevolgen van de nog in volle gang zijnde turfwinning te zien. De legakkers toonden echter nog wel de oorspronkelijke verkavelingsrichting. Behalve de Eerste Mijdrechtse Droogmakerij waren er in het gebied nog geen plassen drooggemalen.
Op de oeverwallen van de Oude Rijn tussen Utrecht en Harmelen bevonden zich uitgebreide akkercomplexen. De verkaveling van dit akkerland bestond uit grote onregelmatige blokken. Ook langs de Aa en de Vecht werd bouwland aangetroffen. Tussen Harmelen en Woerden waren op de oeverwallen van de Oude Rijn bossen te vinden op de ten behoeve van de steen- en pannenbakkerijen afgevlette terreinen. Langs de Vecht bevonden zich vele, bij buitenplaatsen behorende, tuinen en parken. De dorpen langs de oevers van de rivieren onderscheidden zich van de boerderijstroken in de veenontginningen, omdat in deze nederzettingen wel enige concentratie van de bebouwing had plaatsgevonden. De stad Woerden kende alleen aan de westkant van de stad enige uitbreidingen buiten de singels. De bewoners van deze uitbreidingen waren arbeiders van de steen- en dakpanfabrieken, die hier ook buiten de singels waren gevestigd.
De meeste wegen in het Veenweidegebied waren rond 1850 nog onverhard. Alleen de interregionale verbindingen van en naar de stad Utrecht waren bestraat of anderszins verhard. In veel dorpen langs de rivieren was in 1850 een brug. De kaden en dijken door het plassengebied ten oosten van de Vecht, waren zwakke punten in de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Daarom waren op deze zogenaamde accessen forten aangelegd. De forten Kruipin en Oranje bij Woerden, die deel uitmaakten van de Hollandse Waterlinie, waren

in 1850 reeds geslecht, maar desondanks nog wel duidelijk in het landschap terug te vinden.
De enige spoorlijn die het Veenweidegebied doorsneed, was de in 1843 gereedgekomen Rhijnspoorweg tussen Utrecht en Amsterdam. Er waren stations te Maarssen, Breukelen, Nieuwersluis, Loenersloot en Abcoude.

4.2 Grondgebruik

Na 1850 nam de bevolking in Nederland steeds sneller in omvang toe. Dit had tot gevolg dat de vraag naar brandstoffen en landbouwprodukten ook toenam. Nieuwe technieken deden hun intrede en deze hadden hun invloed op het grondgebruik.

4.2.1 Agrarisch grondgebruik

In de periode 1850-1940 vond in Nederland een intensivering en schaalvergroting van de landbouw plaats. Technische ontwikkelingen, de introductie van kunstmest omstreeks 1870, de grootschalige toepassingen hiervan enkele decennia later en de grote vraag naar landbouwprodukten in de groeiende steden speelden hierbij een belangrijke rol.
Aanvankelijk had de technische ontwikkeling vooral gevolgen voor de waterhuishouding in het Veenweidegebied. Met behulp van molens, en vooral stoomgemalen, was het mogelijk de plassen die door het baggeren van turf waren ontstaan weer droog te malen (zie 4.2.3). Maar ook in niet ontveende polders waren de gemalen zinvol voor de ontwatering van het nog steeds inklinkende veen. Bovendien konden de afgevlette delen van de oeverwallen weer voor landbouwdoeleinden in gebruik worden genomen.
Door de import van goedkoop Amerikaans graan daalden rond 1880 de graanprijzen in Nederland sterk. Veel akkerbouwers schakelden in deze tijd daarom over op veeteelt. Langs de Oude Rijn was de teruggang van de akkerbouw al eerder ingezet. Het afgraven van klei ten behoeve van de steen- en dakpanfabricage veroorzaakte een voor akkerbouw te hoge grondwaterstand.
Aan het eind van de negentiende eeuw nam de verstedelijking in Nederland toe. De warmoezeniers die buiten de singels van Utrecht groente voor de stadsbevolking verbouwden, moesten wijken voor de Utrechtse stadsuitbreidingen. Ze vertrokken naar het kleigebied rond Vleuten en De Meern, waar goede tuinbouwgrond beschikbaar was, op niet al te grote afstand van de afzetmarkt. In dezelfde tijd vestigden ook Westlandse tuinders zich hier.
In de niet ontveende Middeleeuwse veenontginningen veranderde het landschap tussen 1850 en 1940 minder sterk. Terwijl elders in Nederland de verwerking van melk tot boter en kaas rond 1880 werd geïndustrialiseerd, bleven de boeren in het Veenweidegebied zelf kaas maken. Om meer ruimte voor de kaasmakerij te krijgen, werd voor langhuisboerderijen vaak een nieuw onderkelderd woonhuis opgetrokken, zodat een T- of L-vormige plattegrond ontstond. Ook de in het gebied veel voorkomende boenhokken herinneren aan de zelfkazerij.
In de directe omgeving van de grote steden verkochten de boeren hun melk direct aan melkboeren in de stad.

4.2.2 Turfwinning

In 1781 kregen de Mijdrechtse verveners vrijstelling van impost in ruil voor een droogmakingsplan. Hierdoor kwamen in de Ronde Venen enorme hoeveelheden legaal te winnen veen beschikbaar. De veenderij bereikte hier haar hoogtepunt in de vijftiger jaren van de vorige eeuw. De gemeenten Wilnis, Vinkeveen en Mijdrecht telden toen 1250 veenarbeiders op een bevolking van ongeveer 6000 mensen. In het baggerseizoen (eind maart-begin juli) werkten er naast deze eigen mensen ook nog tijdelijke krachten uit Duitsland in het veen.
In de jaren zestig van de vorige eeuw werd de betekenis van de turfwinning in het Veenweidegebied minder. De redenen hiervoor waren dat de vraag naar turf afnam door de invoer van goedkope Engelse steenkool en omdat in sommige polders de turf opraakte, zoals bijvoorbeeld in de polder Breukeleveen.
In 1886 deed de stoomveentrekmachine haar intrede, waardoor vooral in de Ronde Venen nog een kleine opleving in de veenderij ontstond. De veenmachines baggerden sneller en goedkoper dan baggerlieden. In 1887 verleenden de Staten van Utrecht de laatste vergunning voor de ontvening, bedijking en eventueel droogmaking van een polder: de Vinkeveense en Proostdijer polder. Dat de turfwinning op grote schaal in Vinkeveen zo laat haar intrede deed, was waarschijnlijk een gevolg van het feit dat de kwaliteit van de in de binnenring van de Ronde Venen gewonnen turf beter was dan de Vinkeveense.
Aan de late vervening van de Vinkeveense en Proostdijer polder is ook te danken dat tegenwoordig in de Vinkeveense Plassen nog veel legakkers bestaan. Ten oosten van de Vecht, waar de plassen al voor 1850 waren ontstaan, verdween door golfafslag deze structuur goeddeels. Recentelijk zijn door het zuigen van zand uit de ondergrond van de plassen ook nog legakkers verdwenen (Maarsseveen en het noordelijk deel van de Vinkeveense Plassen).
De laatste turfgraver in Vinkeveen stopte in 1977 met zijn werk.
In Loosdrecht en de andere ontginningen ten oosten van de Vecht eindigde de ontvening al in de jaren vijftig, om de eenvoudige reden dat het geschikte veen op was.

4.2.3 Klei

De kleiwinning langs de rivieren in het Veenweidegebied was in 1850 nog in volle gang. In de tweede helft van de vorige eeuw was de vraag naar baksteen door de aanleg van waterstaatswerken, forten, spoorwegen en stadsuitbreidingen dan ook groot. In de periode na 1850 werden vooral de hogere kleiruggen rondom Vleuten en De Meern afgegraven. De sloten die voor de afvoer van de klei werden gegraven wijzen hier nog op. Een goed voorbeeld hiervan is 't Langerak, waarvan het oostelijk deel op de topografische kaart van 1855 nog voorkomt als een hooggelegen strook grond zonder sloten, tussen de Groenendijk (tegenwoordig Groenedijk) en de Leidse Rijn, maar dat nu vrijwel geheel is doorsneden door brede en minder brede vletsloten. In de jaren dertig stonden deze nog grotendeels in open verbinding met de Leidse Rijn. Na 1850 werden in de steen- en dakpanfabricage langs de grote rivieren op grote schaal verbeteringen in het produktieproces doorgevoerd.

Bovendien werden de fabrieken door baggerwerkzaamheden en de aanleg van kribben in de Rijn, Waal en Maas beter bereikbaar. De betekenis van de Woerdense en Maarssense steenindustrie nam in deze tijd echter af. De steen- en dakpanfabrieken werden hier nauwelijks gemechaniseerd. Ze konden daardoor de concurrentie met de fabrieken langs de grote rivieren niet aan.

4.2.4 Droogmakerijen

Het droogmakingsplan van de Mijdrechtse verveners om onder de impostverhoging van de Staten van Utrecht uit te komen is al enige malen genoemd. Men wilde op deze wijze landbouwgrond terug winnen en het risico beperken dat de grote meren en plassen ten westen van Mijdrecht (Haarlemmermeer, Zevenhovense en Nieuwkoopse Plassen) zich zouden vergroten.
De inpoldering van de Eerste Mijdrechtse Droogmakerij verliep echter niet zo voorspoedig als men had verwacht. In 1791 werd de ringdijk gesloten en begonnen de molens te malen. Maar door problemen bij de bouw kon het stoomgemaal pas in februari 1794 beginnen te malen. Hoe verder het water in de polder echter zakte, hoe meer lekken er in de ringdijk werden ontdekt. In 1796 vielen de eerste delen van de polder droog, maar omdat het gemaal het toen begaf was dit niet definitief. In het begin van de negentiende eeuw werd de droogmaking gehinderd door de Napoleontische handelsblokkade, waardoor door gebrek aan Engelse steenkool de gemalen niet konden draaien. In 1831 werd het gemaal verkocht en afgebroken. Met verbeterde molens werd de polder uiteindelijk drooggemalen, zodat in 1852 de gronden publiekelijk verkocht konden worden.
De veel kleinere Tweede Bedijking werd in minder dan een jaar drooggemalen door een gemaal aan de Mennonietenwetering. De Derde Bedijking was weer veel groter dan de Tweede, maar de drooglegging leverde aanmerkelijk minder problemen op getuige de periode van twee en een half jaar (1862-1864) waarin ze door twee molens een een stoomgemaal werd drooggemalen. Het droogmaken van de polders Groot Mijdrecht (Binnenring van de Ronde Venen en de Noorder-Zuider Polder) van 1872 tot 1874 en WilnisVeldzijde (1923-1926) verliep voorspoedig.
Na de droogmaking van de veenplassen had men vaak nog lange tijd problemen met het drooghouden van de polder, omdat er veel water in de polders opkwelde. In de westelijke polders van de Ronde Venen was de kwel minder ernstig door de aanwezigheid van een ondoorlatende kleilaag. Hier wordt de bodemvruchtbaarheid echter nadelig beïnvloed door de aanwezigheid van veel zwavel in de bodem. Deze zogenaamde katteklei is afgezet in het brakke milieu in het begin van het Holoceen.
Ook ten oosten van de Vecht had men plannen om de plassen droog te malen. Dat de plassen hier niet werden ingepolderd had aanvankelijk te maken met het feit dat de plassen deel uitmaakten van de Hollandse Waterlinie en daarom een defensieve functie hadden. Bij de uiteindelijk wel uitgevoerde droogmaking van de Tienhovense en Maarsseveense Plassen tussen 1858 en 1874 kwam echter nog een probleem naar voren. Net als in de oostelijke droogmakerijen van de Ronde Venen ontbrak in de gebieden ten oosten van de Vecht een ondoorlatende kleilaag, waardoor in de

polder veel kwelwater van de Utrechtse Heuvelrug aan de oppervlakte komt. Er moest daarom per etmaal zo'n 100.000 kubieke meter kwelwater uit de Bethunepolder worden gepompt. Na het droogvallen van de polder bleek de bodem van de droogmakerij bovendien van zeer matige kwaliteit. De slappe, natte grond was alleen geschikt voor veeteelt. Door de toenemende recreatie en het opkomen van de natuurbescherming werden er in deze eeuw in het Veenweidegebied geen plassen meer drooggemalen.

Afbeelding 12: Droogmakerijen in Utrecht

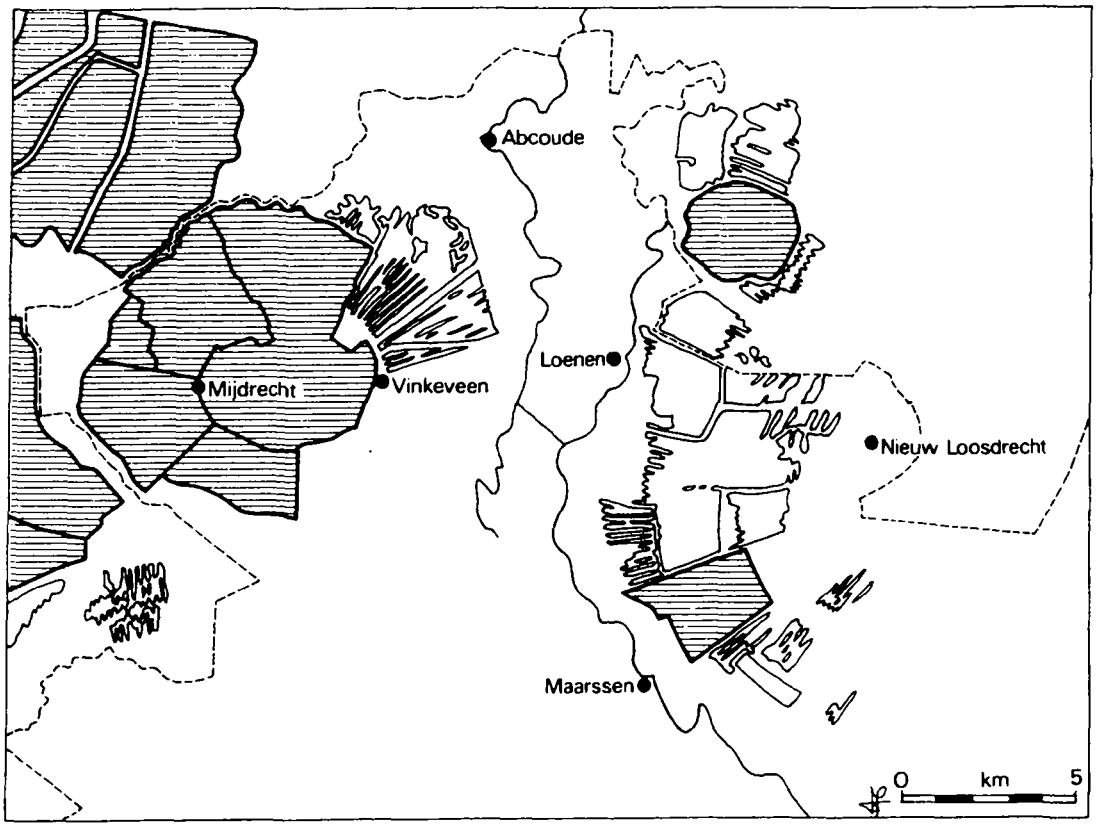

4.2.5 Industrie

In 1850 had het Veenweidegebied een overwegend agrarisch karakter. Na dat jaar ging in een aantal kernen, met name in Woerden, Maarssen en Mijdrecht, de industrie een steeds belangrijker plaats innemen.
Zoals bij de delfstoffenwinning (4.2.2) al even aan de orde is geweest, leed de Woerdense klei-industrie onder de opkomst van de steenfabrieken langs de grote rivieren. De enige tegenwoordig nog bestaande pannenfabriek is het complex van de Wodast aan de Leidsestraatweg/Pannebakkerijen. Hier staan nog een steenvormerij uit het eind van de vorige eeuw en een directeursvilla. Met uitzondering van gerenoveerde arbeiderswoningen uit de vorige eeuw en de directeursvilla "Kop en Hagen" (Rietveld 36) werden vrijwel alle sporen van verdwenen steen- en pannebakkerijen uitgewist. Ook Maarssen was een centrum van de klei-industrie. In het begin van deze eeuw werd daar de laatste steenfabriek, de IJsvogel, gesloten.

Aan het eind van de vorige eeuw en in het begin van deze eeuw, ontwikkelde zich in Woerden een aantal op agrarische activiteiten gebaseerde industrieën. De zelfkazende boeren verkochten aanvankelijk hun kaas aan rondtrekkende kooplieden, maar ze hadden hierdoor betrekkelijk weinig controle op de prijs van hun produkt. In 1885 werd daarom in Woerden (evenals vijf jaar eerder reeds in Bodegraven) een kaasmarkt opgericht. De concentratie van de kaashandel in deze stad leidde rond de eeuwwisseling tot de bouw van diverse, vaak rijk versierde, kaaspakhuizen. Tot industriële verwerking van melk kwam het pas in 1929 toen in Woerden de melkfabriek "Excelsior" werd geopend. Tot na de Tweede Wereldoorlog bleef de zelfkazerij in het Veenweidegebied van groot belang.
Door de intensivering van de veeteelt in de laatste decennia van de vorige eeuw ontstond er ook een markt voor veevoeder. In Woerden vestigde zich in deze tijd daarom een aantal veevoederbedrijven. De nog bestaande silo's van deze bedrijven, die voornamelijk uit het begin van deze eeuw stammen, liggen vrijwel allemaal ten westen van de Woerdense binnenstad aan de Oude Rijn. De grondstoffen werden (en worden) over water aangevoerd.
In Mijdrecht ontwikkelde zich rond de eeuwwisseling ook een levendige industrie. Uit ambachtsbedrijven ontstonden een drukkerij (Verwey), een meubelfabriek (De Croon) en enkele bedrijven die fietsonderdelen produceerden. Eén van de eerste grote bedrijven in Mijdrecht was de biscuitfabriek De Lindeboom, die uit een in 1826 geopend kruidenierswinkeltje was ontstaan. In 1930, zeven jaar voor de sluiting van De Lindeboom, had de fabriek 252 werknemers, waarvan slechts 72 afkomstig waren uit Mijdrecht zelf. Tegenwoordig zijn de gebouwen van de voormalige biscuitfabriek in gebruik als winkelcentrum.
De aanleg van de spoorlijn langs Mijdrecht in 1915 versterkte de groei van de industrie: tussen 1909 en 1930 nam het percentage van de in de industrie werkzame bevolking in Mijdrecht toe van 20 tot 33. Maar ook na de sluiting van de spoorlijn in 1950 bleef de industrie een belangrijke werkgever in Mijdrecht. Grote buitenlandse bedrijven stichtten in Mijdrecht een vestiging, zoals Renault, Johnson Wax Europlant en Bayer.
Net als in Woerden was ook in Mijdrecht een deel van de industrie gebaseerd op de agrarische activiteiten. Tussen 1906 en 1916 werden graanmaalderijen, twee roomkaasfabrieken en een stoomzuivelfabriek geopend.
Minder op agrarische grondstoffen gebaseerd was de industrie langs de Vecht, het Merwedekanaal en de spoorlijn Amsterdam-Utrecht. Loenen had al in 1811 een glasfabriek. De flessen en potten die hier werden gemaakt konden over de Vecht gemakkelijker naar Amsterdam (en West- en Oost-Indië) worden getransporteerd dan vanuit Nijkerk, waar de fabriek voordien stond. Bij de fabriek, die in 1897 reeds werd gesloten, werd in 1862 een aantal arbeiderswoningen gebouwd (Oud Over 118-146).
Rond Maarssen en Breukelen was in de vorige eeuw de steenindustrie hier nog het belangrijkst, maar na 1880, veranderde dit. Ten zuiden van het dorp werden rond 1895 farmaceutische produkten vervaardigd. In het begin van deze eeuw legde de fabriek zich voornamelijk toe op de fabricage van kinine en nam de gebouwen van de laatste Maarssense pannenfabriek De

IJsvogel over. Na de Tweede Wereldoorlog groeide het bedrijf uit tot het huidige ACF Chemie Farma NV. In de jaren twintig van deze eeuw vestigden zich onder andere nog een oliefabriek en een jamfabriek langs het kanaal. In Breukelen groeide een aannemersbedrijf uit tot een fabriek waar walbeschoeiingen, lantaarnpalen e.d. werden gemaakt.
Hoewel de zelfkazerij in het Veenweidegebied een remmende werking had op de ontwikkeling van de industriële melkverwerking, werden in de eerste decennia van deze eeuw toch zuivelfabrieken gesticht. Die in Mijdrecht en Woerden werden al genoemd. De overige stonden in Loosdrecht, Breukelen en Loenersloot. De boterfabriek in de Bethunepolder (Nimmerdor), die in 1890 werd gesticht, moest enkele jaren later alweer sluiten, omdat de boeren meer konden verdienen door hun melk in de stad Utrecht te verkopen.

4.2.6 Bebossing en parkaanleg

Na de achteruitgang van de aandacht voor de tuinaanleg wegens financiële middelen en een veranderde mode in de eerste helft van de negentiende eeuw, zette het verval in de tweede helft van de vorige eeuw door. Amsterdam en Utrecht groeiden steeds sneller en de verbindingen tussen deze steden doorsneden vaak de tuinen van de buitens op de westelijke Vechtoever. Omdat in de vorige eeuw de Vecht als vaarwater nog erg belangrijk was, vormde de rivier een aantrekkelijke vestigingsplaats voor verschillende industrieën.
In deze eeuw verdwenen veel bomen door de iepziekte en brandstoftekort (vooral in de eerste Wereldoorlog). Ook werden veel tuinen verwaarloosd of in moestuin, boomgaard of weidegrond veranderd.
Door de introductie van het (stoom-)gemaal was het mogelijk de afgeticheldе gebieden op de oeverwallen dermate te ontwateren, dat hier bouw- of weiland op aangelegd kon worden. Veel grienden verdwenen daardoor. Toch werden niet alle terreinen voor landbouwdoeleinden in gebruik genomen. Het Vijverbosch ten noorden van Harmelen is er een voorbeeld van. Het park Bredius in Woerden werd na de Tweede Wereldoorlog aangelegd op een afgeticheld gebied.
Een volkomen nieuw park werd aangelegd bij kasteel De Haar te Haarzuilens (zie 4.4.4). Voorts verlandden vooral in deze eeuw veel petgaten in de turfwinningsgebieden. Na de oorlog zette deze ontwikkeling door. Een mooi voorbeeld hiervan is de polder achter Westbroek, die rond 1900 nog vrijwel boomloos was, terwijl tegenwoordig de petgaten alle bijna geheel zijn verdwenen.

4.3 Infrastructuur

Door de groeide bevolking en de toenemende urbanisatie werd de vraag naar snelle verbindingen tussen het platteland en de steden en de steden onderling groter. Veel wegen werden tussen 1850-1940 daarom verbeterd. Ook kwamen de spoorwegen, die in Nederland vlak voor deze periode hun intrede hadden gedaan, tot grote bloei.

4.3.1 Land- en waterwegen

In de periode tussen 1850 en 1940 nam de omvang van het vervoer sterk toe. Het (spoor)wegennet werd uitgebreid en verbeterd. In de eerste helft van deze eeuw deden de bus en de auto hun intrede. Door de introductie van deze nieuwe transportmiddelen nam de betekenis van waterwegen, met name voor het peronenvervoer, sterk af.
In de tweede helft van de vorige eeuw, werden nog niet veel nieuwe wegen aangelegd. Wel werden veel wegen verhard en/of verbreed.
In de eerste helft van deze eeuw werden echter ook meer en meer nieuwe, verkaveling doorsnijdende, trajecten aangelegd. De autosnelweg van Utrecht naar Den Haag kwam gereed aan het eind van de jaren dertig. Om een stevige ondergrond voor deze weg door het veen te krijgen, werd (pleistoceen) zand gewonnen uit de ondergrond. Hierdoor ontstond de Strijkviertelplas bij De Meern. In 1940 werd ook begonnen met de aanleg van de snelweg Utrecht-Amsterdam. Door de Tweede Wereldoorlog werd deze weg echter pas in 1952 voltooid. Het (verharde) wegenpatroon in de droogmakerijen werd aangepast aan de rationele verkaveling.

Hoewel de koloniale handel in Amsterdam in de achttiende eeuw terugliep, bleef de handel met het Duitse achterland aanzienlijk. De Vecht bleef als onderdeel van de verbinding met de Rijn daarom erg belangrijk voor de hoofdstad. Wel raakte de route over de Angstel in onbruik en verloor de trekschuit veel klanten aan de snellere trein.
Voor het vrachtverkeer bleef vervoer over water echter een goed alternatief. Toch voldeed de Vecht steeds minder aan de eisen van de scheepvaart na de invoering van steeds snellere en grotere schroefstoomboten vanaf 1859. Om een goede verbinding tussen de grote rivieren en de Amsterdamse haven in stand te houden, werd in 1881 besloten tot de aanleg van een nieuw kanaal tussen Amsterdam en de Merwede bij Gorinchem. Tien jaar later was het gedeelte tot de Lek gereed. Het traject was zo bepaald dat er zo weinig mogelijk hinder werd ondervonden van landverkeer en verdedigingswerken. Behalve een aantal draaibruggen kwam er bij Nieuwersluis een hoge voetbrug naar het daar aanwezige station. Het tweede deel van het kanaal naar de Merwede bij Gorinchem, dat in 1893 bevaarbaar was, zou eigenlijk alleen worden gebruikt bij extreem lage waterstanden op de Lek en de Nederrijn.
Het Merwedekanaal voldeed echter niet blijvend aan de verwachtingen. In de jaren dertig van deze eeuw werd daarom het Amsterdam-Rijnkanaal aangelegd. Dit nieuwe kanaal volgde door het Veenweidegebied voor het overgrote deel het traject van het Merwedekanaal. Alleen bij Utrecht werd het nieuwe kanaal meer westelijk gelegd; ten zuiden van de stad buigt het naar het oosten af. Het Amsterdam Rijnkanaal werd in 1952 geopend, hoewel de verbreding tussen Diemen en Utrecht pas in 1956 een feit was. Door de verdere groei van de omvang van de schepen (vierbaks duwvaart) werd in 1981 een nieuwe verbreding van het kanaal voltooid.
Doordat het Amsterdam-Rijnkanaal gebieden met een hogere waterstand met elkaar verbond en er zo weinig mogelijk sluizen in werden aangelegd, kwamen de dijken van het kanaal ruim boven het

maaiveld van het Veenweidegebied te liggen. Het kanaal werd daardoor een sterk structuurbepalend element in de streek direct ten westen van de Vecht. Deze invloed werd nog versterkt door een aantal hoge bruggen en de hoge bomen langs het kanaal.

Afbeelding 13: Het Merwedekanaal en de spoorwegen rond 1930

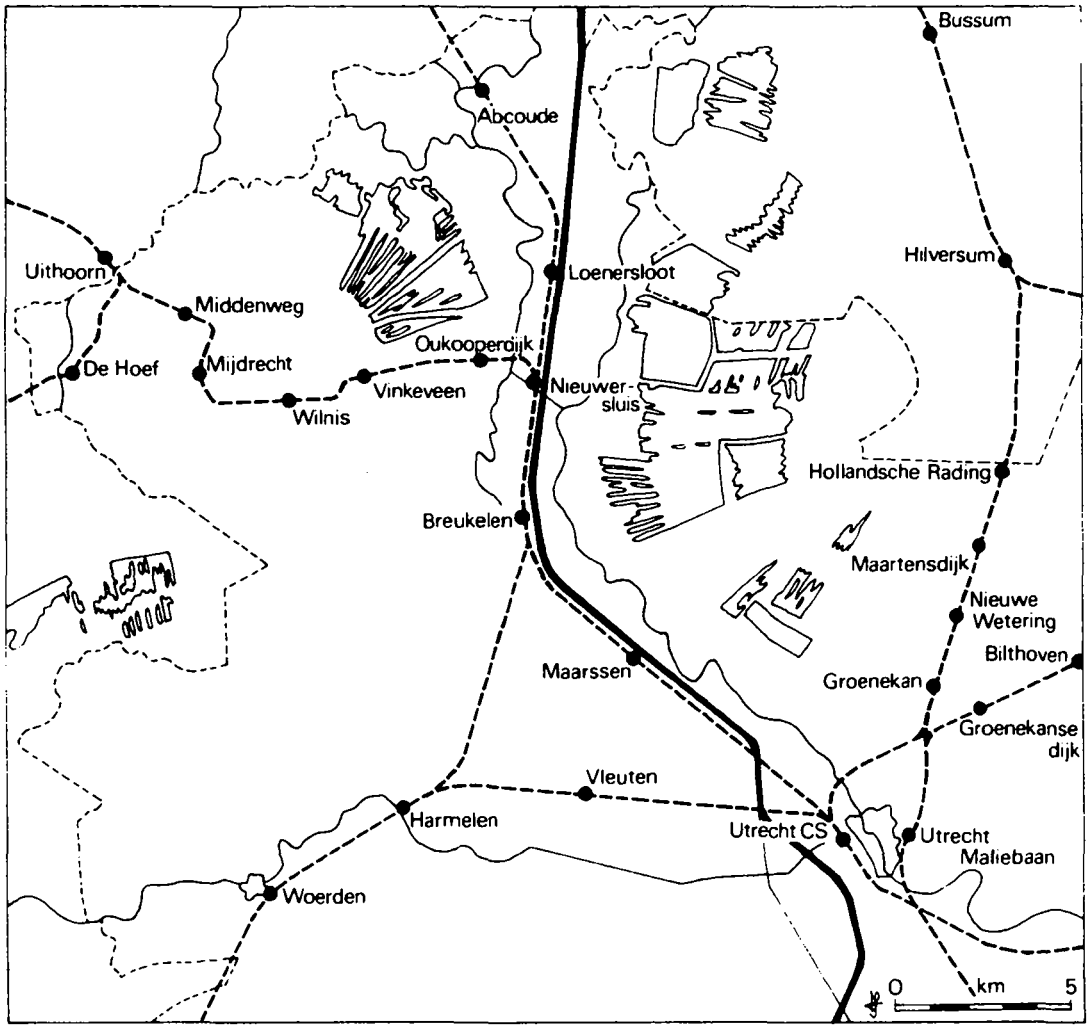

4.3.2 Spoorwegen

In 1850 was de spoorlijn van Amsterdam naar Utrecht de enige die door het Veenweidegebied liep. Het aantal lijnen van en naar Utrecht werd in de daaropvolgende jaren uitgebreid. In 1855 werd de spoorlijn Utrecht-Gouda-Rotterdam geopend met halteplaatsen in Vleuten, Harmelen (bij de Putkop) en Woerden. Het Woerdense stationsgebouw werd in 1911 gebouwd, dat van Vleuten in 1919. In 1869 werd de spoorverbinding Amsterdam-Rotterdam verbeterd door de opening van het traject Breukelen-Harmelen. Net als op het Utrechtse deel van de in 1878 gereedgekomen lijn Woerden-Bodegraven-Leiden werden er langs deze lijn geen stations gebouwd.
Het oostelijk deel van het Veenweidegebied wordt doorsneden door de spoorlijn Utrecht-Hilversum, die geopend werd in 1869. De

treinen op deze lijn stopten in Groenekan, Nieuwe Wetering en Maartensdijk. In het begin van deze eeuw kwam daar nog een station in Hollandse Rading bij. Op het stukje van de spoorlijn Utrecht-Amersfoort (1863) dat op het grondgebied van Maartensdijk ligt stopten geen treinen.
In deze eeuw werd het spoorwegnet in het Veenweidegebied nog uitgebreid met de lijnen Uithoorn-Alphen aan den Rijn en Uithoorn-Nieuwersluis. De eerstgenoemde lijn liep slechts voor een klein gedeelte over Utrechts grondgebied en werd in 1914 geopend. Tot de lijn in 1936 gesloten werd, was er een station in De Hoef. De eerste trein door de Ronde Venen reed in 1915. Het belangrijkste station langs deze lijn was Mijdrecht, maar de trein stopte ook in Vinkeveen, Wilnis en aan de Middenweg. Het personenvervoer op deze lijn werd gestaakt in 1950. Voor het goederenvervoer bleef de lijn tot enkele jaren geleden nog dienst doen.
Langs de niet meer gebruikte trajecten herinnert de infrastructuur nog wel aan de trein. Wilnis en Mijdrecht bezitten bijvoorbeeld nog een stationsgebouw en bij Amstelhoek ligt een monumentale spoorbrug over de Amstel. De industrie die in Mijdrecht aanvankelijk profiteerde van de ligging aan het spoor is voor een groot deel nog aanwezig (zie 4.4.2).

In het begin van deze eeuw werden verschillende trajecten in het Veenweidegebied geëlectrificeerd. Bijzonder zijn de betonnen boogvormige constructies waar de bovenleiding tussen Utrecht en Hilversum aan is opgehangen.

4.3.5 Militaire infrastructuur

Door de toenemende reikwijdte van de projectielen waarmee in de vorige eeuw oorlog werd gevoerd, bleef het noodzakelijk de Nieuwe Hollandse Waterlinie, zoals in 3.4.5 beschreven, aan te passen. Rond Utrecht veschenen in deze tijd vier grote nieuwe forten, omdat de oude forten te dicht bij de stad lagen. Van deze vier liggen de forten Ruigenhoek en Voordorp (beide 1867-1870) in het Veenweidegebied.
Bij het uitbreken van de Frans-Duitse oorlog in 1870 werd het Nederlandse leger gemobiliseerd. Hierbij kwamen de gebreken van het Nederlandse defensiestelsel aan het licht: te weinig bomvrije onderkomens en in slechte staat verkerende vestingwerken. Door de onstabiele politieke situatie in Europa in de tweede helft van de vorige eeuw, was er echter wel behoefte aan een doelmatig verdedigingstelsel in ons land. In de vestingwet van 1874 werd daarom de nadruk gelegd op de concentratie van de verdediging van ons land in een negental linies.
De Nieuwe Hollandse Waterlinie werd naar aanleiding van deze wet met een aantal vestingwerken uitgebreid. In 1881 kwam ten noorden van Utrecht het werk bij Maarsseveen gereed en een jaar later de, inmiddels niet meer bestaande, batterij op de westelijke Vechtoever bij fort Nieuwersluis. Verder werden van de bestaande forten de aardwerken verzwaard en bomvrije gebouwen opgetrokken. In de jaren '80 van de vorige eeuw werd begonnen met de aanleg van de Stelling van Amsterdam. Deze linie, waarvan ook een aantal forten op Utrechts grondgebied zou verschijnen, was de enige

vrijwel geheel nieuwe linie in de vestingwet van 1874. Het aardwerk van de meeste forten van deze linie werd voltooid in de periode 1880-1886. Alleen het fort Abcoude kwam helemaal gereed in 1885.

Afbeelding 14: Het fort bij Abcoude, deel uitmakend van de Stelling van Amsterdam

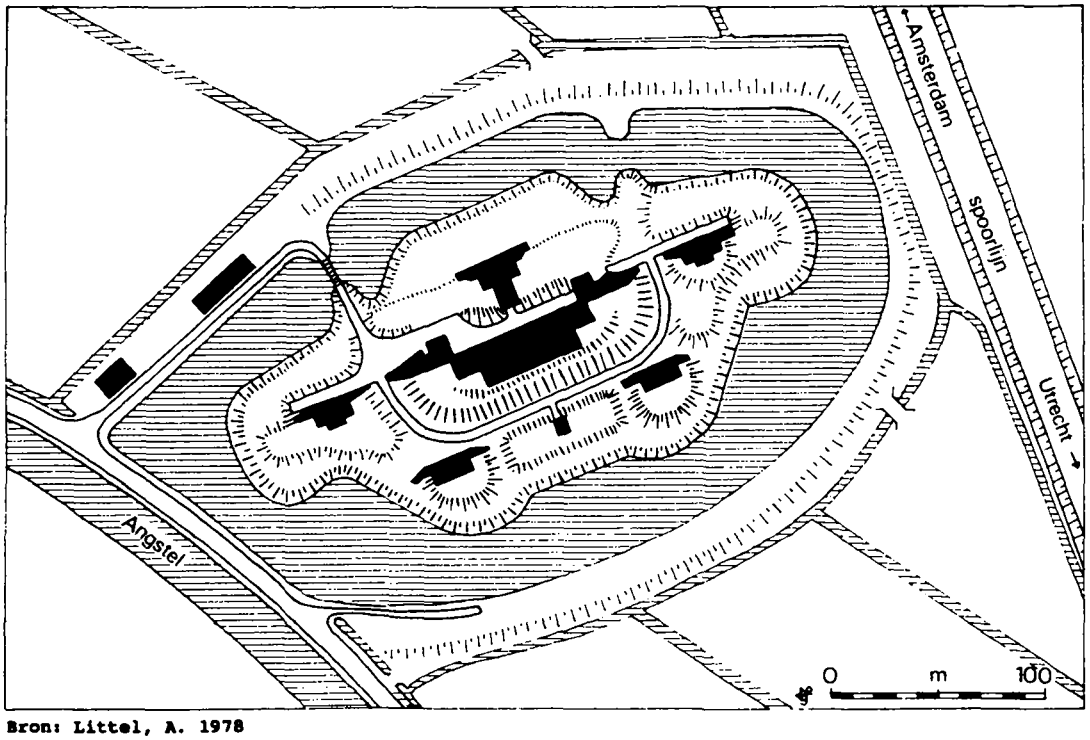

Bron: Littel, A. 1978

In 1886 werd de aanleg van de Stelling van Amsterdam onderbroken omdat de forten niet bestand waren tegen de pas uitgevonden brisantgranaat. Toen er in 1890 een vernieuwd ontwerp voor de forten was, ging de aanleg van de Stelling verder. De bomvrije gebouwen in de nieuwe forten werden gebouwd van betoncement, in tegenstelling tot die van de Hollandse Waterlinies, waar ze meestal van baksteen werden opgetrokken. De gepantserde geschutskoepel werd wegens de kosten meestal weggelaten.
Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in 1914 waren de forten Winkel en Botshol nog niet af. De Stelling van Amsterdam werd in staat van verdediging gebracht, maar niet geïnundeerd. Door de spoedige val van de zeer sterk geachte Belgische en Franse versterkingen verminderde het vertrouwen in de Nederlandse linies sterk. Na de oorlog werd dan ook besloten de Stelling niet verder volgens plan te voltooien. Met de oprichting van de vesting Holland in 1922 verviel officieel de functie van de Stelling van Amsterdam. De Vesting Holland was voornamelijk gebaseerd op de inundatielinies (Noordfront van de Stelling van Amsterdam, Nieuwe Hollandse Waterlinie, Stelling van Hollands Diep en Volkerak en Stelling van de monden der Maas).
Vlak voor de Tweede Wereldoorlog werd in en bij de meeste forten nog een aantal betonnen kazematten en schuilplaatsen gebouwd.

4.4 Nederzettingen

Rond 1850 waren de dorpen in het Veenweidegebied nog besloten agrarische gemeenschappen. Door de verbetering van verbindingen en de opkomst van de industrie veranderde dit langzamerhand. In dorpen langs de spoorwegen kwam in het begin van deze eeuw voorzichtig het forensisme op gang (Abcoude, Groenekan en Vleuten).

4.4.1 Ontwikkelingen per nederzetting

Woerden
Een van de plaatsen die in de periode 1850-1940 het meest groeide was de stad Woerden. De steen- en pannenfabrieken lagen in 1850 reeds buiten de stad. De in deze industrie werkzame arbeiders woonden bij de fabrieken. Onder andere door de ligging aan de spoorlijn groeide juist Woerden uit tot een centrum voor de kaas en veevoerhandel. De concentratie van werkgelegenheid in Woerden leidde tot een stijgende vraag naar woonruimte. Hierin werd voor een deel voorzien door incidentele bebouwing op de rond 1880 geslechte vestingwerken van Woerden. Bij het ontmantelen van de vesting sneuvelden ook de twee stadspoorten die Woerden nog rijk was. Tevens ontstonden bebouwingslinten langs de uitvalswegen: de Nieuwendijk, de Van der Valk Bouwmanlaan, de Linschoterweg en de wegen langs de Oude Rijn.
Tussen 1918 en 1925 werd het gebied tussen de binnenstad en de Singelgracht geheel volgebouwd. Tot 1940 werd verder, ten westen en noordwesten van de binnenstad, de eerste grootschalige stadsuitbreiding buiten de singels gerealiseerd. De bebouwing in deze tuinwijk bestaat voor het grootste deel uit aaneengesloten wooncomplexen. Langs de Singel en de Prinsenlaan staan echter ook vrijstaande herenhuizen.
Door de verschuiving van de steen- en pannenbakkerijen naar de op veeteelt gebaseerde industrie, werden in deze periode ook diverse bedrijfsgebouwen in Woerden gebouwd: silo's, kaaspakhuizen en een zuivelfabriek. Daarnaast kreeg Woerden een gasbedrijf (inmiddels weer verdwenen) en in 1906 een watertoren.

Maarssen en Breukelen
Vanaf het laatste kwart van de vorige eeuw werd er in Maarssen veel gebouwd, vooral ten zuiden van de oude kern. In 1902 werd het Huis Ter Meer afgebroken en de voormalig tuin verkocht. Op het vrijgekomen terrein werden burgerwoningen geplaatst. Maar ook ten noorden van de Vecht werd gebouwd: in Nieuw-Maarsseveen verschenen langs de Kaatsbaan elf eenvormige huizenblokken.
De aanleg van de spoorlijn en het Merwedekanaal betekende een grote impuls voor de industriële ontwikkeling van het dorp Maarssen. Fabrieken die zich vanuit andere delen van het land in Maarssen vestigden, werden gevolgd door arbeiders uit die streek. Door de komst van Bammens plaatverwerkerij en verzinkerij kwamen bijvoorbeeld Brabanders naar Maarssen. Bij Twijnstra's oliefabriek aan de Westkanaaldijk werd voor de arbeiders in 1922-1923 een wijkje gebouwd, dat naar aanleiding van de herkomst van de bewoners Friese buurt werd genoemd.

Door de bevolkingsgroei steeg ook de behoefte aan voorzieningen. Zo werden aan de Breedstraat een school (1870) en een nieuwe Rooms Katholieke kerk (1885) gebouwd, aan de Raadhuisstraat een postkantoor (1903) en in 1911 aan de Oostkanaaldijk een Watertoren (afgebroken in 1976). Ook de vroegere Maarssense gasfabriek is er niet meer.
Evenals Maarssen had Breukelen een gunstige ligging aan de Vecht, de spoorlijn Utrecht-Amsterdam en het Merwedekanaal. In Breukelen vonden dan ook soortgelijke ontwikkelingen plaats als in Maarssen, zij het op een kleinere schaal en iets later. Breukelen kreeg bijvoorbeeld een watertoren in 1928.
Na de Tweede Wereldoorlog zijn Maarssen en Breukelen met grote woonwijken uitgebreid.

Mijdrecht
In de veenontginningen was Mijdrecht de enige plaats waar zich in het begin van deze eeuw op behoorlijke schaal schaal industrie ontwikkelde. De aanleg van de spoorlijn en het arbeidsoverschot door het einde van de bloeiperiode van de turfwinning vormden in Mijdrecht de drijvende krachten achter de industrialisatie (zie voor de behandeling van de verschillende fabrieken 4.2.5). Anders dan in Maarssen werden in Mijdrecht voor de Tweede Wereldoorlog niet echt nieuwe wijken gebouwd. Wel werden nieuwe huizen gebouwd tussen de bestaande bebouwing, maar Mijdrecht bleef een langgerekt wegdorp. Ook andere voorzieningen lieten in Mijdrecht langer op zich wachten. De watertoren werd pas in 1937 gebouwd. Na 1940 zouden in de droogmakerijen wel grote nieuwbouwwijken (en industrieterreinen) worden gerealiseerd.

Vleuten, De Meern en Harmelen
Vleuten ontwikkelde zich in de periode 1850-1940 tot een centrum voor de tuinbouw. Vooral door de invoering van kassen in het begin van deze eeuw kreeg deze sector hier een behoorlijke stimulans. Door de aanleg van de spoorwegen was Vleuten één van de plaatsen in het Veenweidegebied waar voor de oorlog al van enige mate van forensisme sprake was. In 1924 werd hier een begonnen met de bouw van de "Wijk over het spoor" en in de jaren dertig leidde de toename van het forensisme tot lintbebouwing langs de Utrechtse weg en de Schoolstraat. In dezelfde tijd werd ook in De Meern de bestaande lintbebouwing met twee onder één kap woningen verdicht. Verder werd de Meerndijk bebouwd. Harmelen bleef tot 1940 een voornamelijk agrarische nederzetting langs de Oude Rijn. Het dorp lag nog te ver van Utrecht om voor forenzen een aantrekkelijke woonplaats te zijn.

Abcoude en Baambrugge
Door de ligging aan het spoor was Aboude al rond 1850 een vestigingsplaats voor forenzen. De bebouwing kwam geleidelijk tot stand langs de Stationsweg en de Molenweg in de toenmalige gemeente Abcoude-Baambrugge. In het proostdijer deel van het dorp Abcoude vestigden zich minder forenzen.
Na deze beginperiode neemt het aantal inwoners van Abcoude niet meer toe. Door de aanleg van een spoorlijn naar het oosten prefereerden welgestelden het bosrijke Gooi boven het natte Abcoude. Het dorp Baambrugge werd in de periode 1850-1940 nauwelijks uitgebreid.

Na 1940 groeide Abcoude wel sterk, onder meer door aanleg van de A2 en de toegenomen automobiliteit. Ook bij Baambrugge werd een nieuwbouwwijk aangelegd.

Vreeland, Loenen en Nigtevecht
De dorpen langs de Vecht die niet direct aan de spoorlijn of het Merwedekanaal lagen, beperkte de woningbouw zich tot enige verdichting van de bebouwingsstroken langs de rivier. In Oud Over werd in 1862 een rijtje arbeiderswoningen bij de plaatselijke glasfabriek gebouwd.

De dorpen ten westen van de Vecht
De dorpen in de veenontginningen bleven tot 1940 vrijwel alle zuivere wegdorpen. Wel werden tussen de bestaande bebouwing nieuwe boerderijen of andere gebouwen gebouwd. Opmerkelijk is dat na 1850 in Kamerik steeds meer boerderijen aan de Kamerikse Wetering verrezen, terwijl dit voor die tijd nog niet voorkwam. De Kerkweg in Kockengen was in 1940 de enige straat waar nieuwe bebouwing buiten de oorspronkelijke strook werd aangetroffen. In alle andere kernen dateert dergelijke bebouwing van na de Tweede Wereldoorlog.
Een bijzondere positie neemt verder Haarzuilens in, wat na de herbouw van kasteel De Haar werd afgebroken en vervolgens opnieuw werd opgebouwd (zie 4.4.3).

4.4.2 Verspreide bebouwing

Net als in de dorpen in het veengebied werden ook in de verschillende hoevestroken nieuwe boerderijen gebouwd. In de gebieden waar turf werd gegraven, werden ook in deze tijd nog vervenershuisjes gebouwd met een karakteristieke uitbouw voor het bewaren van turf. Voorbeelden hiervan kunnen nog worden aangetroffen in Oud-Maarsseveen en de Ronde Venen.
Door de verbetering van de stoommachine en de invoering van de centrifugaalpomp werden rond 1900 veel molens vervangen door gemalen. Meestal werden deze gemalen naast een molen opgetrokken in de zogenaamde waterstaatsstijl (bijvoorbeeld Kamerik-Teylingen). Door de vervanging door gemalen werden veel molens afgebroken. Soms werd het gemaal ook op de fundamenten van de afgebroken molen geplaatst (bijvoorbeeld in de polder Breeveld bij Woerden). In andere gevallen werd de molenromp verbouwd tot woning (bijvoorbeeld aan de A.C. Verhoefweg in Mijdrecht).
In de Bethunepolder en de droogmakerijen in de Ronde Venen werden boerderijen gebouwd. Hoewel de verkaveling in de polders in de Ronde Venen in enige mate op de vroegere werd gebaseerd, was dit met de spreiding van de boerderijen niet het geval. Ze staan op grotere afstand van elkaar langs de verschillende dwarswegen. Ook in de Bethunepolder liggen de boerderijen langs de wegen en is het verspreidingspatroon niet oorspronkelijk.
In het gebied rondom Vleuten, waar de tuinbouw zich ontwikkelde, werden ook nieuwe bedrijfsgebouwen en woningen gebouwd.

4.4.3 Buitenplaatsen, villa's en instellingen

Na de achttiende eeuw nam de populariteit van de Vecht af. Tussen 1800 en 1850 werden veel buitens afgebroken of weer als boerderij in gebruik genomen. Aan het eind van de vorige eeuw kwam daar nog bij dat de tuinen van een aantal landgoederen op de linkeroever door de spoorlijn Utrecht-Amsterdam en het Merwedekanaal werden doorsneden.
Door de toegenomen mobiliteit werd het echter voor welgestelden wel mogelijk om zich definitief buiten de stad te vestigen. De zandgronden waren hiervoor in de laatste helft van de vorige eeuw en de eerste helft van deze eeuw erg in trek. In het Veenweidegebied worden daarom villaparken aangetroffen in Maartensdijk, Groenekan en Hollandse Rading.
Ondanks de geringe populariteit van het natte laaggelegen veengebieden en de streek langs de Vecht, werden rond de eeuwwisseling toch de kastelen De Haar en Sypestein volledig herbouwd, terwijl Nijenrode zeer grondig werd gerestaureerd.

De Haar
De ruïne van het kasteel De Haar was in 1890 eigendom van Etienne, baron Van Zuylen Nyevelt. Hij was gehuwd met de rijke Caroline Betsy, barones De Rotschild. Deze eigenaar gaf architect P.J.H. Cuypers opdracht het kasteel te renoveren. Vanaf 1893 werd, behalve de restauratie van het kasteel in neo-gotische stijl, ook gebouwd aan een bijpassende nieuwe voorburcht, stallen, garages, dienstwoningen en een poortgebouw. Na uitvoerig historisch onderzoek werd ook de kasteelgracht opnieuw gegraven. De eigenaar van het kasteel breidde zijn bezit uit van 12 tot 400 hectare. Op dit terrein liet hij naar ontwerp van tuinarchitect Copijn een uitgebreid kasteelpark aanleggen. Direct rond het kasteel bestond dit park uit diverse tuinen in verschillende stijl. Het Noorderpark, met een "Grand Canal", hertenkampen en kassen werd met een brug over de Bochtdijk verbonden met Zuiderpark. Dit park werd in Engelse Landschapsstijl met slingerende paden en vijvers aangelegd.
Door de aanleg van dit park rond het kasteel moest het oude dorp Haarzuilens verdwijnen. Alleen de kerk van Haarzuilens bleef, zij het zwaar gerestaureerd, gehandhaafd. Aan de oostzijde van het park werd, in opdracht van de baron, voor de bewoners van het oude dorp vanaf 1896 een nieuw dorp gebouwd. Het café, de smederij, de bakkerij, de woningen en boerderijen werden in laatmiddeleeuwse trant ontworpen door architecten die ook bij de kasteelrenovatie waren betrokken: J. Cuypers, Jac. van Straten en Jac. van Gils. De heraldische beschildering van de bebouwing verwijst naar de relatie van Haarzuilens met het kasteel en de familie Van Zuylen Nyevelt.

Sypestein
Het oorspronkelijke kasteel Sypesteyn werd in 1288 gebouwd. Het werd achtereenvolgens in 1588 en 1673 verwoest. Na de tweede verwoesting werd het niet herbouwd en het grondgebied werd aan verschillende landbouwers verkocht.
Tussen 1899 en 1901 kocht D.H.C.A. van Sypesteyn, een nazaat van de familie die ooit op het kasteel woonde, het domein weer gedeeltelijk bijeen. Op de opgegraven fundamenten liet hij met

Afbeelding 16: Het park rondom het kasteel De Haar

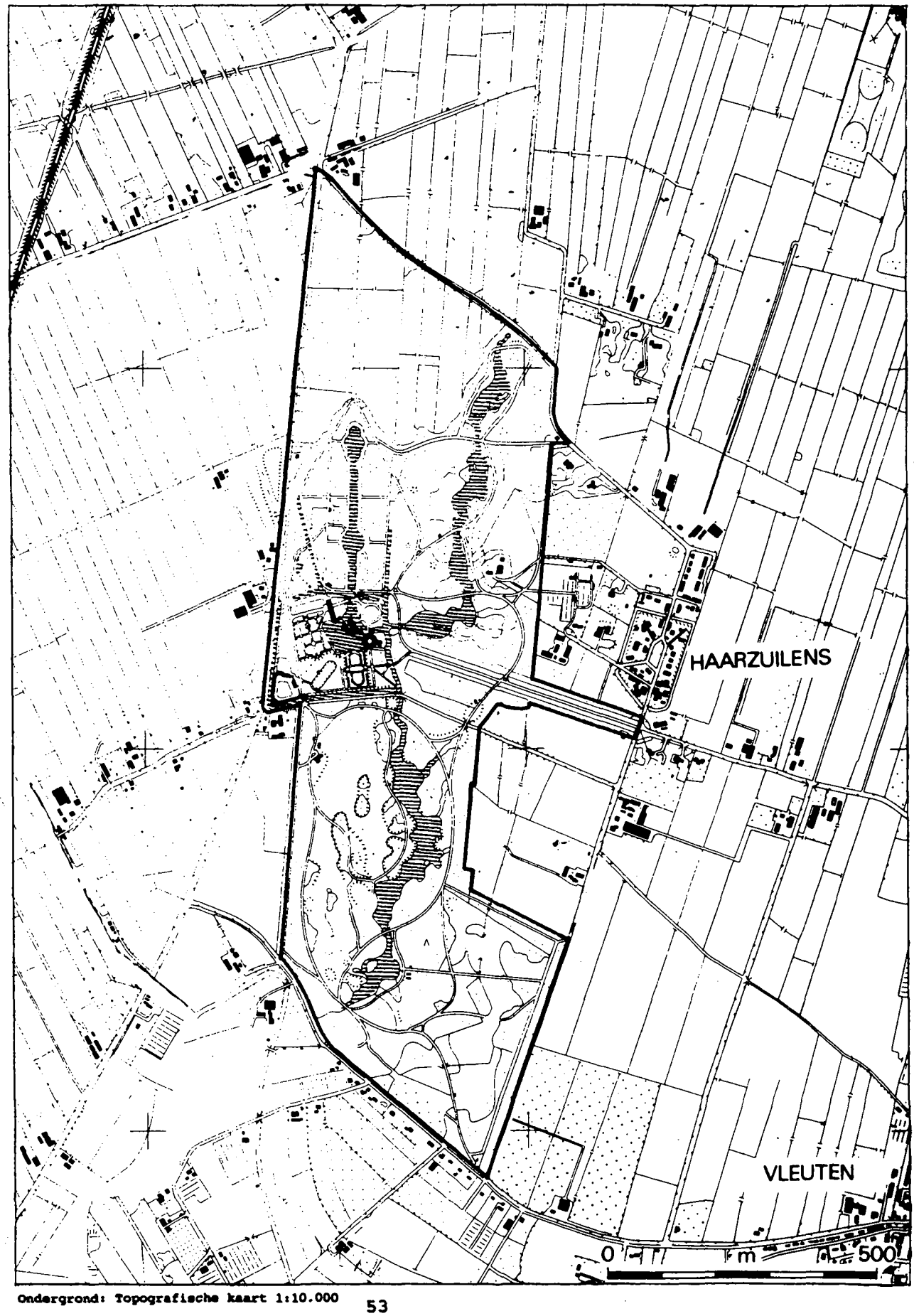

Ondergrond: Topografische kaart 1:10.000

stenen van de ruïnes van de kastelen van Abcoude en Vredenburg (Utrecht) een reconstructie van het kasteel bouwen, naar een ontwerp van de Haagse architect W. de Vrind. Het nieuwe kasteel werd wel aangepast aan de nieuwe tijd; het moest dient doen als onderkomen voor de kunstverzameling van de eigenaar en tevens de gedachte aan de familie Van Sypesteyn levend houden. Nadat het werk in de Eerste Wereldoorlog had stilgelegen, werd onder leiding van de jonkheer zelf begonnen met de bouw van het hoofdgebouw van het kasteel. Door geldgebrek kwam dit echter nooit gereed, wat tegenwoordig nog te zien is aan de blinde muur aan de zijde van de rozentuin.
Net als rond De Haar werd ook rond Sypesteyn een park aangelegd, zij het niet zo uitgebreid.

Nijenrode
Het kasteel Nijenrode dateert oorspronkelijk uit 1270. Na verwoestingen in 1311, 1481 en 1511 werd het kasteel steeds weer door haar adellijke bezitters hersteld. Dit gebeurde niet nadat het kasteel in 1673 door de Fransen in brand was gestoken. De ruïne werd toen gekocht door de Amsterdamse koopman Johan Ortt, die het kasteel herbouwde. In 1860 liet een volgende eigenaar het kasteel restaureren in Tudorstijl. Vervolgens ging het kasteel weer in andere handen over en volgde een nieuwe restauratie van het hoofdgebouw tussen 1907 en 1911. Daarna werden de stenen bruggen uit 1860 weer vervangen door de oorspronkelijke ophaalbruggen en werd de toegangspoort tot het slotplein opnieuw opgetrokken. Op de onderbouw uit 1511 werd een nieuwe torenspits gebouwd en in 1917-1918 werd de vervallen donjon herbouwd, een verdieping hoger dan oorspronkelijk.
In de tijd van de restauratie veranderde men het oorspronkelijk strakke geometrische park in een park in Engelse Landschapsstijl.

Recreatie
Terwijl rond de eeuwwisseling heel voorzichtig de suburbanisatie begon, kwam ook de recreatie langzaam op gang. Door de ligging tussen de grote steden raakten de veenplassen in het Veenweidegebied erg in trek als watersportgebied. Aan de plassen rond Loosdrecht en Vinkeveen verschenen zomerhuizen, sommige ontworpen door toonaangevende architecten zoals Rietveld (in Vinkeveen).

5 Recente ruimtelijke ontwikkelingen

Voor de Tweede Wereldoorlog was het forensisme reeds voorzichtig op gang gekomen. Veel inwoners van Abcoude, Groenekan, Vleuten en De Meern hadden hun werk in Utrecht of Amsterdam. Na dit voorzichtige begin, kwam de suburbanisatie na 1950 steeds grotere vormen aan. Behalve in plaatsen als Abcoude, Breukelen, Harmelen, Maartensdijk, Maarssen, Mijdrecht en Vleuten, waar grote nieuwbouwwijken verrezen, werd ook in kleinere kernen zoals Kockengen, Kamerik en Zegveld gebouwd. Tegelijkertijd nam de bedrijvigheid in veel van deze kernen toe. Uiteraard werden ook in de steden zelf nieuwe woningen gebouwd. Bij Woerden en Utrecht werden grote woningbouwprojecten gerealiseerd. De gemeente Utrecht annexeerde hiervoor zelfs delen van omringende gemeenten; zo verloor Maartensdijk bijvoorbeeld een deel van haar grondgebied.
Door de toegenomen mobiliteit (woon-werkverkeer!) steeg de vraag naar goede verbindingen. Vooral het toegenomen autogebruik leidde tot het verbeteren van veel bestaande wegen en de aanleg van nieuwe autowegen : de weg Hilversum-Haarlem en de ir. Enschedeweg tussen Woerden en Mijdrecht. Ook werden nieuwe autosnelwegen aangelegd zoals de A2 (Utrecht-Amsterdam), de A12 (Utrecht-Den Haag) en de A27 (Utrecht-Hilversum). Voor de aanleg van deze wegen en het bouwrijp maken van de grond voor nieuwbouwwijken werd op verschillende plaatsen in het Veenweidegebied het pleistoceen zand uit de ondergrond gewonnen. Bestaande plassen werden hierdoor uitgediept (Vinkeveense Plassen, zie afbeelding 3) en nieuwe plassen ontstonden, zoals bijvoorbeeld de Maarsseveense Plassen (Overvecht) en de plassen langs de ir. Enschedeweg.
Door de toenemende hoeveelheid vrije tijd nam ook de behoefte aan recreatiegebieden toe. Behalve intensiever gebruik van de gebieden die voor 1940 al in gebruik waren (Vinkeveense en Loosdrechtse Plassen), werden nu ook kleinere gebieden speciaal voor recreatiedoeleinden ingericht. Het belangrijkste voorbeeld hiervan is de Maarsseveense Plas. Door de voortgaande modernisering en schaalvergroting in de landbouw raakten ook steeds meer boerderijen hun agrarische functie kwijt. In veel gevallen kregen de boerderijen een woonfunctie, soms werd er een andersoortig bedrijf in gevestigd.

6 GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDE IN HET VEENWEIDEGEBIED

6.1 INLEIDING

Per gemeente zijn in de Veenweidegebied, evenals in de andere Utrechtse MIP-regios, "gebieden met bijzondere waarden" te onderscheiden. De aard van de bepaling en de waardering van deze gebieden hangt ten nauwste samen met het karakter van het MIP: de waarde wordt ontleend aan de kwaliteit van de historische bebouwingsstructuren in combinatie met de kwaliteit bvan de bebouwing. Cultuurhistorische waarden die geen of weinig relatie met de gebouwde omgeving hebben, komen in de waardering niet of nauwelijks aan bod.
In het kader van het MIP is het niet mogelijk gedetailleerd onderzoek te doen naar de kwaliteit van de gebieden met bijzondere waarden. De onderstaande beschrijvingen beogen niet uitputtend te zijn maar zijn op hoofdzaken gericht.
De beschrijvingen zijn afkomstig uit de per gemeente gemaakte rapporten. De verdeling van gebieden met bijzondere waarden per de gemeente van de Veenweidegebied is als volgt:
-Abcoude, 5
-Loenen, 9
-De Ronde Venen, 3
-Breukelen, 4
-Maarssen, 6
-Maartensdijk, 6
-Woerden, 4
-Vleuten-de Meern,1
In totaal gaat het om 38 gebieden. De gebieden zijn aangegeven op de bijgevoegde kaartjes. In de gemeenten Loosdrecht en Harmelen zijn geen gebieden met bijzondere waarden aangewezen.

6.2 OPZET VAN DE INVENTARISATIE VAN GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN

Inventarisatieformulier gebieden met bijzondere waarden

Ten behoeve van een systematische aanpak is per gebied met bijzondere waarden een formulier ingevuld met de feitelijke gegevens, het gebiedstype, een omschrijving van de waarde en tevens een tabel met waarderingscriteria.
Bij het formulier is zonodig een kaartje gevoegd met de omgrenzing van het gebied, de geïnventariseerde objecten alsmede de belangrijkste structuren conform de legenda.

Waarderingscriteria

De in de stedebouwkundige typologie onderscheiden gebiedstypen worden op hun bijzondere (cultuurhistorische) waarden getoetst, met behulp van een aantal criteria. Ten behoeve van een zo goed mogelijke vergelijkbaarheid van de waarde van object en gebied zijn deze criteria analoog aan de voor de objecten gehanteerde criteria.

De door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg opgestelde criteria zijn primair ontwikkeld om de waarde van gebieden uit de periode 1850-1940 vast te stellen, gemeten naar hun landelijke betekenis. Binnen het MIP-Utrecht is gekozen voor een bredere opzet waarbij ook de gebieden uit de periode vóór 1850 worden betrokken en waarbij eveneens de waarde van gebieden op provinciaal en gemeentelijk niveau wordt bepaald. De criteria van de RdMz zijn daartoe aangepast: de volgorde is gewijzigd en enkele formuleringen zijn aangepast.
De volgende (sub)criteria worden onderscheiden:

1. **omgeving**: de stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving;
   1.1 **onderdeel groter geheel**: de betekenis van het gebied als onderdeel van een groter geheel, bijv. een buitenplaats in een landgoederenlandschap;
   1.2 **ruimtelijke relatie**: de betekenis van het gebied vanwege de ruimtelijke relaties met de omgeving, bijv. een boerderijstrook in een veenontginning;
   1.3 **markering/dominante situering**: de betekenis van het gebied vanwege de markering van het stadsbeeld (bijv. villapark), als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel (bijv. een parkaanleg) of als representant van een groter geheel, bijv. een fort binnen een linie;
2. **stedebouw/landschapsinrichting**: de intrinsieke kwaliteit van stedebouw en/of landschapsinrichting;
   2.1 **structuur**: de kwaliteit van het gebied vanwege het ruimtelijk concept en de structuur gelet op de bijzondere samenhang van functies, schaal, wegen, wateren, groenvoorziening, bebouwing en open ruimten;
   2.2 **erfindeling**: de kwaliteit van het gebied vanwege de percelering en de wijze waarop de erven zijn ingedeeld, bijv. de erven van een boerderijstrook;
   2.3 **bebouwing**: de betekenis van het gebied vanwege de architectonische of architectuurhistorische kwaliteiten van de bebouwing, bijv. die van een woningbouwcomplex;
3. **historie**: de bijzondere cultuurhistorische betekenis;
   3.1 **specifieke uitdrukking**: de betekenis van het gebied vanwege de structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met, en duidelijke uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemene historische ontwikkeling;
   3.2 **stedebouwkundig**: de betekenis van het gebied voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken;
   3.3 **innovatieve waarde**: de betekenis van het gebied vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie gelet op type, motief en datering;
4. **gaafheid**: de mate waarin het gebied zijn oorspronkelijke gedaante bewaard heeft (herkenbaarheid);
   4.1 **omgeving**: belang van het gebied in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke of landelijke omgeving (vergelijk criterium 1);
   4.2 **structuur**: belang van het gebied vanwege de herkenbaarheid of gaafheid van de (oorspronkelijke) historisch-ruimtelijke structuur en functionele opzet als geheel;

4.3 **erfindeling**: belang van het gebied vanwege de vorm, grootte en/of karakteristieke inrichting van de erven;
4.4 **bebouwing**: belang van het gebied vanwege de architectonische gaafheid van de (oorspronkelijke) bebouwing.

Toelichting

Toepassing van deze criteria vindt plaats door middel van een driepunts-schaal op het inventarisatie-formulier teneinde vast te stellen of de betekenis van het gebied met bijzondere waarden van nationaal, provinciaal of gemeentelijk belang is. Per criterium is de waarde worden: 1 - zeer hoog, 2 - hoog, 3 - redelijk. Indien een criterium niet (meer) van toepassing is, wordt in deze tabel geen score aangegeven.
Aan de hand van de score op de verschillende criteria wordt tenslotte een totaalwaarde bepaald (zie veld 'kwalificatie').

6.3 INVENTARISATIE VAN GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN IN HET VEENWEIDEGEBIED

6.3.1 INVENTARISATIE GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN IN DE GEMEENTE ABCOUDE

In de gemeente Abcoude zijn 5 gebieden met bijzondere waarden onderscheiden, waarvan één bijzonder gebied samenvalt met de gemeente Loenen:

1. Geinoevers
2. Angsteloever tussen Baambrugge en Loenersloot
3. Beschermd dorpsgezicht Abcoude
4. Beschermd dorpsgezicht Baambrugge
5. Beschermd dorpsgezicht Loenersloot (samen met Loenen)

Het eerste en tweede gebied zijn boerderijstroken waarbij de Geinoevers aan beide zijden met boerderijen bebouwd is. De Angsteloever is een boerderijstrook die beperkt is tot de oostelijke oever. Het derde, vierde en vijfde gebied zijn integraal overgenomen uit de rapporten zoals die door de Rijksdienst voor Monumentenzorg vastgesteld en omschreven is. Het betreft in alle drie de gevallen dorpsgebieden gecombineerd met landelijke elementen.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer	: ABC GBW 1
inventarisatiegebied	: Veenweidegebied
gemeente	: Abcoude
naam	: Geinoevers
gebiedstype	: boerderijstrook
inv. datum	: 17 augustus 1992
inventarisator	: ML
aantal MIP-objecten	: 51
kwalificatie	: nationaal
beschermd gezicht	: nee
literatuur/bronnen	:

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering	x		
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			x
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling	x		
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden

De geinoevers, bestaande uit Gein Noord en Gein Zuid, beginnen ten oosten van de kern Abcoude waarna de rivier kronkelend in noordelijke richting afbuigt om tenslotte in de Gaasp uit te monden. Op dit punt ligt tevens de provincie/gemeentegrens. De loop van de rivier is natuurlijk: er zijn geen afsnijdingen en de wegen langs de oevers volgen de loop van de rivier. Op deze wijze is de samenhang tussen beide structuren nog aanwezig, en wordt vergroot door de bebouwing en het landelijke karakter van de omgeving. Wel moet hierbij opgemerkt worden dat de Amsterdamse uitbreiding 'Bijlmermeer' het noordelijk deel van het bijzondere gebied tot zeer nabij is genaderd.
De bebouwing langs de oevers is nauwelijks verstoord door recente toevoegingen en heeft daardoor zijn agrarische karakter

behouden. De oudste boerderijen stammen uit de 17de eeuw. Daarnaast zijn ook voorbeelden te vinden van 18de, 19de en 20ste eeuwse boerderijtypen. Hiermee vertegenwoordigen de geinoevers een rijke historie die haar uiting vond in de bouw van grote (here)boerderijen (o.a Gein Zuid 12, 26-27 en 37).
Onder het bijzondere gebied valt ook fort Nigtevecht dat met een aarden wal verbonden is met de aan het Gein gelegen batterijen. Het fort ligt langs het Amstedam-Rijn kanaal en vormt een onderdeel van de 'Stelling van Amsterdam'.
Het hierboven omschreven bijzondere gebied grenst in het westen met het beschermd dorpsgezicht van Abcoude, in dit rapport omschreven als GBW 3.

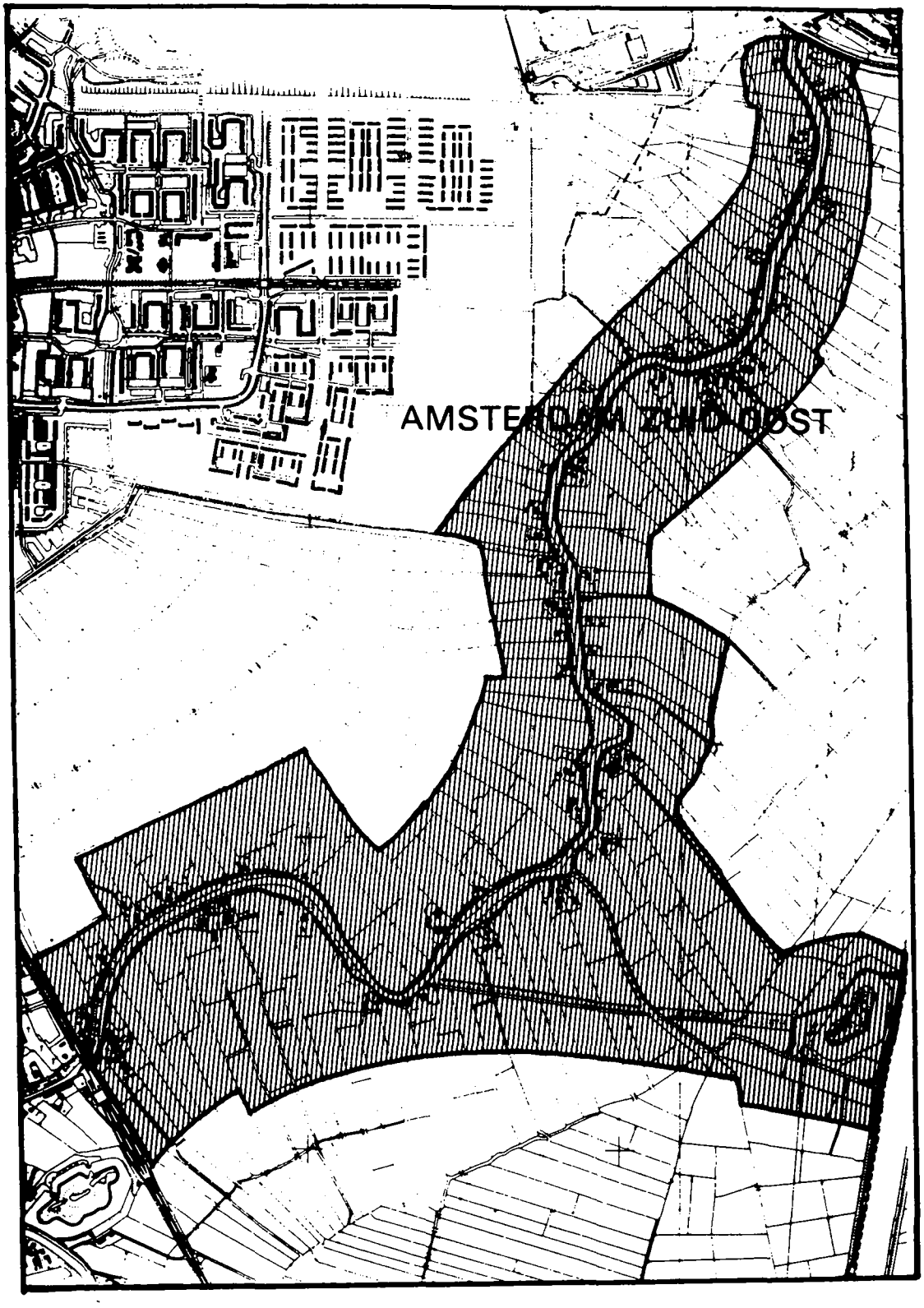

Afb. De Geinoevers

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : ABC GBW 2
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : Abcoude
naam : Angsteloever
gebiedstype : boerderijstrook
inv. datum : 17 augustus 1992
inventarisator : ML
aantal MIP-objecten : 18
kwalificatie : gemeentelijk
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering			x
2. stedebouw			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden

Dit bijzondere gebied vormt een schakel tussen twee beschermde dorpsgezichten, namelijk die van Baambrugge en Loenersloot die in dit rapport als respectievelijk GBW 4 en 5 zijn opgenomen. De ruimtelijke relatie wordt gevormd door een doorgaande oude structuur, de Rijksstraatweg.
Het gebied ligt langs een grote meander in de Angstel. De bebouwing bevindt zich voornamelijk aan de oostzijde en bestaat uit boerderijen, een tweetal buitenplaatsen (Donkersloot en Valkenheining), kleine bedrijfscomplexen en een enkele kleine villa. De bebouwingsdichtheid is gering waardoor het open ruimtelijke perspectief behouden is gebleven.

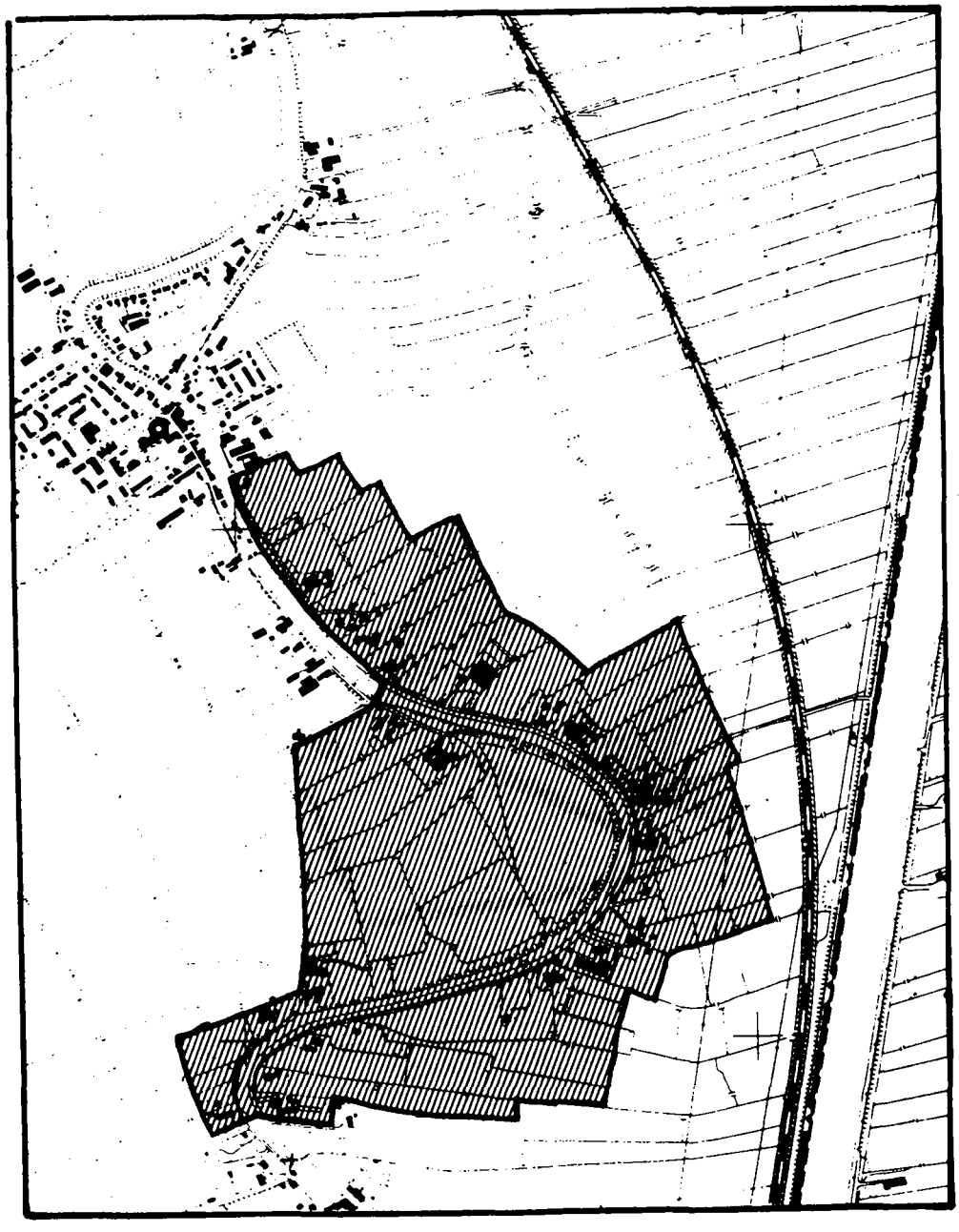

Afb. Angsteloever

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : ABC GBW 3
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : Abcoude
naam : Abcoude
gebiedstype : dorpskern
inv. datum : 17 augustus 1992
inventarisator : ML
aantal MIP-objecten :
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : ja
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering	x		
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig			x
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling	x		
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden

De waarde van het historische ruimtelijke karakter van Abcoude wordt bepaald door een verkaveling die loodrecht op de straaten staat met een over het algemeen smalle perceelsbreedte. De bebouwing die hierop staat is aaneengesloten en heeft in de meeste gevallen één of twee bouwlagen met de nokrichting evenwijdig aan de straat. De bebouwing heeft een individueel karakter waardoor een afwisselend straatbeeld ontstaat. Dit beeld wordt nog eens versterk door de laat-19de-eeuwse bebouwing die een eigen karakter heeft maar voor het totale beeld onmisbaar is. De Stationsstraat bestaat uitsluitend uit 19de eeuwse bebouwing en heeft daardoor een eigen aanzien, mede bepaald door het open weide gebied dat halverwege de straat zichtbaar wordt. Deze afwisseling van een besloten stedelijke ruimte met een een open landelijke ruimte is bijzonder. Achter dit open gebied zijn de bomen zichtbaar van het Fort Abcoude, dat ook binnen het beschermd dorpsgezicht van Abcoude valt.

In het dorpsbeeld vormen de rivieren een onmisbaar onderdeel. Het Gein is ter plaatse van het Kerkplein erg smal en wordt begrensd door hoge kademuren. Het plein wordt door een ophaalbrug met de Hoogstraat verbonden. Aan de andere kant van de Hoogstraat ligt de Angstel. Hierover ligt een tweede ophaalbrug die uitkomt op het Raadhuisplein. Tenslotte ligt over de Holendrecht en derde ophaalbrug die de Brugstraat en de Voordijk met elkaar verbinden.

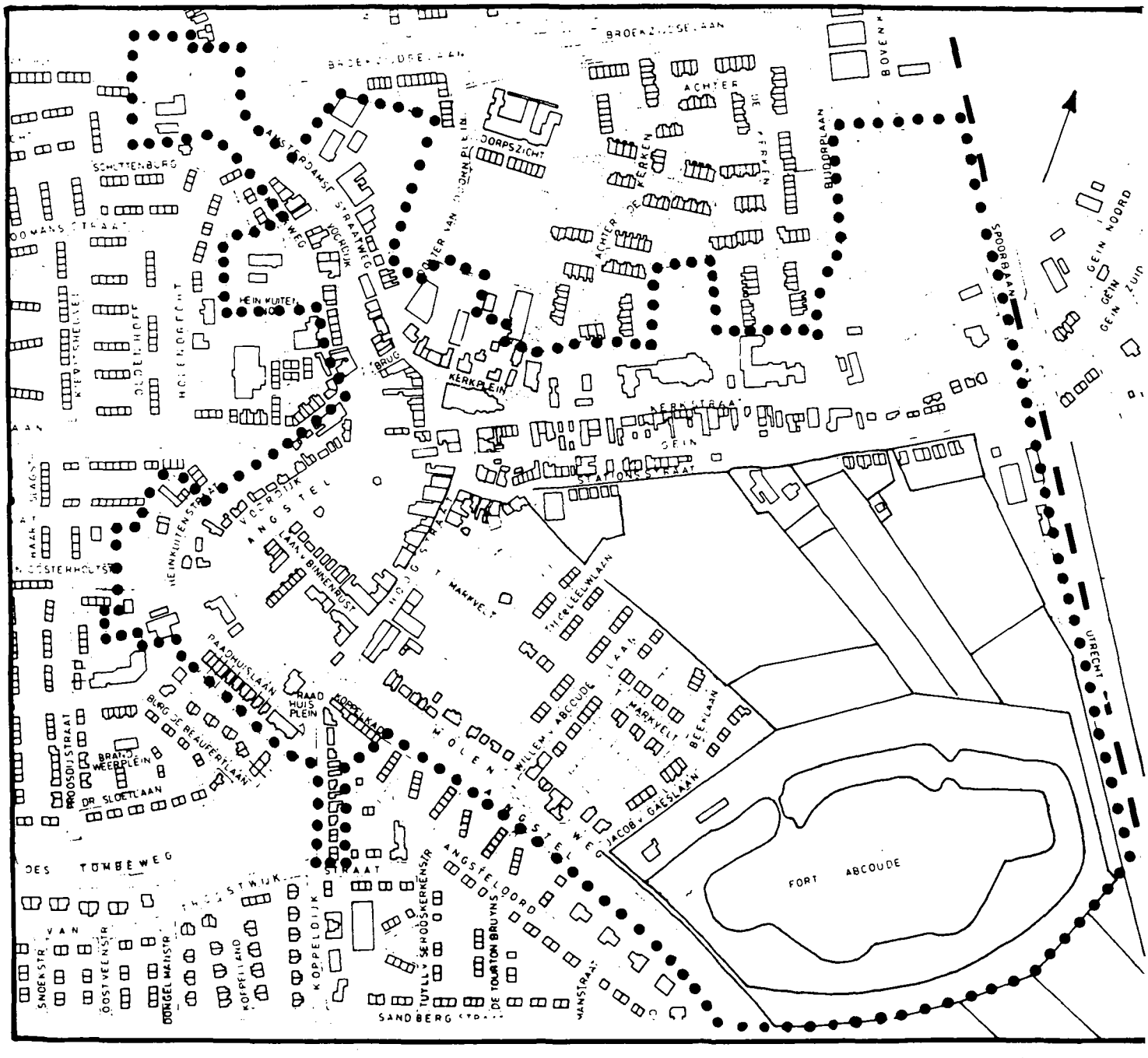

Afb. Dorpskern Abcoude

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : ABC GBW 4
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : Abcoude
naam : Baambrugge
gebiedstype : dorpskern
inv. datum : 17 augustus 1992
inventarisator : ML
aantal MIP-objecten :
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : ja
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering	x		
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling	x		
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden

Het ruimtelijke karakter van dit gebied wordt bepaald door de situering van de oude kern langs de westelijke oever van de Angstel. Deze kern heeft een besloten karakter die in contrast staat met de openheid van het omringende agrarische gebied (zie GBW 2). De toegang tot het dorp vanaf de Rijksstraatweg wordt gevormd door een karakteristieke 19de eeuwse ophaalbrug, waar tegenover het voormalige raadhuis ligt. De bebouwing van de Brugstraat en de Dorpsstraat is aaneengesloten, direct aan de straat gelegen in een vloeiende rooilijn. Daar praktisch geen nieuwe bebouwing aanwezig -de jongste bebouwing stamt uit de 19de eeuw- is de authenticiteitswaarde van de Dorpsstraat groot. De Brugstraat heeft daarintegen wel te leiden gehad van sloop, maar de nieuwe invulling heeft geen dramatische verstoring

veroorzaakt. De hoogte van de bebouwing varieert van één tot twee bouwlagen. De nokrichting is bij éénlaagspanden evenwijdig aan de weg terwijl bij panden van twee bouwlagen zowel een nokrichting voorkomt die haaks op de weg staat als evenwijdig aan de weg. De bestrating is uitgevoerd in klinkers.
Het zuidelijke deel van de Dorpsstraat gaat over in de Binnenweg waaraan voornamelijk losstaande agrarische bebouwing staat. Ook de Zuwe vormt een dergelijke overgang van een aaneengesloten bebouwing naar het open weide gebied waar in dit geval bebouwing ontbreekt.

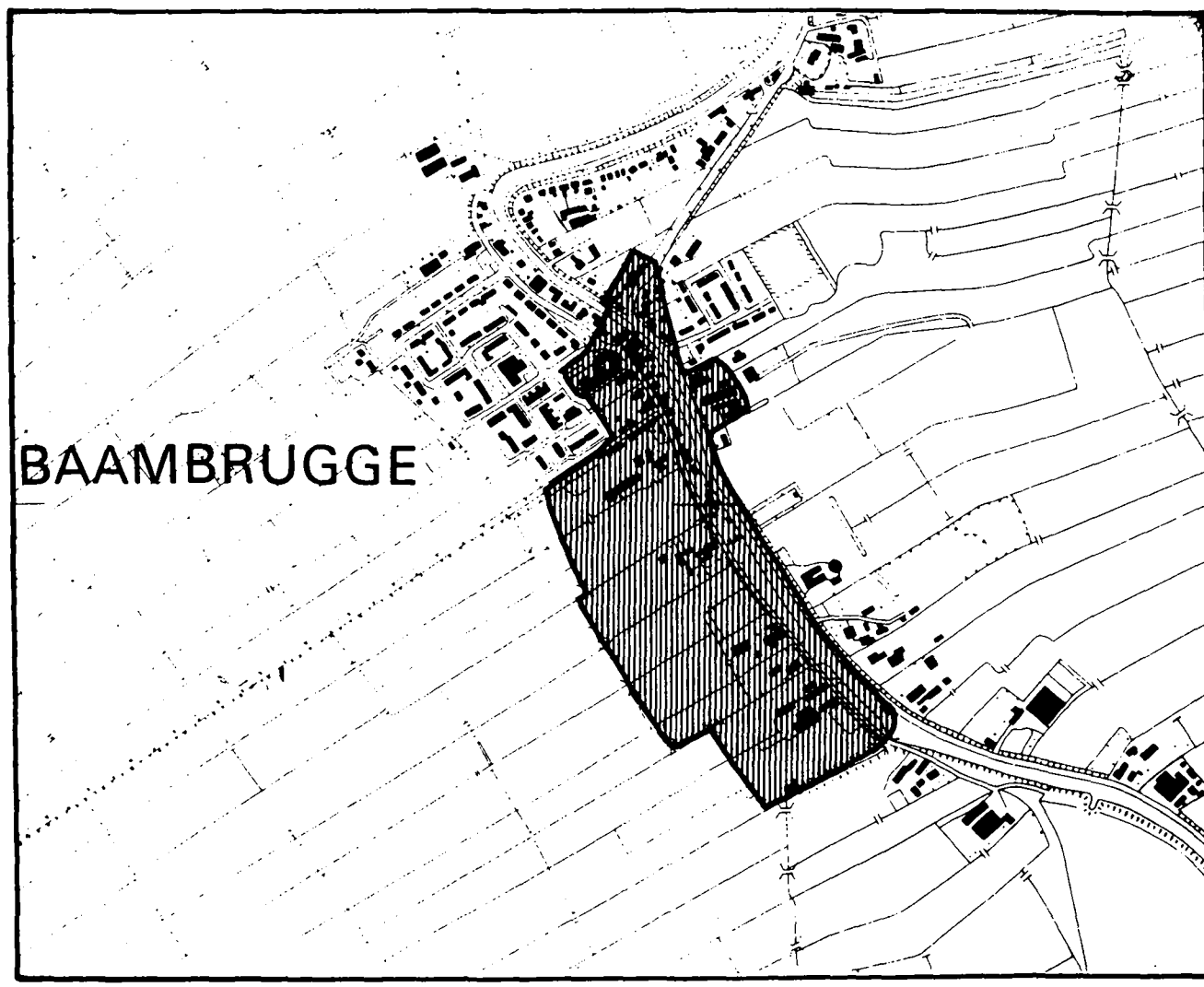

Afb. Dorpskern Baambrugge

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : ABC GBW 5
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : Abcoude/Loenen
naam : dorpskern Loenen
gebiedstype : dorpskern met buitenplaatsen
inv. datum : 17 augustus 1992
inventarisator : ML
aantal MIP-objecten :
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : ja
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering	x		
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling	x		
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden

Het deel van dit beschermde dorpsgezicht dat binnen de gemeentegrenzen van Abcoude valt, bestaat uit twee buitenplaatsen. Donkervliet en Valkenheining en enkele boerderijen. Het perceel waar de buitenplaats Valkenenheining op ligt is driehoekvormig en heeft een oppervlakte van 1,3 hectare. De oude formele tuinaanleg is nog wel aanwezig, maar verkeert niet in optimale staat. Een parkbos bevindt zich in het noordwestelijke deel van het perceel.Daarnaast bevinden zich op het terrein ook nog en moestuin, een boomgaard en enkele grasvelden.
De buitenplaats Donkervliet, aan de westzijde van de Angstel, heeft rechts van het huis een restant van een parkaanleg waarin zich een cerpentinevijver bevindt. Tussen de weg en de oever van de Angstel bevindt zich een kleine overtuin met daarbij een aanlegsteiger.
De ruimtelijke relatie met Slot Loenersloot en de kern Loenersloot is groot.

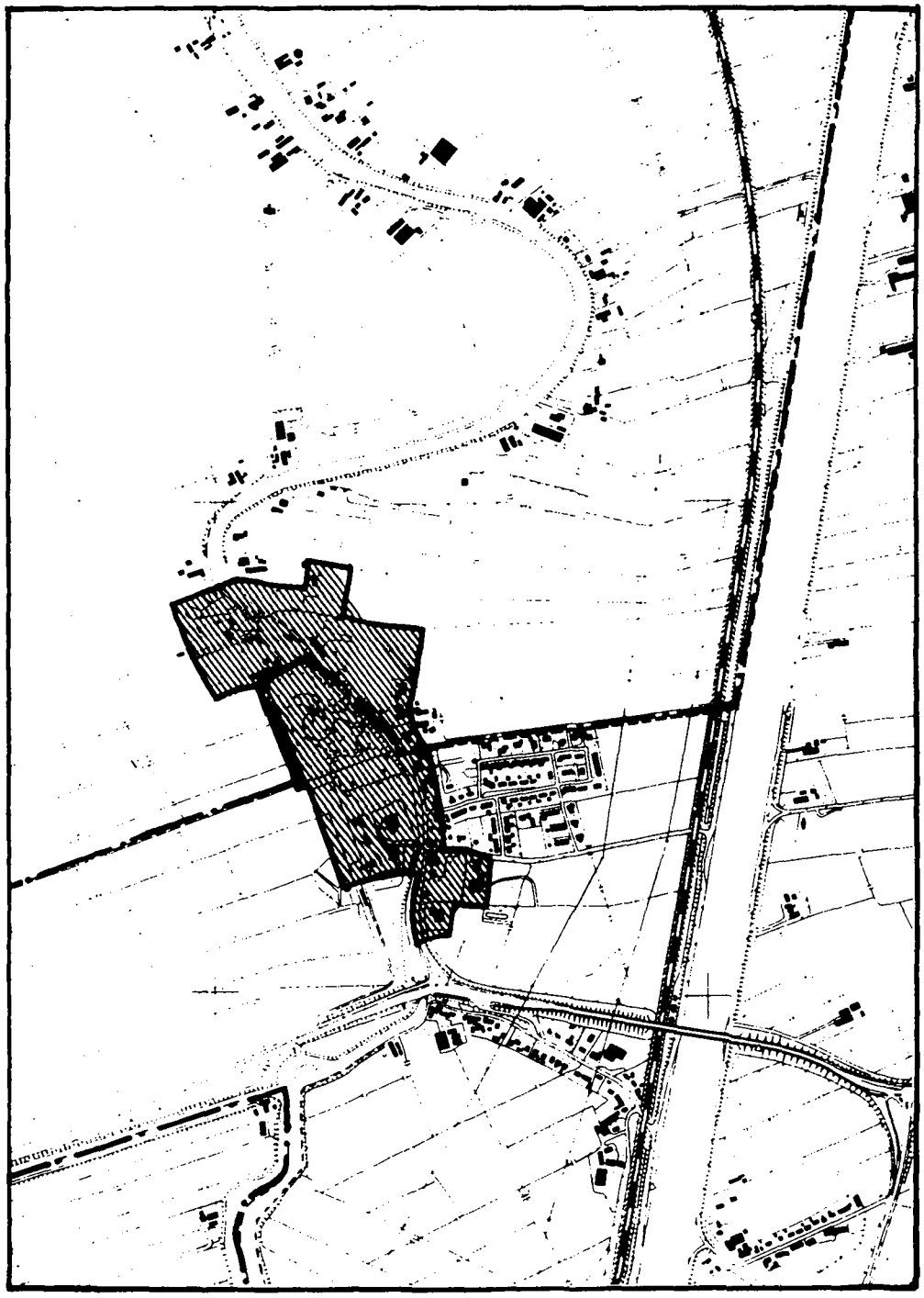

Afb. Valkenheining en Donkervliet met Loenersloot

6.3.2 INVENTARISATIE GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN IN DE GEMEENTE BREUKELEN

In de gemeente Breukelen zijn vier gebieden met bijzondere waarden te onderscheiden:

1. Vechtoevers (Breukelen)
2. Dorpskern Breukelen
3. Dorpskern Niewer-ter-Aa
4. Dorpskern Kockengen

Het eerst genoemde gebied bestaat uit 'buitenplaatsen en landgoederen vóór 1850 en 1850-1940', gelegen langs de Vechtoevers in Breukelen. Het tweede, derde en vierde gebied worden alle gevormd door een 'dorpskern vóór 1850 en 1850-1940', waarvan het tweede gebied betreft de dorpskern van Breukelen betreft. Het derde en het vierde gebied betreffen respectievelijk de dorpskernen van Nieuwer Ter Aa en Kockengen, welke beide gedeeltelijk al 'Beschermd Dorpsgezicht' zijn volgens artikel 20 van de Monumentenwet.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: inventarisatie van gebieden met bijzondere waarden.

---

nummer : BKL GBW 1
inventarisatiegebied: Veenweide
gemeente : Breukelen
naam : Vechtoevers Breukelen
gebiedstype : buitenplaatsen en landgoederen vóór 1850 en 1850-1940
inv. datum : juli 1992
inventarisator : RH
aantal MIP-objecten : circa 210
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : neen

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominant	x		
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig		x	
3.3 innovatieve waarde		x	
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing	x		

omschrijving:
Het gebied met bijzondere waarden bestaat uit een deel van de reeks buitenplaatsen gelegen langs de oevers van de Vecht. Het gebied sluit aan op drie andere 'gebieden met bijzondere waarden', in Breukelen aan het 'gebied met bijzondere waarden' betreffende de dorpskern van Breukelen (BKL GBW 2) en in het noorden en zuiden aan gelijksoortige 'gebieden met bijzondere waarden' in Loenen (LN GBW 1) en in Maarssen (MAS GBW 6), eveneens betreffende buitenplaatsen en en landgoederen.

De historisch-ruimtelijke structuur van het gebied wordt in eerste instantie gevormd door de landschappelijke structuur van de iets hoger in het landschap gelegen oeverwallen langs de Vecht in combinatie met het iets lager gelegen, ingeklonken, achterland. Daarnaast is ook de verkavelingsstructuur, beginnend vanaf de oeverwallen van de Vecht richting achterland en dus haaks op de rivier gelegen, bepalend. Deze oudste verkavelings-

stroken eindigen op een achterwetering, van waaruit de rest van het gebied, volgens het cope-systeem, was ontgonnen. De structuur is nog altijd herkenbaar.

Met name de ontginningskarakteristiek in combinatie met de buitenplaatsontwikkeling is van bijzondere waarde. Deze waarde wordt nog vermeerderd door de gaafheid van de structuur alsook een groot deel van de oorspronkelijke bebouwing. Het oorspronkelijk karakter is aan de oostzijde van de Vecht is het best bewaard gebleven. Dit houdt in de eerste plaats in dat er in de structuur nauwelijks recente ingrijpende wijzigingen hebben plaatsgevonden. De bestaande structuur van de oeverwallen met jaagpad is versterkt door een wegverbreding en de bebouwing is plaatselijk verdicht. Aan de westzijde van de Vecht, de drukste verkeerszijde, is de structuur een weinig veranderd door het recht trekken van de weg en door sterke verbreding.

De bebouwing bestaat uit een tamelijk los boerderij/buitenplaatsenlint aan weerszijden van de Vecht en is voor en groot deel monumentaal of beeldbepalend van aard, zowel voor wat betreft hoofd- als bijgebouwen. De buitenhuizen in dit gebied maken deel uit van een lange reeks buitenplaatsen en landgoederen. Richting het centrum van Breukelen en de Vechtbrug, staan de buitenhuizen dichter op elkaar, met name aan de zuidwestzijde en de noord-oostzijde en vormden zo een dichte strook. Verder van het centrum en de brug verwijderd worden de buitenplaatsterreinen meer afgewisseld door boerderijen en kleine bebouwing. De boerderijen zijn hier gelegen vanwege het grondgebruik voor hun bedrijf en ter voorziening van de hofsteden of buitenplaatsen en zijn vanwege de visuele en functionele relatie met de landgoederen van grote waarde.

De bebouwing, verschillend in architectuur en vormgeving, is geheel georiënteerd op de rivier, waardoor de buitenplaatsen visueel met elkaar zijn verbonden, soms door middel van een overplaats, en het gebied een eenheid uitstraalt. De bebouwing is zeer bepalend voor de visuele karakteristiek van het gebied en geeft het gebied daarmee een bijzondere waarde. Buiten de landhuizen dragen ook de bijgebouwen (koetshuizen, orangerieën, tuinhuizen), boerderijen, dienstwoningen en dergelijke, bij aan de waarde van het gebied.

De structuur van de landgoederen zelf wordt bepaald door de situering van het hoofdgebouw en het padenstelsel, meestal een onderdeel van een landschappelijke of formele aanleg met zichtassen. Huis en omgeving werden vaak als onverbrekelijk geheel gezien, hetgeen bepalend is voor de visuele karakteristiek. Indien mogelijk werd ook de hoofdas (Vecht) als zichtlijn gebruikt of werden de huizen aan de beide zijden van de weg visueel aan elkaar gerelateerd. De interne structuur bepaalt in combinatie met de beplanting (tuinen, parkbos, laanbeplanting) de visuele karakteristiek en daarmee de waardering van het gebied. De erfindeling is ook goeddeels gaaf. De kasteel- en buitenplaatsterreinen zijn door hun tuin- en parkaanleg duidelijk van de boerderij-erven te onderscheiden, waardoor in visueel opzicht een waardevol contrast ontstaat.

Afbreuk aan het 'gebied met bijzondere waarden' wordt gedaan door vergaande verkaveling van buitenplaatsen en nieuwbouw op de terreinen als gevolg van een andere bestemmingsfunctie.

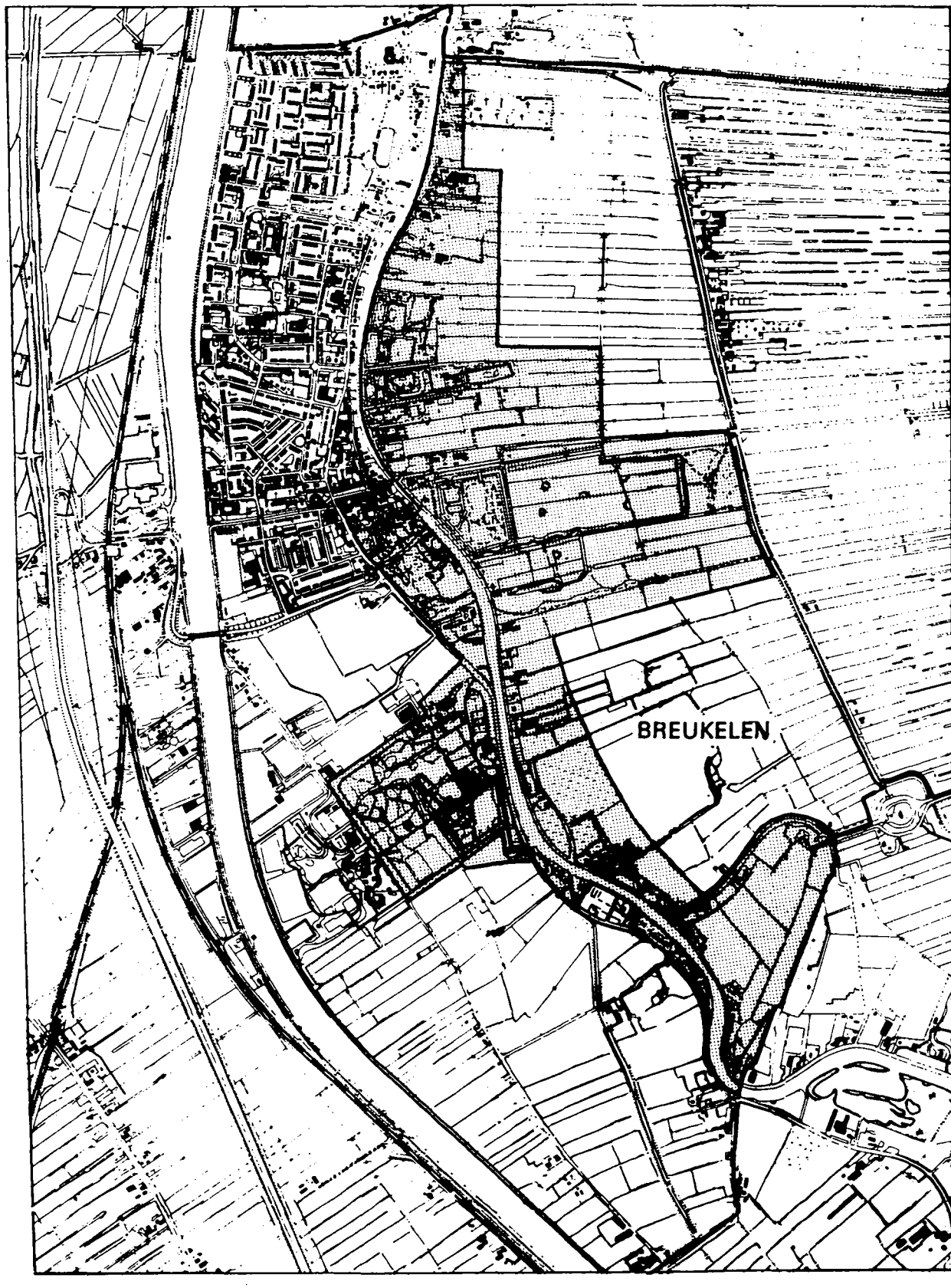

Afb. Gebied met bijzondere waarden BKL GBW 1

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: inventarisatie van gebieden met bijzondere waarden.

---

nummer : BKL GBW 2
inventarisatiegebied: Veenweide
gemeente : Breukelen
naam : Dorpskern Breukelen
gebiedstype : dorpskern vóór 1850 en 1850-1940
inv. datum : juli 1992
inventarisator : RH
aantal MIP-objecten : circa 75
kwalificatie : provinciaal
beschermd gezicht : neen

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominant		x	
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking			
3.2 stedebouwkundig		x	
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling			x
4.4 bebouwing		x	

omschrijving:
Het gebied met bijzondere waarden wordt gevormd door de historische dorpskern van Breukelen, wat structuur en kerkbebouwing, vóór 1850 tot stand gekomen. Het gebied sluit aan op de 'gebieden met bijzondere waarden' betreffende buitenplaatsen en landgoederen gelegen langs de Vecht (BKL GBW 1).

De dorpskern van Breukelen heeft een eenvoudige, rechthoekige plattegrond. De hoofdstructuur van het gebied wordt gevormd door de noord-zuid geörienteerde Vecht en Straatweg en de haaks hierop, oost-west, geörienteerde Brugstraat, de Kerkbrink, het Kerkplein en de Danne. De Brugstraat sluit aan op de brug over de Vecht.

De historisch-ruimtelijke structuur wordt bepaald door de kerk met het Kerkplein en de Kerkbrink. De bijzondere waarden worden gevormd door de combinatie van een gave ruimtelijke structuur, een karakteristiek bebouwingsbeeld en enkele historisch of architectonisch waardevolle panden. Van waarde voor het be-

bouwingsbeeld zijn op de eerste plaats de dorpskerk en de hieromheen gegroepeerde bebouwing, zoals de voormalige armen- en diakoniewoningen, de woningen voor het verzorgen van zieken en een baar- annex brandspuithuis. Daarnaast zijn de straatwanden om de Kerkbrink vanwege de historische, architectonische en ruimtelijke kwaliteit van belang evenals de straatwanden langs de Brugstraat en de bebouwing aan de Dannegracht, de Herenstraat en langs de Stationsweg zoals de monumentale boerderij 'De Poel'.

De open ruimtes, rondom de kerk en de brink, en het openbaar groengebied (begraafplaats) binnen het gebied dragen bij aan de kwaliteit van het gevarieerde bebouwingsbeeld en versterken de waarde van de ruimtelijke structuur.

De kleine historische kern van Breukelen vormt nog steeds het centrum van het dorp dat tevens een regiofunctie vervult en versterkt de waarde van het gebied. Als keerzijde van deze regiofunctie zijn veel panden, met name aan de Kerkbrink en in de Herenstraat, verbouwd ten behoeve van winkelfunctie.

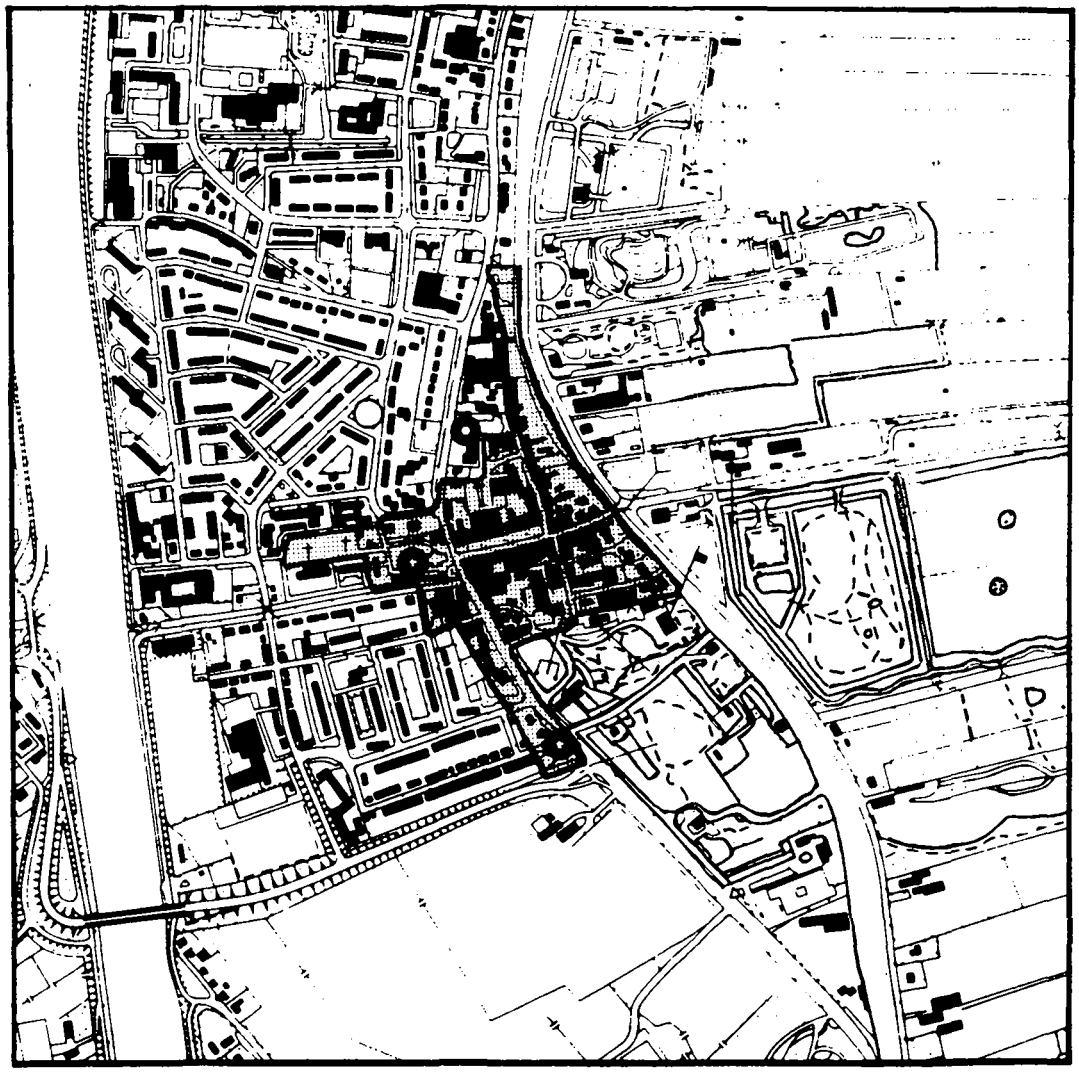

Afb. Gebied met bijzondere waarden BKL GBW 2

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: inventarisatie van gebieden met bijzondere waarden.

---

nummer : BKL GBW 3
inventarisatiegebied: Veenweide
gemeente : Breukelen
naam : Dorpskern Nieuwer-ter-Aa
gebiedstype : dorpskern vóór 1850 en 1850-1940
inv. datum : juli 1992
inventarisator : RH
aantal MIP-objecten : circa 30
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : ten dele

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie			x
1.3 markering/dominant		x	
2. stedebouw			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling			x
2.3 bebouwing			x
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			x
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing			x

omschrijving:
Het gebied met bijzondere waarden wordt gevormd door de historische dorpskern van Nieuwer-ter-Aa, wat structuur en kerkbebouwing, vóór 1850 tot stand gekomen. Het gebied beslaat het in 1966 op grond van artikel 20 van de Monumentenwet beschermde dorpsgezicht en en klein, hieraan grenzend gebied.

De visuele karakteristiek van het gebied wordt met name bepaald door het beschermd dorpsgezicht. In de 'Toelichting' behorend bij de aanwijzing van de kleine bebouwde kern van het dorp Nieuwer Ter Aa tot beschermd dorpsgezicht werd als kwaliteit onder meer aangeduid: 'De charme van de dorpskern wordt bepaald door het water van het stroompje de Aa en de fraaie middeleeuwse kerk, die met zijn eenvoudige doch sierlijke toren en met zijn prachtige, ten opzichte van het schip verhoogde, koor een dominerend punt vormt in het beeld aan de noordzijde van het dorp. Doordat de nieuwe en nieuwste bebouwing zich momenteel nog beperkt tot de oost en de zuidoost zijde van het dorp, vormt de

kerk met enige in de naaste omgeving hiervan gelegen zeer fraaie boerenhoeven, waaronder Wilhelminastraat 7, een waardevol historisch dorpsgezicht.' De overige bebouwing wordt geen historische waarde toegekend, maar is vanwege de ligging ervan ten opzichte van de kerk en boerenhoeven in het te beschermen gebied opgenomen. Het beeld, dat die overige bebouwing oproept, sluit aan op het beeld van de bebouwing in het gebied ten zuidoosten van het beschermde dorpsgezicht (Wilhelminastraat, Den Dam en Dorpstraat). Van belang bij bovengenoemde bebouwing is vooral het karakteristiek van de bebouwing. In de omgeving van de kerk is deze bebouwing vrij dicht, maar bij de Julianalaan wordt deze steeds meer open, waardoor de realtie met het omliggende polderlandschap wordt versterkt.

De historisch-ruimtelijke structuur van het gebied wordt in eerste instantie bepaald door de loop van de Aa en de hierlangs gelegen oeverwal. De Wilhelminastraat en de Julianalaan met, parallel langs de Aa gelegen, de haaks hierop gelegen Dorpsstraat (aan beide zijden van de Aa) en de Kerklaan vormen de hoofdstructuur binnen het gebied. Het dorp heeft een eenvoudige plattegrond en past geheel in het stramien van de cope-ontginningsstructuur.

De kwaliteit van het gebied is onder meer gelegen in het bewaard gebleven oorspronkelijke en specifiek landschappelijk karakter van Nieuwer Ter Aa. In zijn eenvoud vormt de kern van Nieuwer Ter Aa een uniek en zeldzaam dorpsbeeld. Bijzonder waardevol is de open ruimte rondom de kerk. Even ten oosten van de kerk, in de flauwe bocht van de Aa, herinneren enkele fundamenten en de aanwezige begroeiing aan het voormalige 'Huis ter Aa'.

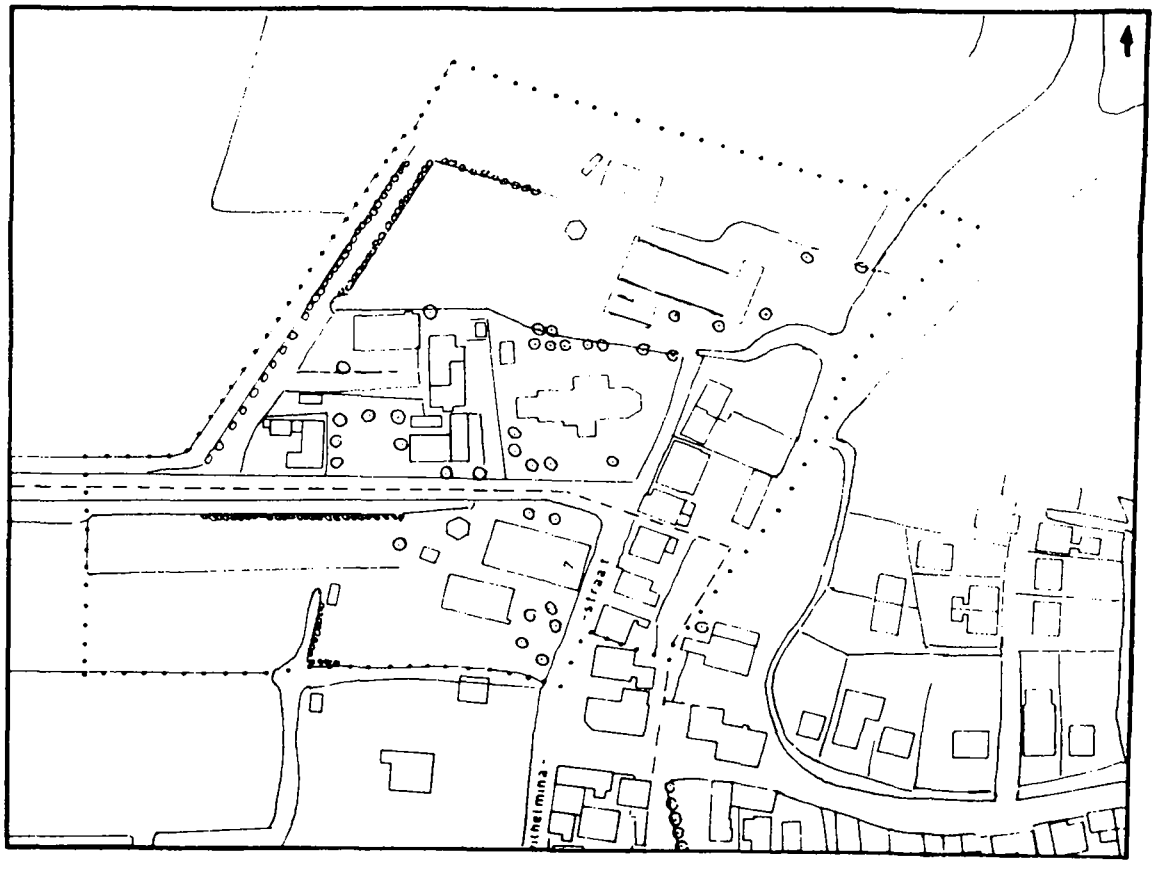

Afb. Het beschermd dorpsgezicht Nieuwer Ter Aa.

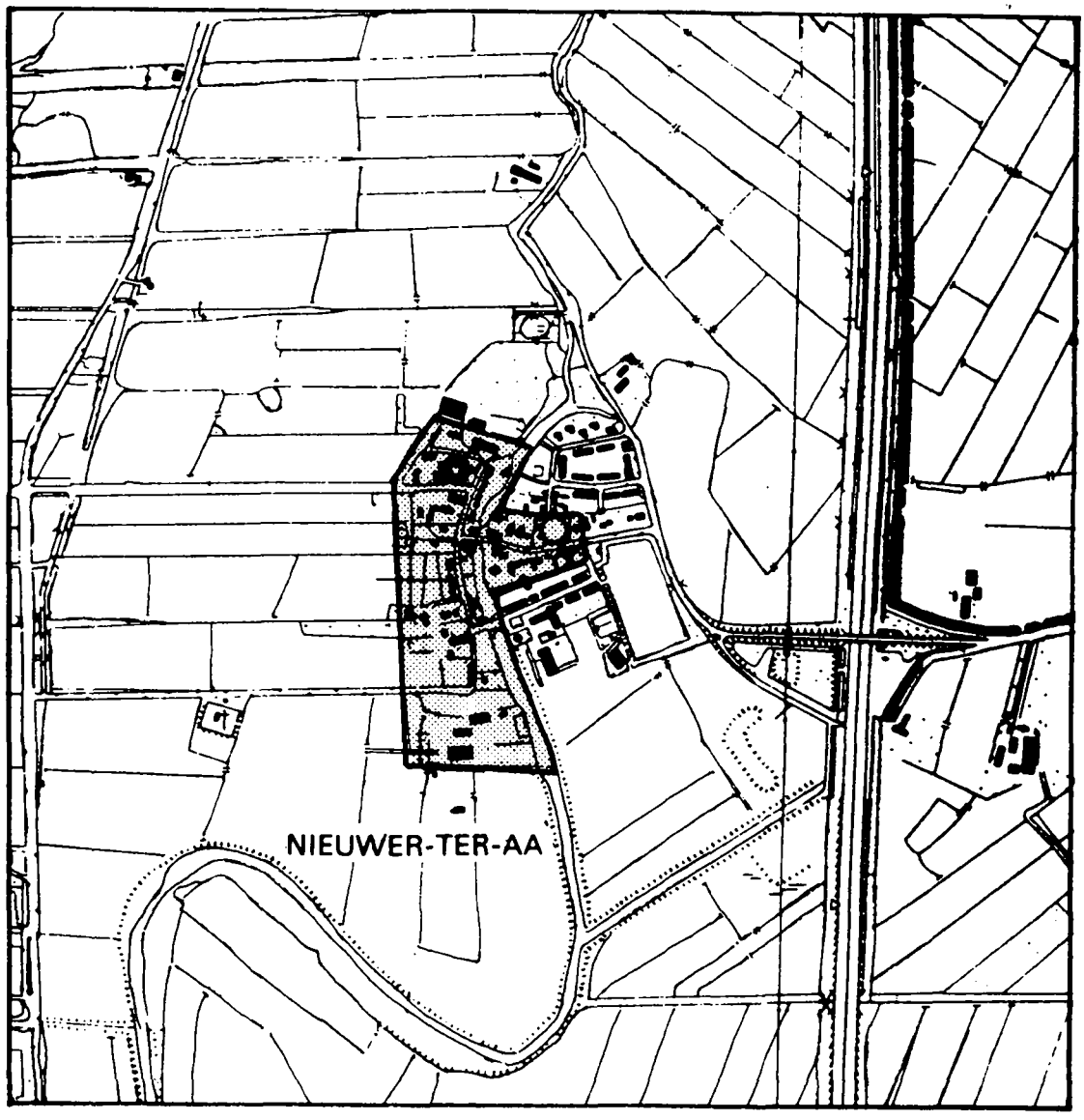

Afb. Gebied met bijzondere waarden BKL GBW 3

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: inventarisatie van gebieden met bijzondere waarden.

---

nummer : BKL GBW 4
inventarisatiegebied: Veenweide
gemeente : Breukelen
naam : Dorpskern Kockengen
gebiedstype : dorpskern vóór 1850 en 1850 en 1940
inv. datum : juli 1992
inventarisator : RH
aantal MIP-objecten : circa 65
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : ten dele

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominant		x	
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig			x
3.3 innovatieve waarde			x
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing		x	

omschrijving:
Het gebied met bijzondere waarden wordt gevormd door de historische dorpskern van Kockengen, wat structuur en kerkbebouwing, vóór 1850 tot stand gekomen. Het gebied beslaat het in 1966 op grond van artikel 20 van de Monumentenwet beschermde dorpsgezicht en een klein, hieraan grenzend gebied.

De visuele karakteristiek van het gebied wordt met name bepaald door het beschermd dorpsgezicht. In de 'Toelichting' behorend bij de aanwijzing van de kern van het dorp Kockengen tot beschermd dorpsgezicht werd als kwaliteit onder meer aangeduid: 'De structuur van het dorp Kockengen wordt bepaald door het beloop van de twee polderweteringen de Bijleveld en de Heicop. Hoewel enige jaren geleden het gedeelte van de Bijleveld in het centrum van de oude dorpskern werd gedempt, wordt het typische aspect van de aanleg toch altijd nog beheerst door de historische aanleg tussen de beide waterlopen. Hierbij vormt de bebouwing van de kern met kleine dorpshuizen rondom de forse kerk een boeiend

contrast met de enkele grote hofsteden aan weerskanten van de kern respectievelijk aan de westzijde van de Bijleveld en aan de oostzijde van de Heicop.'

De kwaliteit van het gebied is onder meer gelegen in het bewaard gebleven oorspronkelijke karakter. Kockengen vormt een typisch voorbeeld van een in het stramien van de cope-ontginningen ontwikkelde dorpskern. De hoofdstructuur van de nederzetting wordt bepaald door twee polderweteringen, De Heicop en De Bijleveld. De plattegrond van het dorp is eenvoudig en wordt naast De Heicop, de Voorstraat, de Wagendijk en de Korte Kerkweg bepaald door de Kerkweg, het Kerkplein en de Nieuwstraat, die zijn opgenomen in de rechthoekige perceelsstructuur. Deze strookvormige percelering, haaks op de ontginningsbasis, langs de westzijde van De Bijleveld en de oostzijde van De Heycop gelegen, effectueren de visuele relatie tussen de bebouwing en het achterland.

Bepalend voor de historisch-ruimtelijke structuur van het dorpsgebied is de ligging van de kerk tusen de beide weteringen. Door de bebouwing in de omgeving van de kerk wordt de centrumfunctie van het gebied benadrukt. Centraal element in de bebouwingstructuur is de open ruimte tussen Voorstraat en Wagendijk, langs de Bijleveld, en het Kerkplein met kerk tussen De Heicop en De Bijleveld gelegen. De open ruimte tussen de Voorstraat en de Wagendijk was oorspronkelijk een open wetering, die medio deze eeuw is gedempt. Iets verder buiten de dorpskern vormt het gebied tussen de beide weteringen een griendstrook of geriefbos.

De visuele karakteristiek wordt bepaald door het enorm contrast tussen de kerk en omliggende bebouwing. De bebouwing dateert voor het overgrote deel na 1850, bestaande uit eenvoudige dorpsbebouwing, boerderijen en kaaspakhuizen. In de dorpskern is de bebouwingsdichtheid groter dan daarbuiten. Opmerkelijk is de bebouwing met enkele grote hofsteden aan de westzijde van De Bijleveld en aan de oostzijde van De Heicop, door de oriëntatie aan elkaar gerelateerd. Buiten de dorpskern is de bebouwing uitsluitend ten westen van De Bijleveld te vinden. De bebouwing, veelal boerderijen, is op de kop van de kavels, op regelmatige afstand van elkaar gelegen en sluit aan op de perceels-oriëntatie. De oorspronkelijke hoevebreedte is nog duidelijk herkenbaar, vaak door sloten, haaks op de wetering gelegen.

Bepalend voor de visuele karakteristiek binnen het gebied is verder het niveauverschil van het maaiveld. Ten westen van De Bijleveld is de grondwaterstand lager dan ten oosten van de Heicop, waardoor het maaiveld door inklinking hier ook lager ligt dan ten oosten van de Heicop. Buiten de waterstaatkundige waarde van de weteringen, is dit gebied bijzonder waardevol, vanwege het niveauverschil van de grondwaterstanden ter weers-zijden van de weteringen. Ook de nog bestaande molen ten zuid-westen van Kockengen richting Kamerik gelegen, is bijzonder waardevol vanwege het oorspronkelijk karakter van dit gebied.

De bebouwing is in een aantal gevallen monumentaal en in de meeste gevallen beeldbepalend. De erven zijn doorgaans eenvoudig en op de bedrijfsvoering gericht, met het woongedeelte naar de weg en het bedrijfsgedeelte naar het achterliggende land gericht. In een aantal gevallen staan er waardevolle bijgebouwen (schuren, hooibergen, boenhokken. Enkele boerderijen hebben nog een boeren

voortuin (grind en buxusperken, ligusterhagen, leibomen en tuinhekken) en in sommige gevallen nog een moestuin of fruitweide.

Afb. Het beschermd dorpsgezicht Kockengen

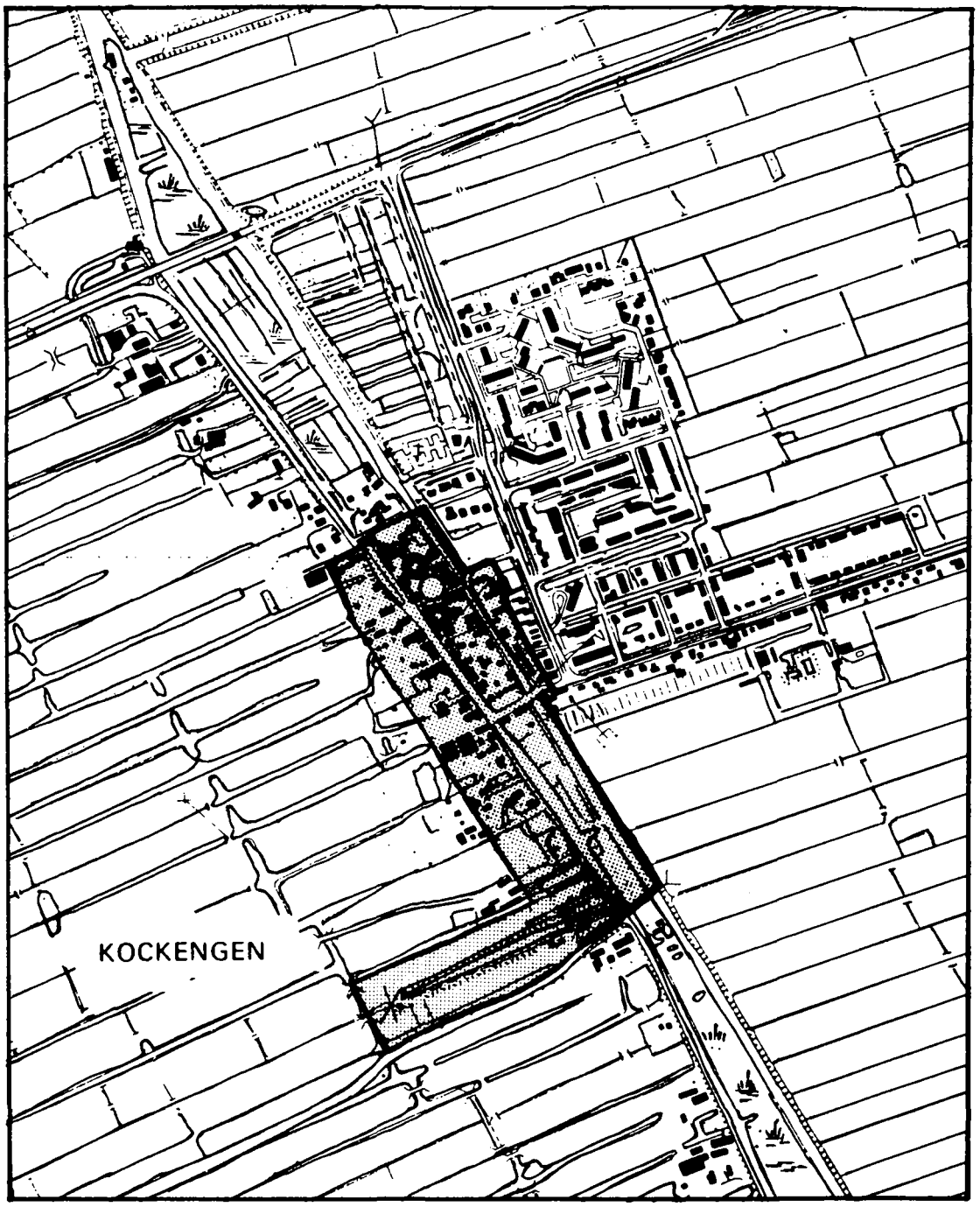

Afb. Gebied met bijzondere waarden BKL GBW 4

6.3.3 INVENTARISATIE GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN IN DE GEMEENTE LOENEN

In de gemeente Loenen zijn 9 gebieden met bijzondere waarden te onderscheiden:

1. Zuidelijke Vechtoevers en Mennistenhemel
2. Fort en dorp Nieuwersluis
3. Vechtoevers-Mijnden
4. Dorp Loenen
5. Dorp Loenersloot
6. Dorp Vreeland
7. Vechtoevers-Vreelandseweg
8. Dorp Nigtevecht
9. Vechtoevers-Klompweg

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : LN GBW 1 (zie kaart)
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : Loenen
naam : Zuidelijke Vechtoevers/Mennistenhemel
gebiedstype : buitenplaatsen en landgoederen vóór 1850/ boerderijstrook vóór 1850 en 1850-1940.
inv. datum : 17 december 1992
inventarisator : BOM
aantal MIP-objecten : ca.10
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : ja
literatuur/bronnen : Luttervelt 1948; Tent 1972

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering	x		
2. stedebouw/landschapsinrichting			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig	x		
3.3 innovatieve waarden		x	
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling	x		
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden

Het gebied met bijzondere waarden betreft een deel van de reeks buitenplaatsen langs de oevers van de Vecht gelegen die in het zuiden aansluit aan het gebied met bijzondere waarden BKL GBW 1 van de gemeente Breukelen.
De historisch-ruimtelijke structuur wordt sterk bepaald door de historische- landschappelijke gegevenheden zoals het onderscheid tussen de iets hoger gelegen kleiige oeverwal, die via een strook komklei glooiend overgaat in het achter gelegen venige slagenlandschap.
Op de oeverwallen werden op de kop van de veelal haaks op de rivier staande kavels de boerderijen gesitueerd, waarvan de landbouwgronden zich voortzette tot een achterwetering en zelfs over deze wetering hen in het slagenlandschap. Wat de erven op de oostelijke oever betreft, verdween in de Nieuwe Tijd het

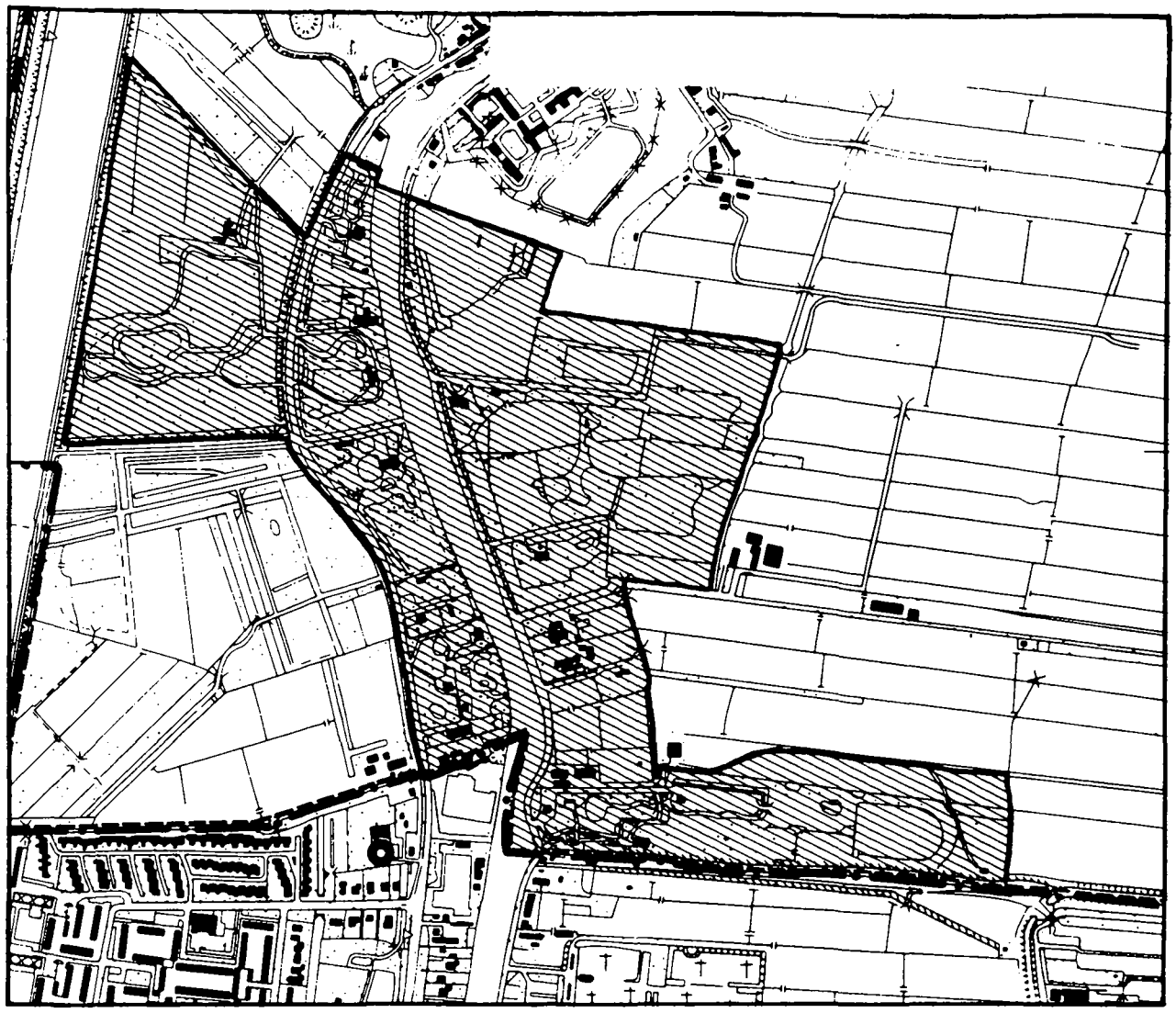

Afb. Loenen GBW 1 Zuidelijke Vechtoevers \ Mennistenhemel

achterste deel van de kavels grotendeels door natte vervening. Deels zet de verkaveling van de oeverwallen zich voort in de verkaveling van het slagenlandschap, deels is van een autonome ontwikkeling sprake.In de loop van de zeventiende eeuw heeft een deel van de boerderijen plaats gemaakt voor buitenplaatsen van voornamelijk doopsgezinde Amsterdammers en wel in zodanige intensiteit dat men het gebied tussen Breukelen en Nieuwersluis aanduidde met de naam 'Mennistenhemel'.
Op de linkeroever ligt de Vechtdijk grotendeels op ongeveer 150 meter afstand van de rivier, terwijl nabij Nieuwersluis de dijk direct aan de rivier is gelegen. Over deze Vechtdijk liep de straatweg Amsterdam-Utrecht, die in 1824 in het Rijksstratenwegennet werd opgenomen. Op het 'buitendijkse' land, dat nabij Nieuwersluis zich versmalde tot een tiental meters werden buitenplaatsen gesticht. Op de vrij ondiepe maar brede percelen ontstonden van zuid naar noord de buitenplaatsen Vijverhof, Overholland, Sterreschans en Rupelmonde, die tesamen het uiterst waardenvolle karakteristieke gesloten buitenplaatslint vormen. De huizen, die met hun front naar de rivier zijn gericht, lagen oorspronkelijk in geometrische tuinen die rond 1800 zijn verlandschappelijkt. Deze parken vormen nu nog

visueel-landschappelijk één geheel. Het riviergezicht wordt bij Overholland nog verlevendigd door een theekoepels die direct aan de rivier is gesitueerd. Door het in belang toenemen van de de straatweg in de loop van de achttiende eeuw, kregen de landhuizen ook aan die zijde een representatief front. Aan de overzijde van de straatweg ontstonden de zogenoemde overplaatsen, waarvan die van Sterreschans gezien de bijzondere landschappelijke aanleg als zeer waardevol moet worden gewaardeerd.
De karakteristieke dwarsopbouw van rivier, tuin, landhuis, tuin, straatweg, overtuin is tussen Breukelen en Nieuwersluis nog ongeschonden bewaard gebleven.
Het bebouwingslint op de rechteroever onderscheidt zich sterk van die op de linkeroever: enerzijds door de dwarsopbouw (rivier, jaagpad, erf, boerderij, weiland), anderszijds door de agrarische bebouwing gedomineerd. Van de buitenplaatsen Weeresteyn, Oversticht, Lixboa, Gelderrust, Huntum, Beervelt, Jongerhoek is slechts het direct op de gemeentegrens met Breukelen gelegen Weerestein bewaard gebleven. Achter dit landhuis is op een vrij smal perceel een landschappelijke aanleg gelegen.
De waarden van het bebouwingslint op de rechteroever is echter primair gelegen in de nog grotendeels herkenbare karakteristiek van de boerderijstrook, binnen de hoofdstructuur van de bebouwing van de oeverwal langs de Vecht en de achterliggende systematische uitgevoerde ontginningen ter plaatse.
Waardebepalend is de in stand gebleven ruimtelijke structuur van de boerderijstrook in combinatie met de kwaliteit van de bebouwing met erfinrichting en inrichting van de openbare ruimte. Hoofdelementen van de ruimtelijke structuur zijn: de Vecht, de oever, het Zandpad, die als ontginningsbasis fungeert, de strookvormige percelering met de perceelsscheidingen (sloten), de situatie van de boerderijen op de kop van de kavels. Een versterking van de waarden heeft deze strook door de aanwezigheid van de genoemde buitenplaats Weerestein. De beplanting is vrij los van structuur met een zware beplanting van de kavelgrenzen waardoor het geheel zich sterk manifesteerd in het vrij boomloze polderland. Dit laatste geldt in een veel sterkere mate bij de buitenplaats Weerestein.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : LN GBW 2
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : Loenen
naam : Fort en dorp Nieuwersluis
gebiedstype : Dorpskern vóór 1850/ Verdedigingwerken vóór 1850 en 1850-1940
inv. datum : 20 november 1992
inventarisator : BOM
aantal MIP-objecten : ca.20
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen : Koen 1992

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering	x		
2. stedebouw/landschapsinrichting			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig	x		
3.3 innovatieve waarden	x		
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling	x		
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden

Het gebied met bijzondere waarden Nieuwersluis betreft de kern van Nieuwersluis bestaande uit de nederzetting die ontstaan is langs de Vecht op de plaats waar in of kort vóór 1466 een vaart werd gegraven in de richting van de Angstel. In deze vaart die een belangrijke rol speelde in de scheepvaartverbinding tussen Amsterdam en Utrecht, werd de bestaande, maar in de loop der eeuwen meermalen vernieuwde sluis gelegd. Deze sluis die het niveauverschil tussen Vecht en Angstel dient te overbruggen, is de naamgever van de nederzetting. De verbinding zou in de zeventiende eeuw een belangrijke rol spelen in de buitenplaatsontwikkeling langs de Vecht, die ten zuiden van Nieuwersluis haar grootste concentratie kende. De introductie van een beurtveer Amsterdam-Utrecht in 1626 door een trekschuit zal dit hebben versterkt. In Nieuwersluis eindigde het op de oostelijke oever van de Vecht gelegen jaagpad, omdat het

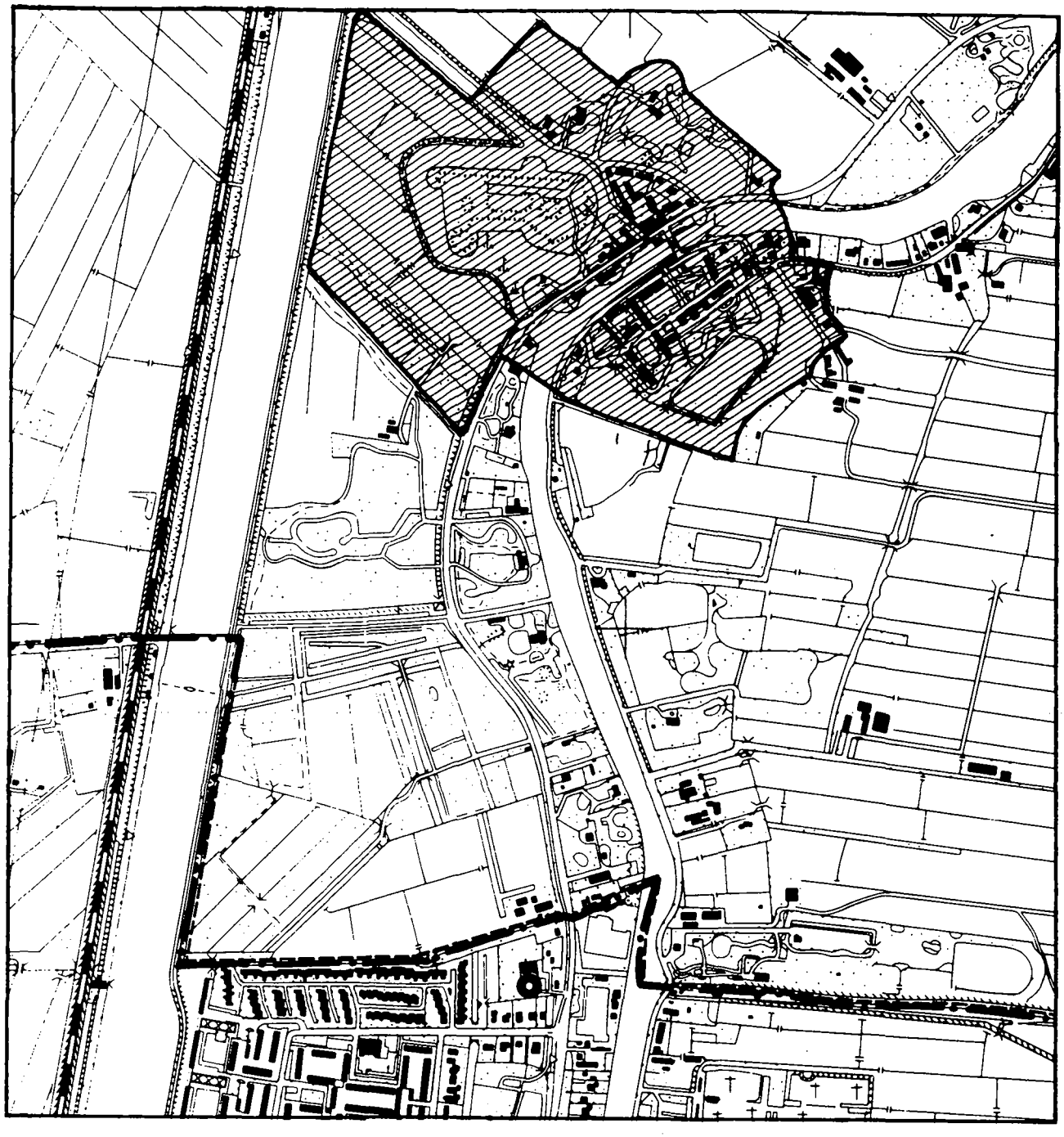

Afb. Loenen GBW 2 Fort en dorp Nieuwersluis

scheepvaartverkeer naar Amsterdam hier afboog naar het westen. De paarden werden over de brug naar het jaagpad langs de Nieuwe Wetering geleid.
Het is begrijpelijk dat de aanwezigheid van een brug en sluis enige bebouwing, zoals een herberg zou aantrekken. Een kaart van Loenen van rond 1670 waarschijnlijk vervaardigd door Bernard de Roij, geeft reeds een concentratie van bebouwing bij de sluis met zelfs een vrij gesloten bebouwing langs de westzijde van de Vechtdijk weer. Om de schutsluis in de Nieuwe Wetering te verdedigen tegen de Fransen werd in 1673 op instigatie van Amsterdam een gebastionneerd fort rond de nederzetting

opgeworpen. Op de Oostoever situeerde men een hoornwerk, met nog een klein bastion direct aan de Vecht. Op de westelijke oever kreeg het fort twee hele en twee halve bastions. Het westelijke deel werd door midden gedeeld door de Nieuwe Wetering. Hierdoor kon de scheepvaart zowel in de richting Amsterdam als Muiden worden beheerst.
De aanleg van dit fort Nieuwersluis was een belangrijk onderdeel van de Hollandse Waterlinie. In 1745 werd het deel op de oostelijke oever, verbeterd terwijl niet lang daarna men ook het deel op de westoever versterkte. Het fort kreeg nu een gebastionneerd tracé met een evenloppe. Het bewaarde gebleven 'Plan van Nieuwersluis' uit het laatste kwart van de 18de eeuw geeft een goed beeld van de bebouwing, die niet veel veranderd was ten opzichte van de situatie in 1670. Met dien verstande echter dat in het kader van de nieuwe militaire functie een aantal nieuwe militaire gebouwen verrezen. Dit waren het nog bestaande monumentale arsenaal uit 1793 (Rijksstraatweg 31) en de uit dezelfde tijd daterende houten maar in imitatie-natuursteen uitgevoerde affuitloods (Rijksstraatweg 41). Het gebouw Rijksstraatweg 11 is de opvolger van de Hoofdwacht. Waarschijnlijk heeft de pleinvormige ruimte voor de panden Rijksstraatweg 13,15,17 een functionele relatie met de hoofdwacht gehad.
De burgelijke bebouwing bestond uit vrij forse panden, zoals de herberg 'De Kampioen', die op de kaart van 1670 al voorkwam. Op de smalle strook tussen de Vecht was slechts een enkel pand aanwezig. In de loop van de 19de eeuw, toen de weg door Nieuwersluis onderdeel ging uitmaken van het Rijksstraatwegennet, zou de bebouwing zich hier verdichten. Direct ten zuiden van de brug werd het gemeenlandshuis gesitueerd waar de afgevaardigden van Amsterdam en Utrecht vergaderden. Ter hoogte van het arsenaal was de bebouwing onderbroken voor een aanlegsteiger ten behoeve van de bevoorrading van het Arsenaal.
Door de vrij gesloten voornamelijk tweelaagsbebouwing heeft de vrij kleine nederzetting ter plaatse een enigszins "stedelijk karakter" gekregen. Op de hier bovengenoemde eind 18de eeuwse kaart van Nieuwersluis zien we dat ten oosten van het Zandpad in de rooilijn een reeks gebouwen was geprojecteerd, waaronder een langgerekt kazernegebouw, ter plaatse van de Kazerne Willem III, met in het noorden aansluitend het wachtgebouw en het majoorshuis. Dit laatste waarschijnlijk zeer representatieve pand was gesitueerd in de as van de Nieuwe Wetering.
Ondanks dat de bebouwing op de oostelijke oever werd vernieuwd, heeft ze haar oorspronkelijke militaire karakter behouden. De binnengracht van het hoornwerk werd gedempt, waardoor het mogelijk werd een groot rechthoekig exercitie terrein aan te leggen met de hoofdas evenwijdig aan de Vecht. Rond dit plein werden de gebouwen gesitueerd. Ter plaatse van het 18de eeuwse kazerne-gebouw verrees in 1876-1877 de militaire Pupillenschool. De pleinwand werd aan de oostzijde gedomineerd door het hoofdgebouw uit 1878 in neo-renaissance-stijl. Zoals vroeger het majoorshuis was geplaatst in de as van de Nieuwe Wetering werd nu de hoofdingang van dit forse gebouw in dezelfde as gesitueerd. De zuidelijke pleinwand wordt ingenomen door het eveneens uit 1878 daterende lage logiesgebouw en de noordwand door de exercitieloods, eveneens van een bouwlaag. Vanwege het

besmettingsgevaar werd de ziekenbarak in 1880 even noordelijk en afzijdig gesitueerd. Afzijdig van het rond het plein gesitueerde ensemble werd langs het zandpad een blok dienstwoningen gebouwd. Hoewel in recente tijd nieuwbouw verrees rond het plein heeft dit het karakter van dit gebied niet ernstig aangetast. De oude oostelijke fortgracht is behouden gebleven.
Ten westen van de Vecht verrees op het deel van het fort ten zuiden van de Nieuwe Wetering in het kader van de Nieuwe Hollandse waterlinie in 1851 een bomvrije toren, met daaromheen de huidige tankgracht. Deze aanleg diende voor de bescherming van schutsluis in de Nieuwe Wetering en de heersing van de in 1874 in het kader van de modernisering van de Hollandse Waterlinie aangelegde Inundatiesluis in de Vecht, even noordelijk van de brug over de Vecht.
Tegelijk met de bouw van de Willem III kazerne werd in 1880-1881 dit torenfort door aanaarding en door de bouw van remises en een bomvrije kazerne gemoderniseerd. Hiermee heeft het zijn nog bestaande verschijningsvorm gekregen. Het geheel vormt met het omringende open gebied dat als schootsveld functioneerde een belangrijk militair ensemble. Samengevat kunnen we zeggen dat Nieuwersluis een uit het laatste kwart van de 18de eeuw en de tweede helft van de vorige eeuw stammend militair complex is, gegroepeerd als een schil rond een riviernederzetting met middeleeuwse structuur en 17de eeuwse bebouwing. Deze pre-militaire periode is nog steeds in het dorpsbeeld afleesbaar. Het geheel maakt de aanwijzing als gebied met bijzondere waarden verdedigbaar.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : LN GBW 3 (zie kaart)
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : Loenen
naam : Vechtoevers Mijnden
gebiedstype : buitenplaatsen en landgoederen vóór 1850 en en 1850-1940.
inv. datum : 17 december 1992
inventarisator : BOM
aantal MIP-objecten : ca.10
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : ja
literatuur/bronnen : Luttervelt 1948; Tent 1972;

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering	x		
2. stedebouw/landschapsinrichting			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig	x		
3.3 innovatieve waarden		x	
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling	x		
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden

Het gebied met bijzondere waarden betreft een deel van de reeks buitenplaatsen langs de oevers van de Vecht gelegen dat in het noorden aansluit aan het gebied met bijzondere waarden Dorpeskern Loenen (LN GBW 4) en in het zuiden aansluit aan het gebied met bijzondere waarden Fort en dorp Nieuwersluis (LN GBW 2).
De historisch-ruimtelijke structuur wordt sterk bepaald door de historische- landschappelijke gegevenheden zoals het onderscheid tussen de iets hoger gelegen kleiige oeverwallen, die via een strook komklei zich glooiend overgaat in het achter gelegen venige slagenlandschap.
Op de oeverwallen en op de kop van de veelal haaks op de rivier staande kavels werden de boerderijen gesitueerd, waarvan de landbouwgronden zich voortzette tot een achterwetering en zelfs over deze wetering hen in het slagenlandschap. Wat de erven op de

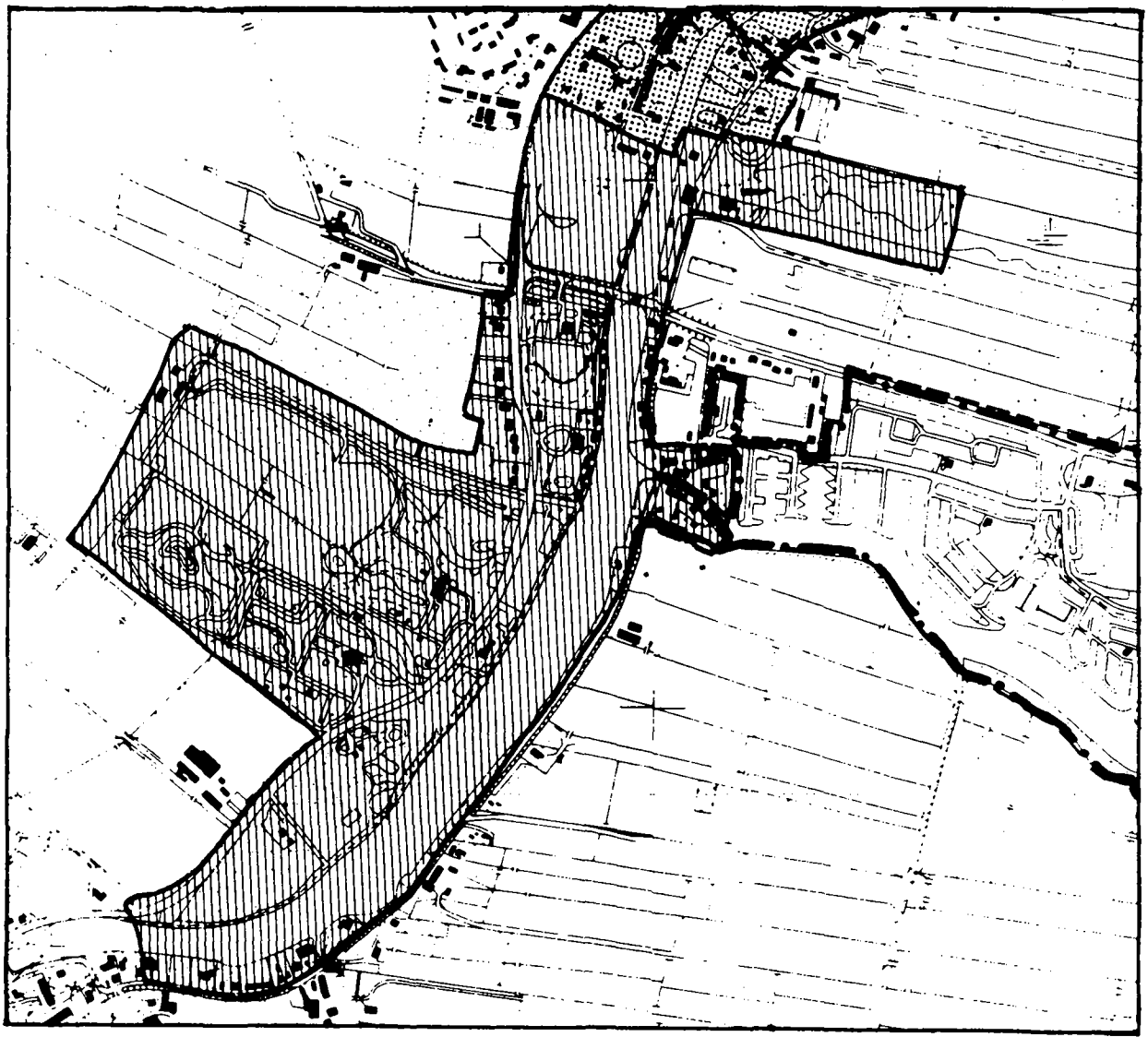

Afb.Loenen GBW 3 Vechtoevers Loenen

oostelijke oever betreft, verdween in de Nieuwe Tijd het achterste deel van de kavels grotendeels door natte vervening. Deels zet de verkaveling van de oeverwallen zich voort in de verkaveling van het slagenlandschap, deels is van een autonome ontwikkeling plaats. De kavelsloten eindigen aan een achtersloot c.q. wetering.
In de loop van de zeventiende eeuw heeft een deel van de boerderijen plaats gemaakt voor buitenplaatsen van voornamelijk Amsterdammers waarbij van geringere intensiteit als het gebied tussen en Nieuwersluis.
Op de linkeroever ligt de Vechtdijk op een varieerende afstand van de rivier:, nabij Nieuwersluis in het zuiden is de dijk nog direct aan de rivier gelegen. Over deze Vechtdijk liep de straatweg Amsterdam-Utrecht, die in 1824 in het Rijksstratenwegennet werd opgenomen. De Nieuwe Kaart van Loenen uit 1726 geeft aan weerszijden van de dijk buitenplaatsen en tuinen. In tegenstelling tot de linker Vechtoever ten zuiden van Nieuwersluis zien we dat de buitenplaatsen hier ten westen van de straatweg waren gesitueerd en niet de karakteristieke

Vechtorientatie bezitten. Van Zuid naar Noord lagen hier de buitenplaatsen Oudenhoek, Vreden hoff, Middenhoek, Nieuwerhoek. De nog bestaande buitenplaats Vreedenhoff ligt in de binnnenbocht van de Vechtdijk, waardoor de buitenplaats toegankelijk is via twee oprijlanen. De noordelijke wordt afgesloten door het monumentale 18de eeuwse toegangshek, terwijl bij de andere toegang een veelhoekige tuinkoepel op de kavelgrens staat. De oorspronkelijke geometrische aanleg is vóór 1806 getransformeerd in de nog bestaande landschappelijke aanleg, die een bijzondere ruimteopbouw bezit. De tuin bestaat uit twee delen gescheiden door de Hollandse Wetering. Dezelfde diepte bezit het aangrenzende Middenhoek dat is aangelegd op een veel bredere kavel en derhalve veel groter is. In de landschappelijke aanleg zijn forse slingervijvers gesitueerd. Helaas is door de verwoesting van het hoofdgebouw in 1955 het park haar hoofdelement ontnomen.
Op de overplaats van Middenhoek verrees in 1955 een villa. Noordelijk hiervan ligt tussen de Straatweg en de Vecht de buitenplaats Nieuwehoek, met een 17de eeuw maar in de 19de eeuw verbouwd en gepleisterd landhuis. Het geheel is gelegen in een landschappelijk park. De aansluitende buitenplaats op het 'buitendijkse land' is nog vrij recent. Pas in 1925 werd het landhuis Croonenburgh in neo-barokke stijl gebouwd, evenals het tuinmanswoning en tuintempel.
De waarden van het bebouwingslint op de rechteroever is echter primair gelegen in de nog grotendeels herkenbare karakteristiek van het slagenlandschap. De bebouwing langs de Mijndensedijk is niet bijzonder waardevol. De bebouwing is derhalve buiten de begrenzing gelaten. Karakteristiek is wel de monding van de Drecht met de helaas vernieuwde Mijndensesluis. De bebouwing langs Oud Over was echter weer een karakteristiek buitenplaatsgebied, dat nog steeds goed ervaar mag worden genoemd. Dit hoort echter onder het hieronder beschreven gebied LN GBW 4.
Waardenbepalend is de in stand gebleven ruimtelijke structuur van de parken van buitenplaatsen die met de overtuinen langs de Vecht die door de gebruiker van de Rijksstraatweg als visueel als een waardevolle ruimtewerking wordt ondergaan. Dit geldt in sterkere mate in de landschapsparken van Vreedenhoff en Middenhoek zelf. De waarde van het het gebied van bijzondere waarden is ook gelegen in de karakteristieke dwarsopbouw: landschapspark met landhuis en bijgebouwen, straatweg, overtuin, 'zomerdijk' , rivier de Vecht, Mijndensedijk, erf, boerderij en achterliggend weiland.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : LN GBW 4
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : Loenen
naam : Loenen
gebiedstype : dorp
inv. datum : 30 november 1992
inventarisator : B. Olde meierink
aantal MIP-objecten : ca. 150
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : ja
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering	x		
2. stedebouw/landschapsinrichting			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig	x		
3.3 innovatieve waarden		x	
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling	x		
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden

Het gebied met bijzondere waarden komt overeen met ex art. 20 van de Monumentenwet op 4 augustus 1966 vastgestelde beschermde dorpsgezicht Loenen. In de toelichting wordt het als volgt omschreven: " Van de dorpen en buurtschappen aan de Vecht vormt het dorp Loenen het fraaiste voorbeeld van oude dorpsaanleg in deze omgeving. Tevens kan Loenen gerekend worden tot de weinige dorpen in de provindie Utrecht, die, gezien het historisch-stedebouwkundig en architectonisch aspect, in hun totaliteit vrijwel intact gebleven zijn.
Het dorp bezit een zeer klare ruimtelijke structuur, waarin de ca. 600 m. lange, nagenoeg evenwijdig aan de Vecht lopende Dorpsstraat, het belangrijkste elementen vormt. In zuidelijke richting wordt deze Dorpsstraat beëindigd door het terrein van het voormalige kasteel Cronenburgh; naar het noorden zet deze straat zich voorbij de molen voort in de weg op de linkeroever

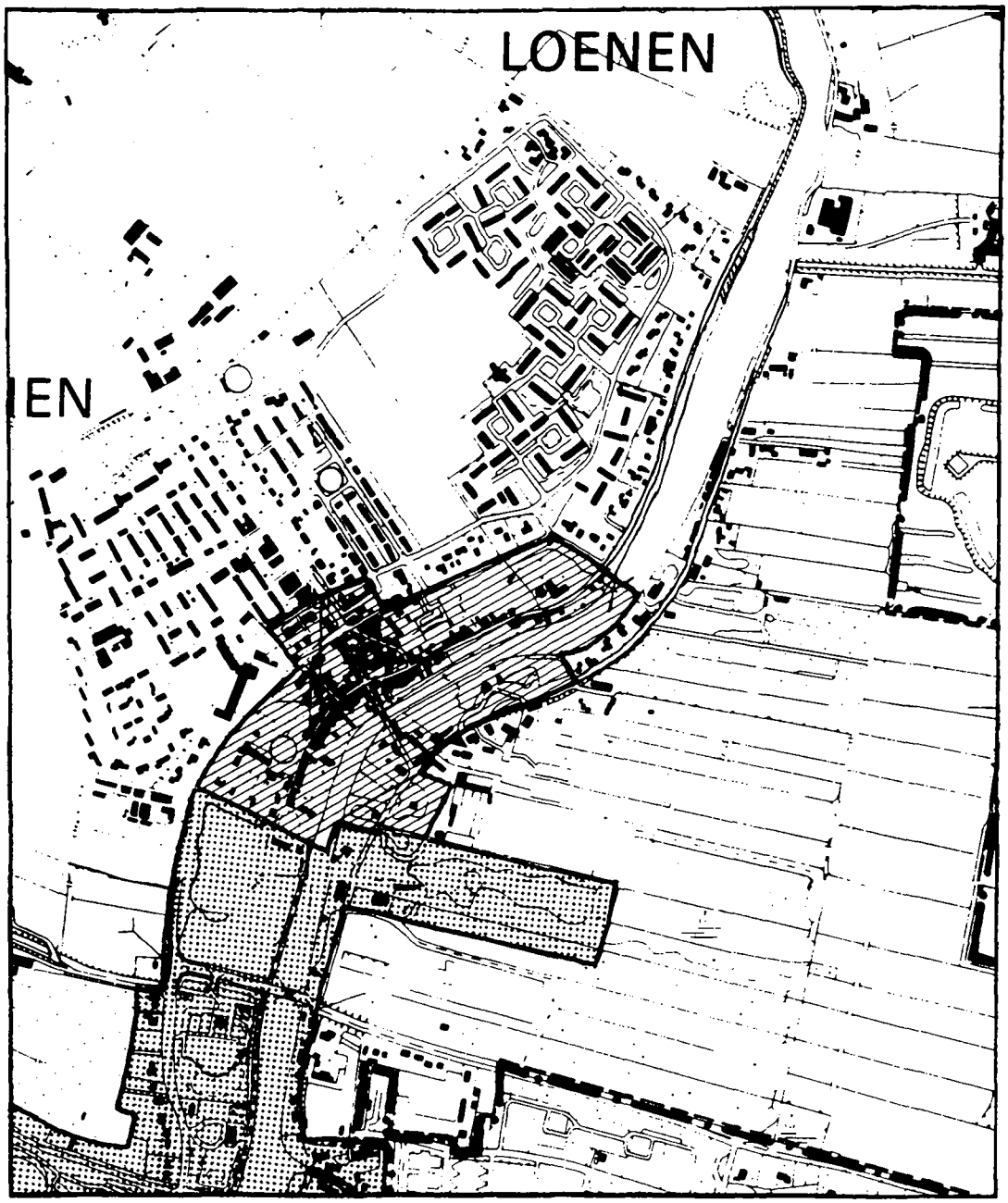

Afb. Loenen GBW 4 Dorp Loenen

van de Vecht. Aan de dorpsstraat is de uit de late middeleeuwen daterende Nederlands Hervormde kerk gelegen, waarvan de kloeke toren het dorp nog geheel beheerst.
Het kerkelijk erf wordt mede omsloten door de Torenstraat en de Kerkstraat, waarvan de gesloten bebouwing, hierin ondersteund door bomen rond de kerk, een ruimte heeft doen ontstaan van een bijzondere intimiteit. De beslotenheid van deze kerksituatie is evenwel niet slechts van belang vanwege de bekoring die hiervan uitgaat, doch vormt in contrast tot de merendeels open bebouwing, onder meer aan de dorpsstraat ten noorden van de kerk, een element van grote waarden in de dorpsaanleg. Het gedeelte van de dorpsstraat ten zuiden van de Brugstraat-Grutterstraat bezit

tengevolge van de geringe breedte van de straat en de tweezijdige bebouwing evenzeer een grote beslotenheid.
Daarnaast verlenen enige monumentale panden aan de Vechtzijde van de Dorpsstraat, deze straat een waardig karakter.
Het gedeelte van de Dorpstraat en noorden van de Nederlands Hervormde kerk, reeds vermeld in verband met de directe omgeving van deze kerk, vormt een mooie uitloper van de eigenlijke kern van het dorp. Het tracé van dit straatgedeelte kan niet los gezien worden van de Vecht, die bij het monumentale huis Leeuwendijk tot op ca. 15 m. wordt genaderd; evenmin van de Molendijk, die de diepe tuinen en erven van de panden langs dit gedeelte van de Dorpsstraat aan de achterzijde begrenst.
Slechts één industriële vestiging, schuin tegenover het klooster Mater Dei, detoneert in deze omgevcing, die gezien mag worden als een waardig pendant van Oud-Over aan de rechterzijde van de Vecht.
De dorpsbebouwing in het gebied Oud-Over is beperkt gebleven tot de dircte omgeving van de brug over de Vecht, in het hart van het dorp. Het karakter van Oud-Over wordt dan ook voornamelijk bepaald door buitenplaatsen, waaronder Bijdorp, Vegtlust en Bosch en Vecht, op hun rijk beboste percelen.
De kwaliteit van de verschillende onderdelen van het dorpsplan, tevens gezien in hun onderlinge relaties, leidt tot een omgrenzing van het beschermde dorpsgezicht, die het gehele oude dorp omvat.
Aan de westzijde wordt deze grens bepaald door het einde van de historische bebouwing, waaronder het raadhuis van Kronenburg mede door zijn situatie een belangrijke plaats inneemt en het begin van de recente en de nog te realiseren uitbreiding van de dopsbebouwing in westelijke richting. Vervolgens omsluit het dorpsgezicht het terrein van het voormalig kasteel Cronenburgh, een historische plaats, doch tevens in betrekking tot de dorpskern en Oud-Over een zeer fraai ruimtelijk element.
Bij de bepaling van de omgrenzing aan de oostelijke zijde (Oud-Over) is mede uitgegaan van de aard van de bebossing op de tot de genoemde buitenoplaatsen behorende, zich over aanzienlijke afstanden naar het oosten uitstrekkende, percelen.
Aan de noordzijde tenslotte volgt de meergenoemde begrenzing de Molendijk. In verband met de beplanting langs die weg volgt de grens van het dorpsgezicht deels de van het oude dorp afgekeerde berm van de Molendijk deels het hart van deze straat.
Het is van algemeen belang, dat het dorpsbeeld van Loenen, dat uitmunt door schoonheid, zowel in de ruimtelijke verhoudingen tussen de bebouwing onderling als tussen de bebouwing en de open, dan wel beboste percelen, zoveel mogelijk behouden blijft. Vooral de omgeving van de Nederlands Hervormde kerk en het gedeelte van de Dorpsstraat ten noorden hiervan verdragen nauwelijks enige verandering, doch ook elders binnen het beschermde dorpsgezicht kan aan het historische aspect niet voorbijgegaan worden, zonder het dorpsschoon ernstig aan te tasten."

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : LN GBW 5
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : Loenen
naam : Loenersloot
gebiedstype : Dorpskern vóór 1850
inv. datum : 30 november 1992
inventarisator : en Olde Meierink
opmerking : beschermd dorpsgezicht ligt ten dele onder Abcoude
aantal MIP-objecten : ca. 10
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : ja
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering	x		
2. stedebouw/landschapsinrichting			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig		x	
3.3 innovatieve waarden		x	
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling	x		
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden

Het gebied met bijzondere waarden komt overeen met ex art. 20 van de Monumentenwet op 15 maart 1967 vastgestelde beschermde dorpsgezicht Loenersloot. In de toelichting wordt het als volgt omschreven: " De bebouwde kern van Loenersloot, gelegen aan het stroompje de Angstel, tegenover het onder de naburige gemeente Abcoude [nu gemeente Loenen] ressorterende slot Loenersloot, vormt een dorpssituatie van een geheel eigen karakter. Het kasteel met zijn omgrachting, ophaalbrug over de Angstel en bos- en park- aanleg, beheerst over geruime afstand de westoever van het stroompje. Tegenover de ophaalbrug bevindt zich op de oostelijke oever een oude herberg met in de onmiddellijke omgeving hiervan enkele boerenhoeven van historische waarden (Stationsstraat nr. 3 met datering in ankers: 1594 en

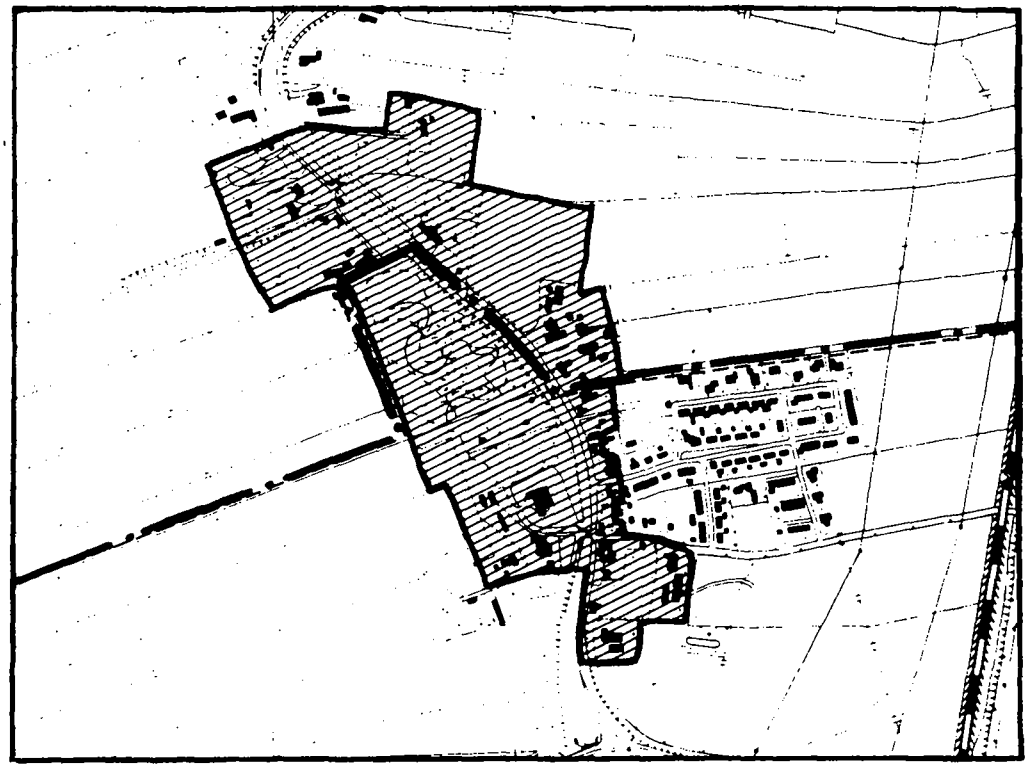

Afb. Loenen GBW 5 Dorp Loenersloot

Dijkstraatweg nrs. 40 t/m 44). Verder naar het noorden ligt aan de oostelijke oever de belangrijk historische plaats 'Valk en Heining' en aan de westoever van de daar door een tweede ophaalbrug overbrugde stroom de hoeve Stolwijk en het huis Donkervliet. Hoewel de bebouwing aan de oostelijke oever tussen de eerste ophaalbrug en het buitengoed Valk en Heining een aantal elementen bevat, die weinig bijdragen tot het fraaie aspect van het geheel, levert het gehele gedeelte van de Angstel vanaf de kern van Loenersloot tot voorbij Valk en Heining, een historisch beeld op van grote waarden. Het boeiend aspect van het dorpsgezicht komt voor een belangrijk deel voort uit de wijze waarop een aantal bouwingscomplexen van verschillende aard aan de gebogen loop van de Angstel zijn gesitueerd. Bij de uitbreidingsplannen, die tot nog toe voor de dorpskern van Loenersloot werden vervaardigd, werd met dit eigen aspect van de Angstelbebouwing rekening gehouden. Het is van grote betekenis dat dit ook in de toekomst gebeurt. Bij het maken van stedebouwkundige regelingen zal het van groot belang zijn er op te letten dat het landelijk karakter van het door de kasteelsituatie beheerste dorpsgebied zoveel mogelijk gehandhaafd blijft".

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waardenn

nummer : LN GBW 6 (zie kaart)
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : Loenen
naam : Vreeland
gebiedstype : stedelijke nederzetting voor 1850
inv. datum : 30 november 1992
inventarisator : B. Olde meierink
aantal MIP-objecten : c.100
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : ja
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering	x		
2. stedebouw/landschapsinrichting			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig		x	
3.3 innovatieve waarden		x	
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling	x		
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden

Het gebied met bijzondere waarden komt overeen met ex art. 20 van de Monumentenwet op 15 maart 1967 vastgestelde beschermde dorpsgezicht Vreeland. In de toelichting wordt het als volgt omschreven: " In de aan boeiende dorpsbeelden rijke streek van de Vecht vormt de dorpskern van Vreeland een belangrijk element. Het hoofdbestanddeel van het fraaie dorpsgezicht wordt opgeleverd door de bebouwing langs de aan de Vecht gelegen Voorstraat, met aan de andere oever als pendant hiervan het complex van het hotel De Nederlanden en het daarnaast gelegen huis Schoonoord. Het feit dat de oevers tegenover laatstgenoemde gebouwen verbonden worden door een dubbele ophaalbrug en dat men allerwege langs de Vreelandse oevers geniet van de fraaiste uitzichten op het riviertje en de eenvoudige doch voor het merendeel stijlvolle dorpsbebouwing, draagt in sterke mate bij tot de unieke sfeer van het geheel. Hoewel niet onmiddellijk aan de stroom gelegen, draaft ook de Nederlands Hervormde kerk in niet geringe mate bij

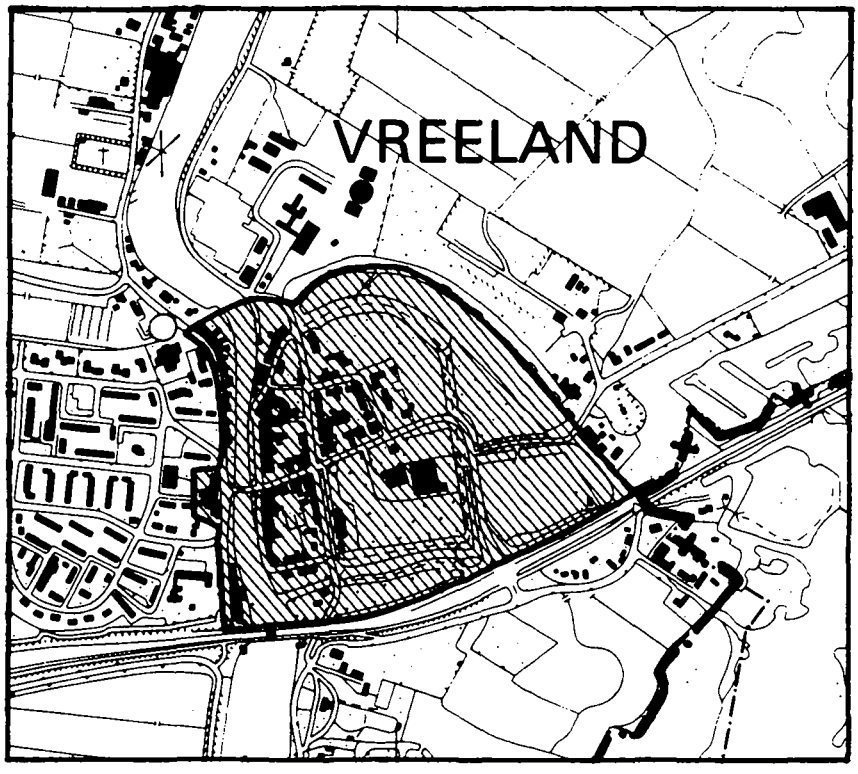

Afb. Loenen GBW 6 Vreeland

tot het aspect van het dorp. Zij vormt een opvallende noot in het dorpssilhouet, met name wanneer men van de noordzijde de plaats nadert. Behoudens deze kerk met onmiddellijke omgeving vormt ook de met bomen omzoomde Lindegracht een belangrijk element op het tweede plan. Het historisch dorpsschoon, dat in Vreeland wordt aangetroffen, rechtvaardigt bij het treffen van stedebouwkundige maatregelen bijzondere aandacht zowel voor de individuele gebouwen van verschillende aard, als voor het dorp in zijn totaliteit. In het bijzonder ten aanzien van deze totaliteit zijn de uit historisch oogpunt interessante terreinen ten oosten van de dorpskern, waar het kasteel Vreeland heeft gelegen en die omsloten worden door een oude bedding van de Vecht mede in de aanwijzing tot beschermd dorpsgezicht betrokken.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : LN GBW 7 (zie kaart)
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : Loenen
naam : Vechtoever-Vreelandseweg
gebiedstype : boerderijstrook/waterstaatkundig werk
inv. datum : 30 november 1992
inventarisator : en Olde Meierink
aantal MIP-objecten : ca. 10
kwalificatie : provinciaal
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering	x		
2. stedebouw/landschapsinrichting			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig		x	
3.3 innovatieve waarden	x		
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling	x		
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden

Het gebied met bijzondere waarden bestaat uit de boerderijstrook aan de Vreelandseweg en een deel van het achterliggende land. De historisch-ruimtelijke structuur wordt sterk bepaald door de historische- landschappelijke gegevenheden zoals het onderscheid tussen de iets hoger gelegen kleiige oeverwallen, die via een strook komklei zich glooiend overgaat in het achter gelegen venige slagenlandschap.
Op de oeverwallen op de kop van de veelal haaks op de rivier staande kavels werden de boerderijen gesitueerd, waarvan de landbouwgronden zich voortzette tot een achterwetering en zelfs over deze wetering hen in het slagen landschap.
Deels zet de verkaveling van de oeverwallen zich voort in de verkaveling van het slagenlandschap, deels is van een autonome ontwikkeling plaats. De kavelsloten eindigen aan een achtersloot c.q. wetering. De waarden van het gebied is primair gelegen in de nog grotendeels herkenbare

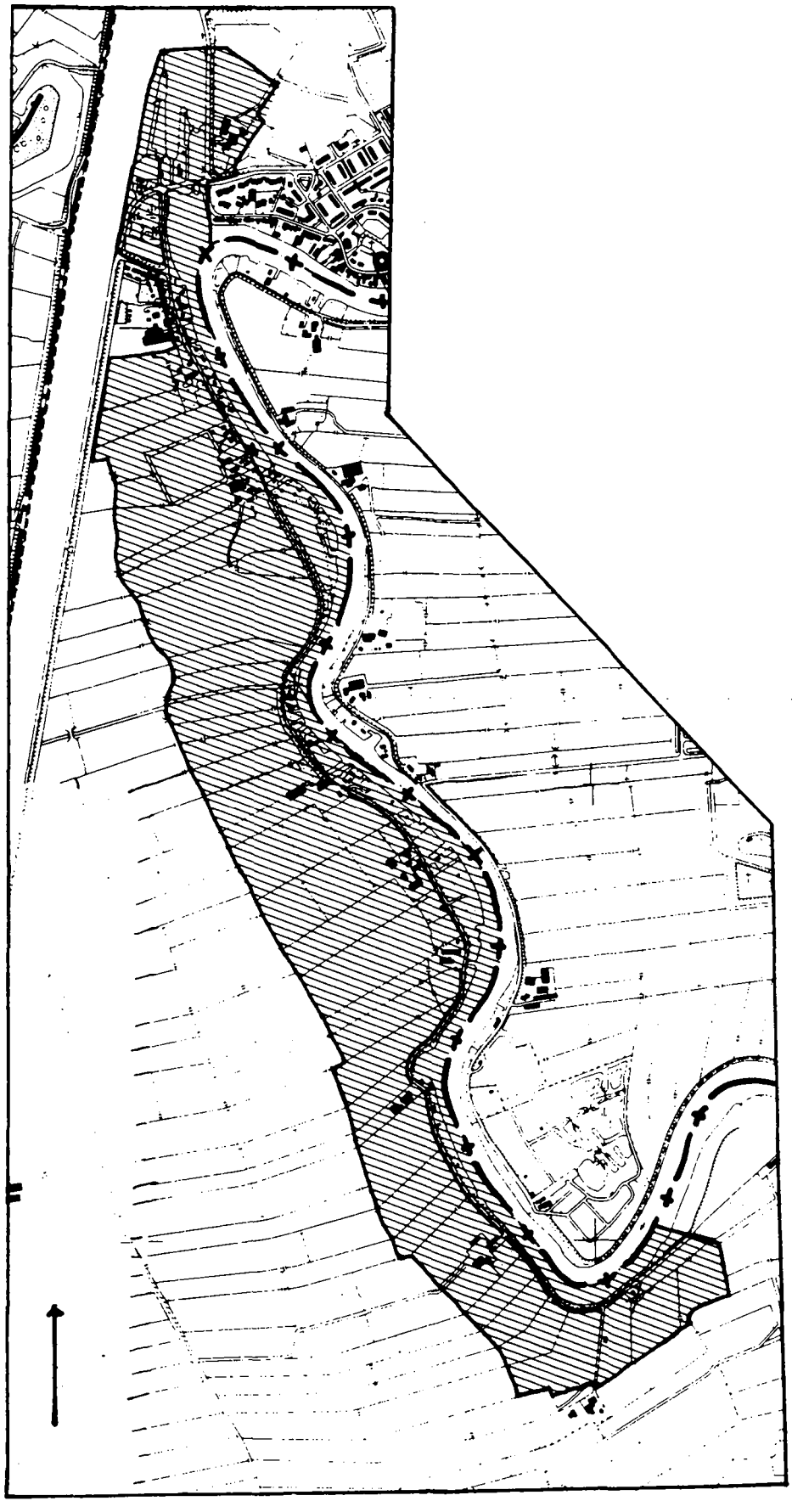

Afb. Loenen GBW 7 Vechteroever Vreelandseweg

karakteristiek van de eenzijdige boerderijstrook, binnen de hoofdstructuur van de bebouwing van de oeverwal langs de Vecht en de achterliggende systematische uitgevoerde ontginningen ter plaatse (cope-ontginningen.
Waardenbepalend is de in stand gebleven ruimtelijke structuur van de boerderijstrook in combinatie met de kwaliteit van de bebouwing met erfinrichting en inrichting van de openbare ruimte).
Hoofdelementen van de ruimtelijke structuur zijn: de Vecht, de oever, de Vreelandseweg, als ontginningsbasis, de strookvormige percelering met de perceelsscheidingen (sloten), de situatie van de boerderijen op de kop van de kavels,op de oeverwal, waarbij de orientatie van de boerderijen aansluit op die van de percelering en de ligging derhalve haaks op de weg
Ingrijpende recente wijzigingen in de structuur hebben zich niet voorgedaan. Met uitzondering van de strook grond tussen de rivier en weg is over de gehele lengte daardoor de karakteristieke dwarsopbouw van de boerderijstrook (zeer) gaaf.
Globaal is deze opbouw: agrarisch land, erf met boerderij, weg en rivier de Vecht. De kwaliteit is ondanks geringe veranderingen in erfinrichting, bebouwing en inrichting van de openbare ruimte vrijwel onaangetast.
De bebouwing wordt gekenmerkt door monumentale en beeldbepalende en beeldbepalende boerderijen en is als geheel zeer waardenvol. Een bijzonder element dat bijdraagt aan het specifieke karakter van het bebouwingslint is de tussen de weg en de rivier gelegen windmolen Vreelandseweg 11.
Het contrast tussen de relatieve beslotenheid van het bebouwing en de openheid van het achterliggende land, is bepalend voor de visule karakteristiek van het gebied. Ook de wegbeplanting draagt hier aan bij en vormt derhalve een waardenvol element. Dit geledt eveneens voor de erfinrichting van een aantal boerderijen met leilinden, vruchtbomen e.d.
Het noordelijk deel van het gebied beslaat het sluisencomlex bij Nigtevecht, dat de verbinding vormt tussen de Vecht en het in de jaren '80 van de vorige eeuw aangelegde Merwedekanaal (nu Amsterdam-Rijnkanaal). De omvang van dit complex hangt samen met het feit dat in eerste opzet gekozen was de Vecht tot Nigtevecht weliswaar verbreed, als deel van het tracé op te nemen. Pas in 1883 werd besloten De Vecht, vanwege de smalle doorgangen in Maarssen en Breukelen geheel uit te sluiten. De schutsluis bleef gehandhaafd en zorgde dat het scheepvaartverkeer van de Vecht in het Merwedekanaal kon worden geleid. Dit complex gelegen in de buitenbocht van de Vecht, werd in 1885 opgeleverd en bestaat uit een dubbele schutsluis. Op het deel tussen de beide sluiskolken werd een blok dienstwoningen van twee bouwlagen onder zadeldak gebouwd. Aan de noordoostzijde ligt aan de voet van de oude Vechtdijk en de Oostkanaaldijk een nog ongeschonden boerderijcomplex.
De waarden van het open agrarische Vechtlandschap, ook met de onder de provincie Noord-Holland gelegen Spiegelpolder, is vanwege de visuele en functionele relatie met de boerderijstrook, op de kaart door middel van pijlen tot uitdrukking gebracht.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : LN GBW 8 (zie kaart)
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : Loenen
naam : Nigtevecht
gebiedstype : Dorpskern vóór 1850 en 1850-1940
inv. datum : 21 december 1992
inventarisator : Ben Olde Meierink
aantal MIP-objecten : ca.25
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering	x		
2. stedebouw/landschapsinrichting			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig	x		
3.3 innovatieve waarden		x	
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling	x		
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden

Het gebied met bijzondere waarden komt overeen met ex art. 20 van de Monumentenwet vastgestelde beschermde dorpsgezicht Nigtevecht. In de toelichting wordt het als volgt omschreven: " ..... Het huidige ruimtelijke karakter van Nigtevecht wordt nog altijd in hoofdzaak bepaald oor de ligging van de kern in de binnenbocht van de Vecht. De kerk markeert het centrum van de oude lintbebouwing langs de dijk. De uitbreidingen van de vijftiger jaren zijn van daaruit ontwikkeld. Het gebogen beloop van de Dorpsstraat en de vrijwel aaneengeloten buitendijkse bebouwing geven de straat een zekere beslotenheid. De achter erven van de buitendijkse bebouwing strekken zich uit tot aan de Vecht. Via smalle steegjes tussen de bebouwing is er een ruimtelijke relatie tussen de Dorpsstraat en de rivier. Kenmerkend voor de binnendijkse bebouwing is de vrijstaande situering. De verkaveling en de situering en schaal van de bebouwing in de kern

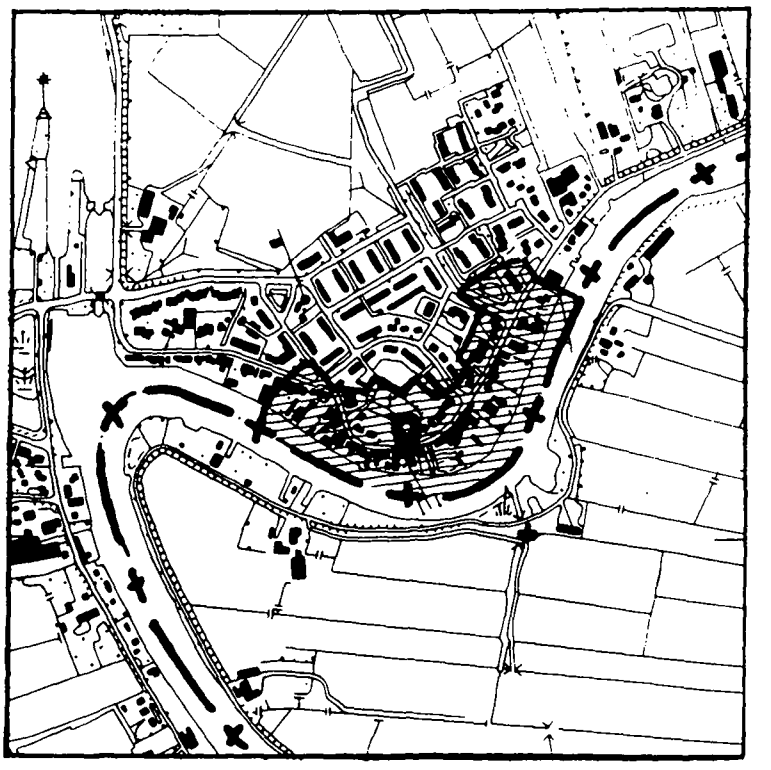

Afb. Loenen GBW 8 Dorp Nigtevecht

zijn niet wezenlijk gewijzigd. Wel is het ruimtelijk karakter van de kern aan het oostelijk en westelijk uiteinde van de Dorpsstraat, nabij de aansluitingen met de Nieuwe Weg veranderd, mede als gevolg van de afwijkende schaal en situering van de daar tot stand gekomen bebouwing. De oorspronkelijke relatie van Nigtevecht met het agrarische gebied is nog slechts feitelijk herkenbaar in de boerderij ten oosten van de dorpsbebouwing. Vanaf de overzijde van de Vecht gezien bestaat het silhouet van de nederzetting nog altijd uit de toren van de kerk en de omringende bebouwing, half verscholen achter de beplanting van de erven langs de Vecht.
Het karakter van de, deels uit de 18de eeuw stammende bebouwing wordt voornamelijk bepaald door veranderingen en vernieuwingen uit de 19de eeuw, het karakter van de inrichting van de openbare ruimte vooral door wijzigingen van recente datum. De boombeplanting op de particuliere erven neemt in het ruimtelijke beeld een bijzondere plaats in.....Het voorstel tot aanwijzing van Nigtevecht tot beschermd dorpsgezicht is voornamelijk gericht op de bescherming van het centrale deel van de lintbebouwing, waar ook binnendijks oude bebouwing voorkomt. In samenhang daarmee valt de begrenzing van het voorstel voor het aan te wijzen gebied samen met de kavelscheidingen tussen de binnendijkse bebouwing en de nieuwbouw. Aan de oostzijde is de daar gelegen boerderij als visuele afsluiting bij het beschermingsvoorstel betrokken. Aan de westzijde valt de buitendijkse bebouwing tot aan het daartegenovergelegen dorpshuis binnen het aan te wijzen gebied. Voor het overige wordt de begrenzing bepaald door de gemeentegrens in het hart van de

rivier. De openheid van het weidegebied aan de overzijde van de Vecht is zeker van belang maar is niet in het aanwijzingsvoorstel opgenomen, omdat een aanwijzing tot beschermd dorpsgezicht vanwege de uitgestrektheid van het gebied niet het meest adequate instrument ter bescherming van dat belang lijkt.....
In het voorafgaande is ingegaan op het belang van het beloop van de Vecht en de Dorpsstraat in samenhang met de verkaveling en de situering en schaal van de bebouwing en op het belang van het silhouet van de nederzetting. In het vervolg wordt nader ingegaan op aspecten die binnen het kader van deze algemene kenmerken van bijzondere waarden zijn voor het historisch ruimtelijk karakter van Nigtevecht.
De verkaveling van de buitendijkse strook grond is loodrecht op de Dorpsstraat gericht, waarbij perceelsbreedten variëren tussen de 6 en 12 meter. De bebouwing is in de rooilijn aaneengesloten gesitueerd of door smalle tussenruimten van elkaar gescheiden. De bouwhoogte is over het algemeen één bouwlaag met een vaak steile kap. In het "centrum" van het dorp komt ter hoogte van de kerk wat monumentaler bebouwing voor die twee bouwlagen met een kap hoog is. De nok is over het algemeen loodrecht op de voorgevel gericht. De wat bredere panden hebben een nokrichting evenwijdig aan de straat. De opbouw van de aaneengesloten bebouwing uit afzonderlijke gebouwen geeft een afwisseld straatbeeld.
Het binnendijkste gebied is ruim en niet regelmatig verkaveld. De afstand van de verspreid liggende bebouwing tot de weg is wisselend. De panden, over het algemeen van een meer monumentaal karkater dan aan de overzijde, zijn merendeels 10 tot 12 meter breed en één tot twee bouwlagen met kap hoog. De nokrichting loopt evenwijdig aan de straat. Het enige van de historische structuur afwijkende pand is de school, niet alleen vanwege de geringe hoogte en de grote oppervlakte, maar ook door de van de weg afgekeerde orientatie. Dit laatste aspect wordt nog versterkt door de dichte beplanting tussen weg en school.
Voor het ruimtelijk karakter van Nigtevecht is de asymetrische opbouw van het dwarsprofiel van de Dorpsstraat waarbij aan de ene kant bebouwing met en aan de andere kant bebouwing zonder voorerf voorkomt, kenmerkend. Van belang hierbij is de begrenzing van de binnendijks gelegen voortuinen volgens het beloop van de straat in de vorm van hekken, heggen of gesnoeide bomen. De indeling van het dwarsprofiel van de straat is overigens eenvoudig en historisch gezien van weinig waarden. De verbreding van het wegdek en de verlegging van de erfafscheiding bij de kerk doet afbreuk aan het ruimtelijk karakter ter plaatse.
Kenmerkend zijn voorts de smalle steegjes tussen de huizen door naar de Vecht, veelal met klinkers bestraat. Recent is tegenover de kerk een relatief breed pad aangelegd, dat toegang geeft tot een tot openbaar gebied ingericht achtererf aan de Vecht.
Voor een deel van de bebouwing binnen het ....[beschermde gebied] is ook de historische vormgeving en detaillering van belang. ....
Kenmerkend is een zekere eenheid in opbouw en geleding van de gevels en in materiaalgebruik. Vertikaal geplaatste ramen op regelmatige afstand bepalen de opbouw van de gevels. De panden zijn in hoofdzaak in baksteen opgetrokken en soms gepleisterd. De daken zijn van gebakken pannen.
In het straatbeeld is de Nederlands Hervormde Kerk, een eenbeukige laat-gothische kerk met een oudere stenen toren en een

houten torenspitsje van bijzondere betekenis. De hoogopgaande boombeplanting van het kerkhof en de pastorietuin vormt een waardenvolle visuele begrenzing van het oude dorp en de daarachter gelegen nieuwbouw. Opmerkelijk is de situering van de voormalige school in de rooilijn van de Dorpsstraat op het terrein van de kerk. Voorts is de tegenover de kerk gelegen concentratie van licht gepleisterd panden, waaronder het voormalige gemeentehuis voor het dorpsbeeld van belang.
Vanuit het "centrum" naar het oosten gezien is met name de daargelegen boerderij als visuele afsluiting van het straatbeeld van belang. Vooral de bouwmassa van de boerderij en de hoge bomen op het erf spelen hierbij een belangrijke rol".

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : LN GBW 9
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : Loenen
naam : Vechtoever Klompweg
gebiedstype : boerderijstrook vóór 1850 en 1850-1940/ Buitenplaatsen en landgoederen vóór 1850 en 1850-1940
inv. datum : 30 november 1992
inventarisator : B. Olde meierink
aantal MIP-objecten : ca. 10
kwalificatie : provinciaal
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering	x		
2. stedebouw/landschapsinrichting			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig		x	
3.3 innovatieve waarden		x	
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling	x		
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden

Het gebied met Bijzondere waarden bestaat uit de boerderijstrook aan de Klompweg en een deel van het achterliggende land. De waarden van het gebied is primair gelegen in de nog grotendeels herkenbare karakteristiek van de eenzijdige boerderijstrook, binnen de hoofdstructuur van de bebouwing van de oeverwal langs de Vecht en de achterliggende systematische uitgevoerde ontginningen ter plaatse (cope-ontginningen, zie deel A 3.2)
De historisch-ruimtelijke structuur wordt sterk bepaald door de historische- landschappelijke gegevenheden zoals het onderscheid tussen de iets hoger gelegen kleiige oeverwallen, die via een strook komklei zich glooiend overgaat in het achter gelegen venige slagenlandschap.
Op de oeverwallen op de kop van de veelal haaks op de rivier staande kavels werden de boerderijen gesitueerd, waarvan de

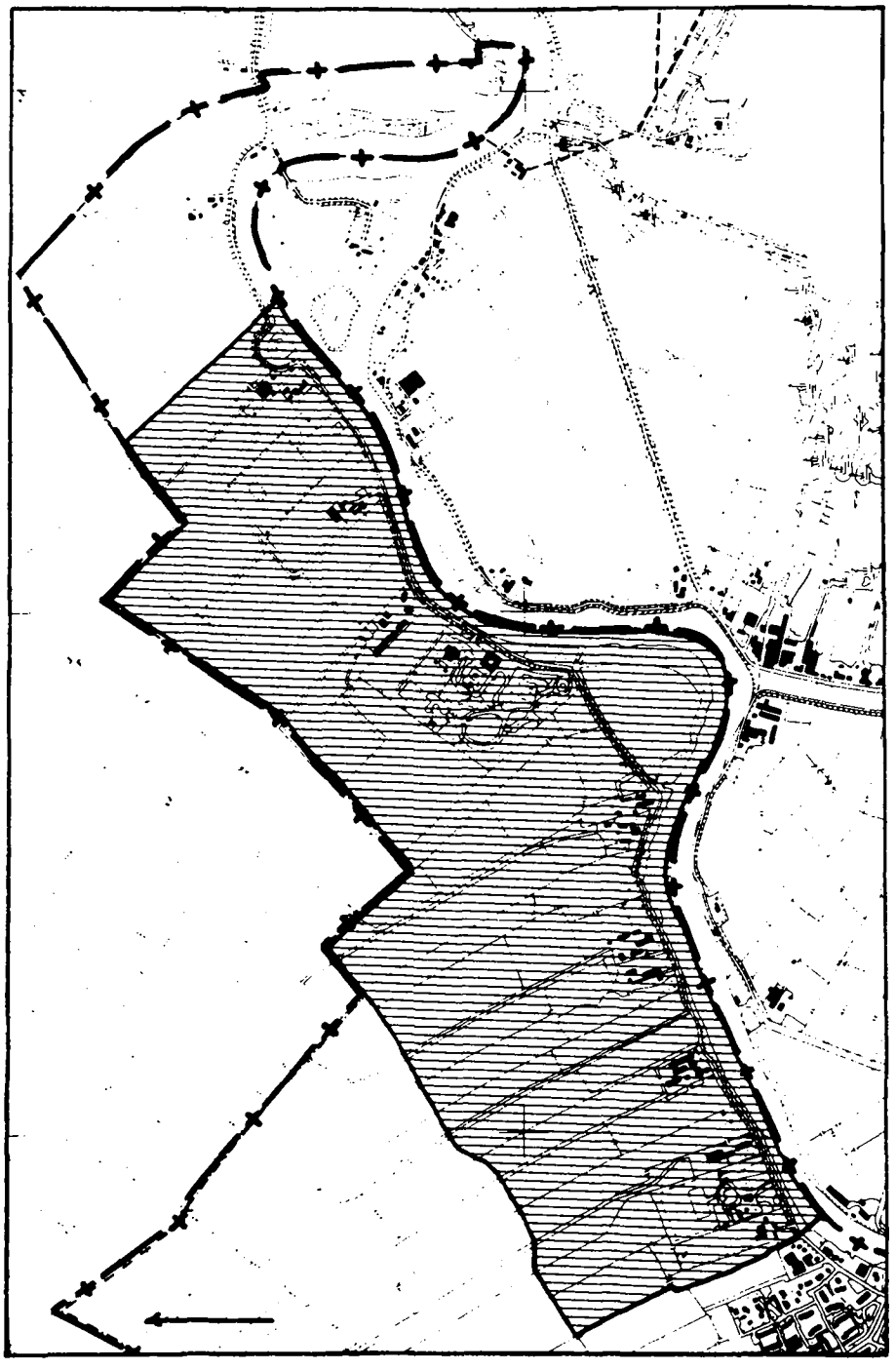

Afb. Loenen GBW 9 Vechtoever Klompweg

landbouwgronden zich voortzette tot een achterwetering en zelfs over deze wetering hen in het slagen landschap.
Deels zet de verkaveling van de oeverwallen zich voort in de verkaveling van het slagenlandschap, deels is van een autonome ontwikkeling plaats. De kavelsloten eindigen aan een achtersloot c.q. wetering.
Waardenbepalend is de in stand gebleven ruimtelijke structuur van de boerderijstrook in combinatie met de kwaliteit van de bebouwing met erfinrichting en inrichting van de openbare

ruimte).Hoofdelementen van de ruimtelijke structuur zijn: de Vecht, de oever, de kronkelende Klompweg, die als ontginningsbasis fungeert, de strookvormige percelering met de perceelsscheidingen (sloten), de situatie van de boerderijen op de kop van de kavels,op de oeverwal, waarbij de orientatie van de boerderijen aansluit op die van de percelering (en de ligging derhalve haaks op de weg. Een versterking van de waarden heeft deze strook door de aanwezigheid van twee Buitenplaatsen Breevegt en Zwaanwijck, die zorgen voor de afwisseling in het vrij open polderlandschap. De buitenplaats Breevegt heeft een vrij geringe omvang. Het betreft een in een landschappelijke aanleg gelegen landhuis op vrije plattegrond onder samengesteld zadeldak. De beplanting is vrij los van structuur met een zware beplanting van de kavelgrenzen waardoor het geheel zich sterk manifesteerd in het vrij boomloze polderland. Dit laatste geldt in een veel sterkere mate bij de verderop gelegen buitenplaats Zwaanwijk. Deze buitenplaats bestaat uit een uitgestrekt park op een vrij rechthoekig perceel dat aan de zuidzijde meebuigt met de Vecht en de begeleidende Klompweg, die ook een deel van de buitenplaats opneemt en de tussen de weg en de rivier gelegen vrij smal driehoekig perceel: de voormalige overtuin. De aanleg en gebouwde ensemble bestaat uit de volgende elementen: landhuis, stalgebouw, tuinmanswoning, tuinkoepel en toegangshek. Deze twee laatste elementen behoren met een deel van de vijverpartij tot de 18de eeuwse aanleg. De villa, het grote koetshuis en de tuinmanswoning zijn in de jaren '90 van de vorige eeuw gebouwd door de weduwe De Pré-Teunissen.
Het betreft hier een enkele tientallen meters van de Klompweg gelegen groot landhuis op vrije plattegrond bestaande uit soutterain, bel-etage, verdieping met omlopend afgeknot schilddak,dat op drie van de vier hoeken torenvormige hoekpaviljoens met steile daken bezit. De hoek links-voor is voorzien van een zware achthoekige toren met spits bekroond met lantaarn en omloop en aan de voet van deze toren voorzien van bordes met balustrade. Het portaal aan de voorzijde, middenrisaliet van de gevels met bekroningen en hoekpartijen zijn decoratief uitgewerkt. Het landhuis is een 'eye-catcher' en domineert in sterke mate het bebouwingsbeeld van de Klompweg ter plaatse. Het landhuis vormt een ensemble met het ten noordoosten van het landhuis gelegen fors stal- dienstgebouw van een bouwlaag op samengestelde plattegrond die de suggestie geeft dat het gebouw bestaat uit een breed dwars gericht voordeel verbonden door middel van een smalle deel met een dwarsgeplaatst achterdeel. Het geheel wordt gedekt door een tweemaal geknikt zadeldak. Het gebouw heeft een enigszins rustiek karaktere stijl. Vrijwel in het midden van het park en achter het hoofdgebouw ligt binnnen de oorspronkelijke voormalige grachtaanleg een landhuisje van een bouwlaag met afgeknot schilddak met gebogen dakschilden, middenrisaliet, boven de gootlijn uitstekend en bekroond met rijkgedecoreerde tuitgevel. Tegen linkergevel veel hoekige erker met aan de achterzijde erkervormige aanbouwen.
Het ensemble is gelegen in een landschappelijke parkaanleg waarin een aantal elementen uit de 18de eeuwse formele aanleg bewaard zijn gebleven, zoals de rechthoekige grachtstructuur, centrale laan met toegangshek, en hoedvormige vijver.In het begin van de vorige eeuw enigszins verlandschappelijkt, waarbij de

hofdstructuur bleef behouden. Voor 1849 opnieuw vergraven waarbij de 'linkerpoot' van rechthoekige grachtstructuur verlengd werd met een serpentinevormige vijver en beeindigd door een omgracht ovaal eiland. De andere elementen zoals de verlenging van genoemde vijver en de ronde vijver met eiland, zijn aan het eind van vorige eeuw toegevoegd. Op het punt waar de Klompweg overgaat in de rivierdijk plaatste men een theekoepel.
Bij de aanleg van de buitenplaats hoort de laanbeplanting van haagbeuken langs de Klompweg, die ter hoogte van de op de uiterste westpunt van het terrein gelegen, met de rivierdijk samenvalt. De laanbeplanting ter plaatse van het huis aan de noordzijde van de weg onderbroken, om een doorzicht te hebben op een aan de overzijde van Vecht gelegen boerderij met beplanting, die reeds in de 18de eeuw als zodanig functioneerde. Tussen weg en rivier verbreedt zich het terrein waardoor een overtuin of overbos ontstaat. Een deel van de laanstructuur langs de Vecht kan behoren tot een 18de eeuwse laanbeplanting van de rivierdijk. De landschappelijk aanleg van de tuin is enigszins aangetast door de aanleg van parkeerplaatsen etc.
Ingrijpende recente wijzigingen in de hoofdstructuur hebben zich niet voorgedaan. Met uitzondering van de strook grond tussen de rivier en weg is over de gehele lengte daardoor de karakteristieke dwarsopbouw van de boerderijstrook (zeer) gaaf. Globaal is deze opbouw: agrarisch land, erf met boerderij, weg en rivier de Vecht. De kwaliteit is ondanks geringe veranderingen in erfinrichting, bebouwing en inrichting van de openbare ruimte vrijwel onaangetast. De agrarische bebouwing wordt gekenmerkt door monumentale en beeldbepalende en beeldondersteunende boerderijen en is als geheel zeer waardenvol. Een bijzonder element dat bijdraagt aan het specifieke karakter van het bebouwingslint is de tussen de weg en de rivier gelegen windmolen Vreelandseweg 11.
Het contrast tussen de relatieve beslotenheid van het bebouwing en de openheid van het achterliggende land, is bepalend voor de visule karakteristiek van het gebied. Ook de wegbeplanting draagt hier aan bij en vormt derhalve een waardenvol element. Dit geledt eveneens voor de erfinrichting van een aantal boerderijen met leilinden, vruchtbomen e.d.
De waarden van het open agrarische landschap, vanwege de visuele en functionele relatie met de boerderijstrook, is op de kaart door middel van pijlen tot uitdrukking gebracht.

6.3.4 INVENTARISATIE GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN IN DE GEMEENTE MAARSSEN

In de gemeente Maarssen zijn 6 gebieden met bijzondere waarden onderscheiden, waarvan één bijzonder gebied (GBW 6) aansluit op BKL GBW 1 in de gemeente Breukelen:

1. Beschermd dorpsgezicht Maarssen met uitbreiding
2. Vechtoever ten zuiden van Maarssen met buitenplaats Vechtenstein
3. Beschermd dorpsgezicht Oud-Zuilen met uitbreiding
4. Dwarsdijk en omgeving (structuur veenafgraving)
5. Maarsseveen: Heuvellaan (boerderijstrook)
6. Vechtoever ten noorden van Maarsen met buitenplaats Gansenhoef en Fort Maarsseveen

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : MAS GBW 1
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : Maarssen
naam : Beschermd dorpsgezicht Maarssen met uitbreiding
Gebiedstype : dorpskern en buitenplaatsen voor 1850
inv. datum : 17 december 1992
inventarisator : ML
aantal MIP-objecten :
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering			
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig	x		
3.3 innovatieve waarde		x	
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling	x		
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden

De bebouwing van de dorpskern in Maarssen is geconcentreerd langs de Vecht. De bebouwing is met de voorgevel naar het water gericht, een niet zo gebruikelijk verschijnsel langs de Vecht. In Loenen, Nigtevecht en Breukelen is de bebouwing van het water afgewend. Alleen in Vreeland kent het verschijnsel van bebouwing die met de voorgevel naar het water is gekeerd.
De bebouwing langs de Bolensteinsestraat, Nassaustraat, Kaatsbaan en Breedstraat ontstaat in de loop van de negentiende eeuw. De oostzijde van de Kaatsbaan werd tussen 1869 en 1882 gebouwd.
Het oorspronkelijke dijkenstelsel langs de Vecht wordt gevormd door de Nassaustraat aan de de oostzijde van de Vecht. De Bolensteinseweg en de Breedstraat als verlengde daarvan, vormen de dijk aan de westzijde van de Vecht. Ten zuiden van het dorp loopt

deze dijk verder naar Utrecht en vormde een onderdeel van de belangrijkste landverbinding van Utrecht naar Amsterdam.
Het beloop van de westelijke Vechtdijk is al vroeg beinvloed door de bouw van twee ridderhofsteden Bolenstein en het Huis te Maarssen, die in de loop der eeuwen langzaam tot buitenplaatsen werden omgevormd. Het kasteelterrein van Bolestein werd begin veertiende eeuw aangelegd op het dijktracé. De dijkweg werd als gevolg hiervan naar het zuiden verlegd. Huis te Maarssen werd in 1672 verwoest, waarna circa 1700 op die plaats het Huis ter Meer werd aangelegd. Ook dit huis bestaat niet meer; het werd in 1903 afgebroken. Het terrein werd na de afbraak van het huis geschikt gemaakt voor bebouwing.
De bebouwing van de dorpskern in Maarssen is geconcentreerd langs de Vecht. Uit zeventiende eeuwse kaarten blijkt dat toen reeds aaneengesloten bebouwiing bestond langs de Heren-, Lange- en Schippersgracht. De bebouwing is met de voorgevel naar het water gericht, een niet zo gebruikelijk verschijnsel langs de Vecht. In Loenen, Nigtevecht en Breukelen is de bebouwing van het water afgewend. Alleen in Vreeland kent het verschijnsel van bebouwing die met de voorgevel naar het water is gekeerd.
De bebouwing langs de Bolensteinsestraat, Nassaustraat, Kaatsbaan en Breedstraat ontstaat in de loop van de negentiende eeuw. De oostzijde van de Kaatsbaan werd tussen 1869 en 1882 gebouwd.
Het oorspronkelijke dijkenstelsel langs de Vecht wordt gevormd door de Nassaustraat aan de de oostzijde van de Vecht. De Bolensteinseweg en de Breedstraat als verlengde daarvan, vormen de dijk aan de westzijde van de Vecht. Ten zuiden van het dorp loopt deze dijk verder naar Utrecht en vormde een onderdeel van de belangrijkste landverbinding van Utrecht naar Amsterdam.
Het beloop van de westelijke Vechtdijk is al vroeg beinvloed door de bouw van twee ridderhofsteden Bolenstein en het Huis te Maarssen, die in de loop der eeuwen langzaam tot buitenplaatsen werden omgevormd. Het kasteelterrein van Bolestein werd begin veertiende eeuw aangelegd op het dijktracé. De dijkweg werd als gevolg hiervan naar het zuiden verlegd. Huis te Maarssen werd in 1672 verwoest, waarna circa 1700 op die plaats het Huis ter Meer werd aangelegd. Ook dit huis bestaat niet meer; het werd in 1903 afgebroken. Het terrein werd na de afbraak van het huis geschikt gemaakt voor bebouwing.
Het MIP heeft het gebied dat door de Rijksdienst voor Monumentenzorg als beschermd dorpsgezicht heeft aangewezen, aan de westzijde uitgebreid. Deze uitbreiding omvat de buitenplaatsen Herteveld, Leeuw en Vecht en Vreeden Hoev. De tuinen van Herteveld en Leeuw en Vecht lopen door tot aan de dijk van het Amsterdam-Rijnkanaal. De begrenzing van de uitbreiding is hier dan ook langs deze dijk getrokken. Het MIP heeft tevens een deel van het beschermde dorpsgezicht weggelaten als gevolg van recente nieuwbouw. Het betreft de overplaats van Doornburg waar thans een groot kantoorgebouw is verrezen.

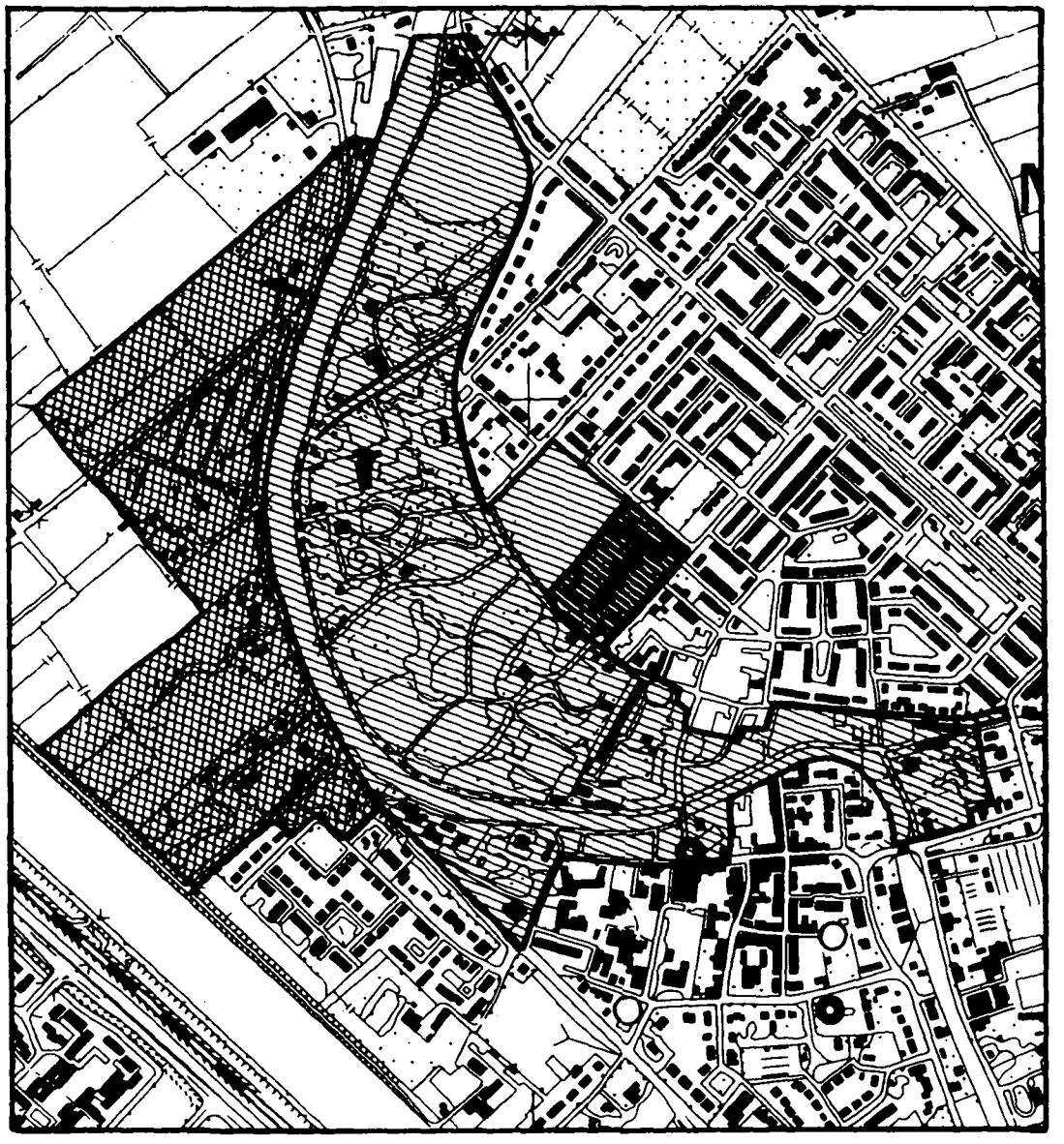

Beschermd dorpsgezicht RDMZ

Uitbreiding MIP

Verstoord terrein beschermd gezicht

Afb. Maarssen GBW 1: Beschermd dorpsgezicht met MIP uitbreiding

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : MAS GBW 2
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : Maarssen
naam : Vechtoever ten zuiden van Maarssen met buitenplaats Vechtenstein
Gebiedstype : boerderijstrook
inv. datum : 17 december 1992
inventarisator : ML
aantal MIP-objecten :
kwalificatie : gemeentelijk
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering			
2. stedebouw			
2.1 structuur			
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			x
3.3 innovatieve waarde			x
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden
Dit gebied met bijzondere waarde sluit in het noorden direct aan op het door de Rijksdienst voor Monumentenzorg aangewezen beschermd dorpsgezicht van Maarssen. Het gebied omvat ondermeer de buitenplaats Vechtenstein (Vegt en Steyn) waarvan weliswaar het oorspronkelijke huis verdwenen is, maar waarvan nog wel twee hectare tuin aanwezig is die kenmerken van een landschappelijke anleg heeft. De westelijke begrenzing van het gebied is deels gerelateerd aan de Vechtoever en deels aan de bebouwing. De negentiende bebouwing die van goede kwaliteit is werd in het gebied opgenomen. Storende bebouwing is buiten het gebied gelaten.

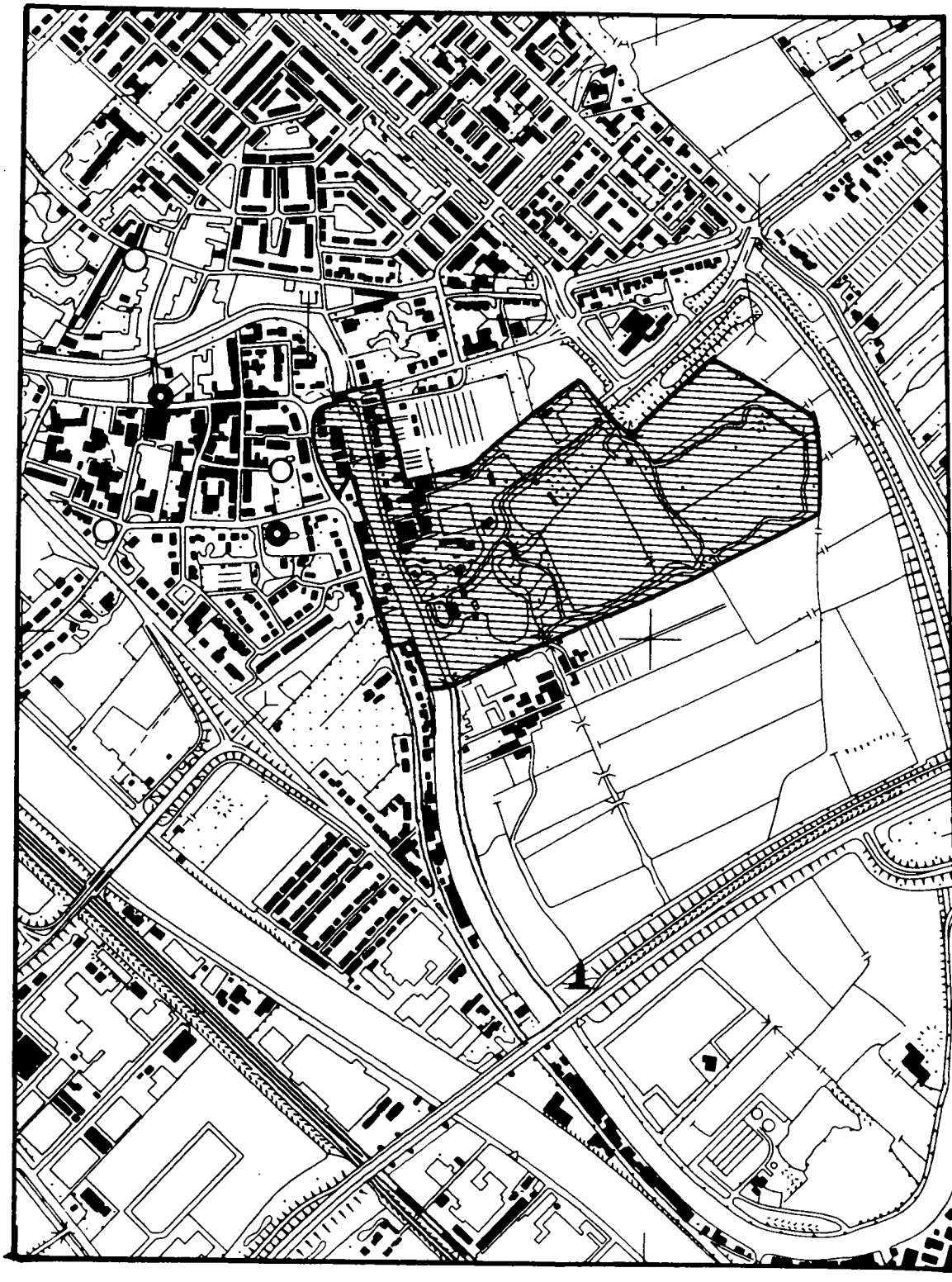

Afb. Maarssen GBW 2: Vechtoever ten zuiden van de dorpskern met de buitenplaats Vechtenstein

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : MAS GBW 3
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : Maarssen
naam : Beschermd dorpsgezicht Oud-Zuilen met uitbreiding
Gebiedstype : dorpskern voor 1850 en oeverwal Vecht
inv. datum : 17 augustus 1992
inventarisator : ML
aantal MIP-objecten :
kwalificatie : nationaal; provinciaal (uitbreiding)
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering			
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig		x	
3.3 innovatieve waarde		x	
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling	x		
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden
Dit gebied omvat het door de Rijksdienst van Monumentenzorg aangewezen beschermd dorpsgezicht van Oud- Zuilen en het door het MIP aangewezen gebied met bijzondere waarden, dat als een uitbreiding op het beschermd dorpsgezicht beschouwd kan worden. Het door de Rijksdienst beschermde gebied omvat het kasteel Zuilen en de aangrenzende dorpssituatie. Het kasteel neemt hierin de belangrijkste plaatst in. Het is een imposant complex bestaande uit grachten, opstallen en bijbehorende tereinen. Om een vrije situatie van het kasteel te waarborgen zijn ten noorden, ten oosten en ten zuiden van het kasteelterrein percelen opgenomen die een agrarische bestemming bezitten. met name het driehoekvormig terrein ten zuiden van het kasteel, dat aan de overzijde van de Vecht grenst, werd door de Rijksdienst terecht binnen het beschermde gebied opgenomen. Dit gebied ligt overigens

in de gemeente Utrecht. De bebouwde kom van het kasteeldorp Zuilen bevat ondermeer de nederlands hervormde kerk, het rechthuis en het huis Groot Zuilenburg. De bebouwing bevindt zich aan de Dorpsstraat langs de oostoever van de Vecht.
De MIP uitbreiding omvat een vergroting van het driehoekvormige terrein op de westoever van de Vecht, de negentiende eeuwse bebouwing aan de westoever van de Vecht en de buitenplaats Zuilenveld. Ten oosten van de Vecht omvat de uitbreiding de overige bebouwing langs de Dorpsstraat en boerderijen langs de Groeneweg tot aan de Zuilense Ring (N 2230). In dit gebied staan tevens een windmolen en een gemaal. Het MIP heeft ook het open gebied ten zuidoosten van het kasteel, thans bekend als het Natuurgebied Zuilen in het bijzondere gebied opgenomen vanwege de historische relatie met het kasteel en om tevens het vrije zicht op het kasteel ook van deze zijde in stand te houden.

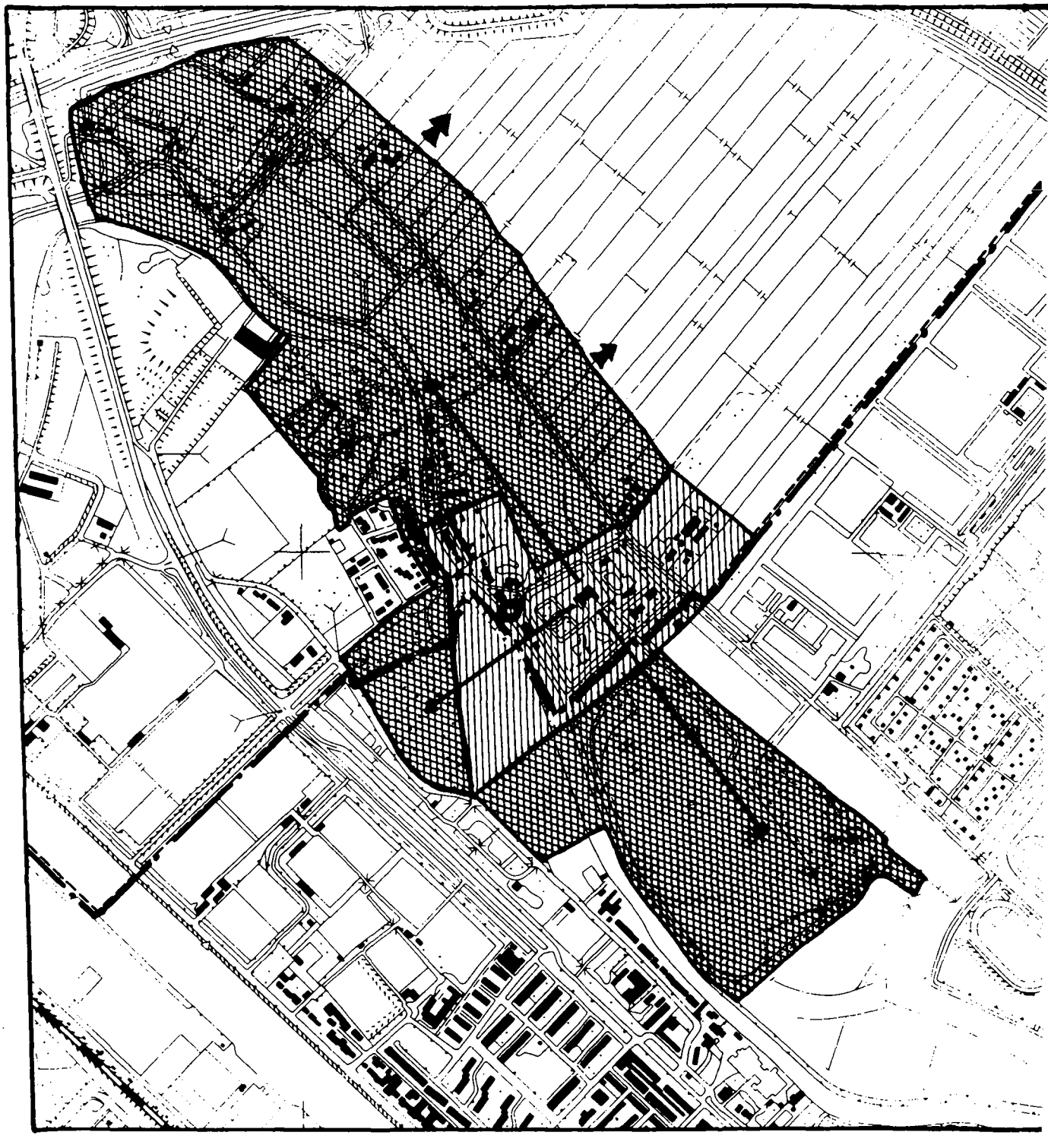

Beschermd gezicht RDMZ

Uitbreiding MIP

Afb. Maarssen GBW 3: Oud-Zuilen

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : MAS GBW 4
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : Maarssen
naam : Dwarsdijk en omgeving (structuur veenafgraving) uitbreiding
Gebiedstype : veenontginning
inv. datum : 17 december 1992
inventarisator : ML
aantal MIP-objecten :
kwalificatie : provinciaal
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering			
2. stedebouw			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden
Dit bijzondere gebied ligt ten noorden van Tienhoven en bevat de Dwarsdijk, een negentiende eeuwse liniaire structuur uit de tijd van de veenafgravingen. Ten zuiden van de Dwarsdijk bevinden zich de veenafgravingen waarvan de typische structuur van legakkers of ribben en brede sloten nog deels intact is. LAngs de dijk bevinden zich enkele veenarbeiderswoningen en boerderijen. Ten noorden van de dijk is een vakantiehuis van architect Jan Rietveld eveneens in het gebied opgenomen.

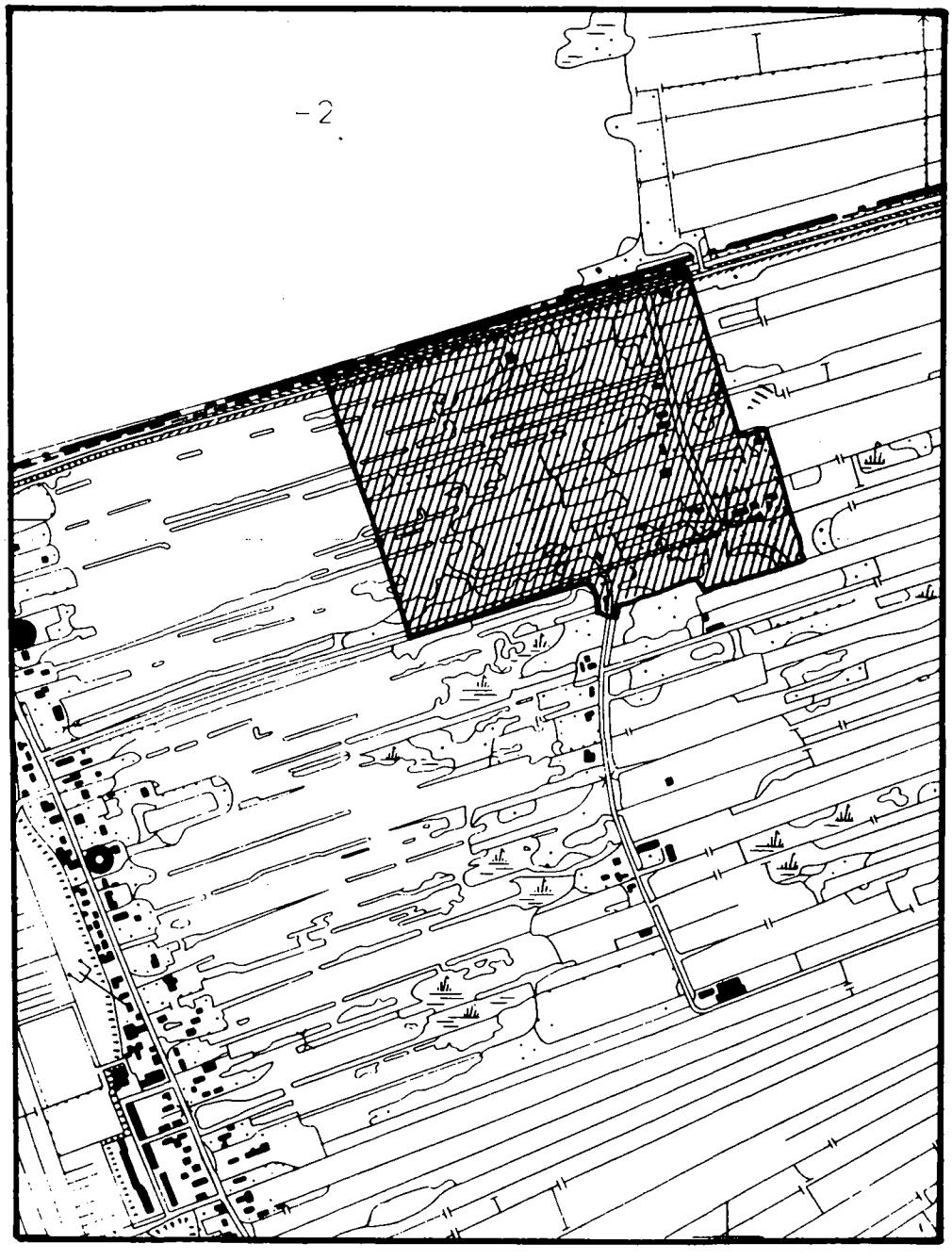

Afb. Maarssen GBW 4: Dwarsdijk en omgeving

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : MAS GBW 5
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : Maarssen
naam : Maarsseveen: Heuvellaan
Gebiedstype : boerderijstrook
inv. datum : 17 december 1992
inventarisator : ML
aantal MIP-objecten :
kwalificatie : gemeentelijk
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering			x
2. stedebouw			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			x
3.3 innovatieve waarde			x
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling			
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden
Dit gebied met bijzondere waarde ligt ten zuidoosten van Oud-Maarsseveen en omvat de uitloop van de lintbebouwing lang de Looydijk. Het oostelijk deel van de dijk heet thans de Heuvellaan. De dijk is de meest noordelijke dwarsdijk van het oude gerecht Maarsseveen. Ten noorden van de dijk eindigen de kavels in een punt. De negentiende eeuwse bebouwing is uitsluitend agrarisch. De boerderij aan de Heuvellaan 1 heeft een tuinkoepeltje. In het gebied is een deel van de verkavelingsstructuur opgenomen.

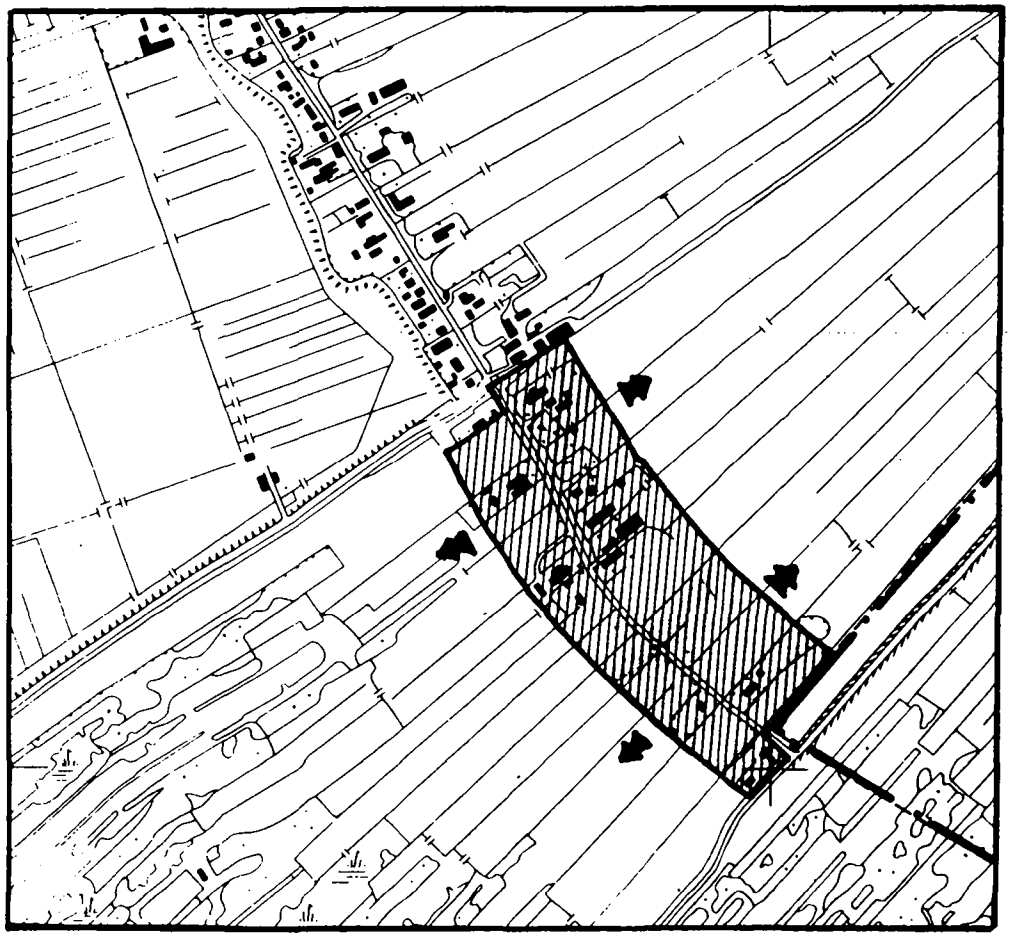

Afb. Maarssen GBW 5: Heuvellaan

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer	: MAS GBW 6
inventarisatiegebied	: Veenweidegebied
gemeente	: Maarssen
naam	: Vechtoever ten noorden van Maarsen met buitenplaats Gansenhoef en Fort Maarsseveen
Gebiedstype	: buitenplaats en verdedigingswerk
inv. datum	: 17 december 1992
inventarisator	: ML
aantal MIP-objecten	:
kwalificatie	: provinciaal
beschermd gezicht	: nee
literatuur/bronnen	:

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering			
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden
Dit gebied met bijzondere waarde omvat ondermeer de (voormalige) buitens Gansenhoef, Cromwijk en Leeuwenburg en het Fort Tienhoven. De begrenzing volgt in het noorden en oosten de inundatiedijk en in het zuiden de Middenweg. In het westen is een flauwe meander van der Vecht in het gebied opgenomen. Het gebied sluit in het zuiden aan op MAS GBW 1 en in het noorden op GBW 1 van de gemeente Breukelen.
De buitenplaats Gansenhoef had oorspronkelijk een veel grotere tuin dan tegenwoordig. Restanten van de grote slingervijver zijn thans nog in het verkaveldegebied te herkennen.
Na de bevrijding van de Franse overheersing in 1813, werd door Koning Willem I besloten de stad Utrecht binnen de Hollandse Waterlinie te brengen. Voor deze Nieuwe Hollandse Waterlinie

werden tussen 1816 en 1824 forten aangelegd ten oosten van de stad Utrecht (o.a. Blauwkapel, de Gagel en de Klop, allen net buiten het Maarssense inventarisatiegebied). De oude Hollandse Waterlinie verloor hierdoor haar betekenis en ook de vesting Woerden speelde voortaan geen rol meer.
Net als in de oude, waren ook in de nieuwe linie inundaties belangrijk. Niet te inunderen terreinstroken en inlaatsluizen, waarmee de waterstand in de inundatiegebieden zeer nauwkeurig geregeld kon worden, werden door forten en batterijen beschermd. Nadat in 1825 de eerste fase van de aanleg van de Nieuwe Hollandse Waterlinie werd afgesloten, werd in 1840 met de verdere bouw van de forten begonnen. De meeste werken in de linie kregen toen een bomvrij gebouw, veelal een wachthuis met dikke stenen muren. Het fort Tienhoven in de gemeente Maarssen werd in het kader van de Nieuwe Hollandse Waterlinie tussen 1848-1850 aangelegd. Samen met een aantal andere linies, zoals bijvoorbeeld de Grebbelinie, maakte de Nieuwe Hollandse Waterlinie tot de Tweede Wereldoorlog deel uit van het Nederlandse verdedigingsstelsel.

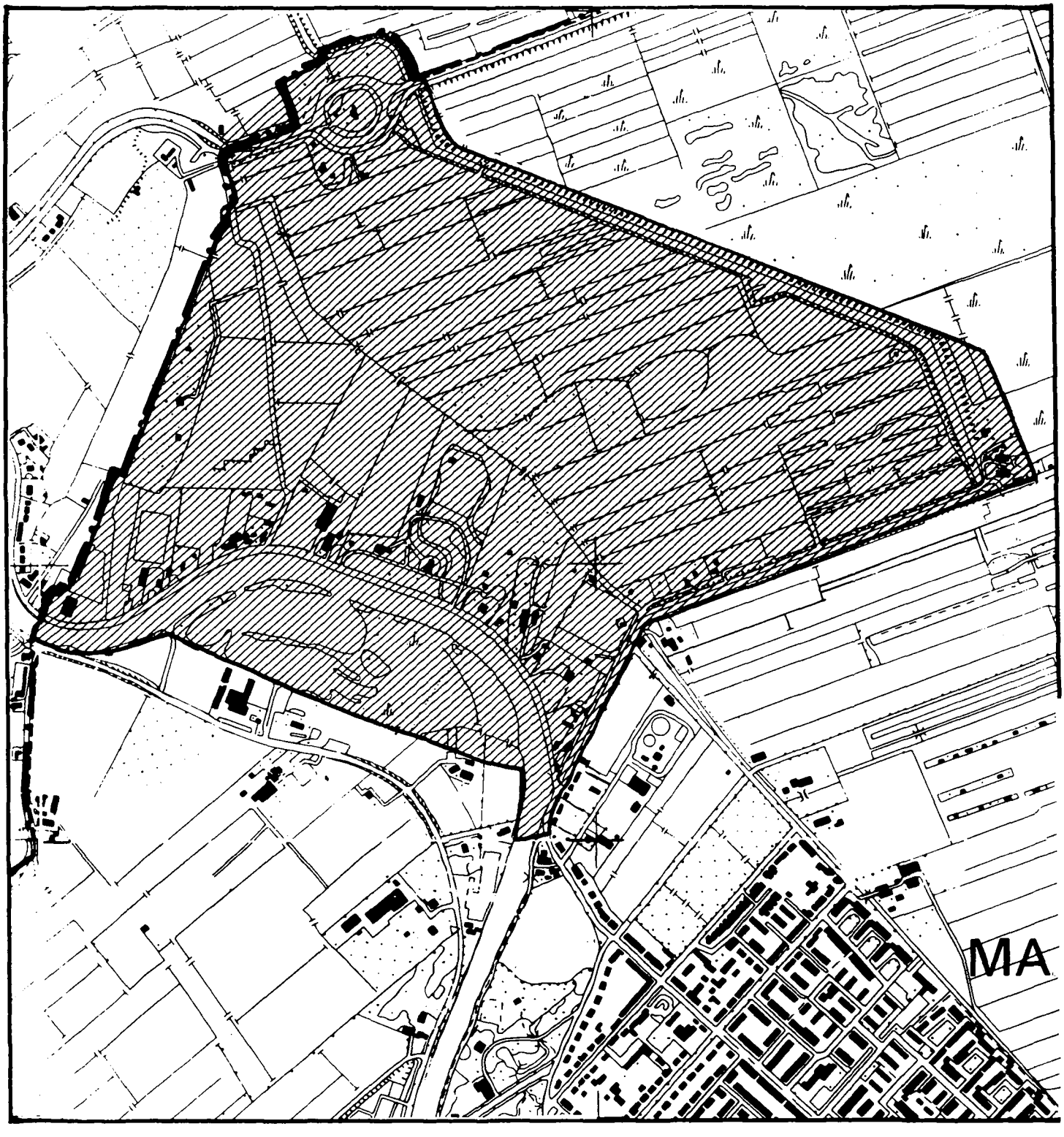

Afb. Maarssen GBW 6: Vechtoever ten noorden van Maarssen met buitenplaats Gansenhoef en Fort Tienhoven

6.3.5 INVENTARISATIE GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN IN DE GEMEENTE MAARTENSDIJK

In de gemeente Maartensdijk zijn 6 gebieden met bijzondere waarden te onderscheiden.

1. Eyckenstein/Rustenhoven (Maartensdijk)
2. Dorpsweg (Maartensdijk)
3. Beukenburg/Voordaan (Groenekan/Nieuwe Wetering)
4. Achterwetering/Achttienhoven/Persijn
5. Dorpskern Westbroek
6. Kerkdijk (Westbroek)

Het eerst genoemde gebied bestaat uit 'buitenplaatsen en landgoederen vóór 1850 en 1850-1940'. Het tweede gebied wordt gevormd door een 'boerderijstrook vóór 1850 en 1850-1940', waarbinnen een gedeelte van de 'dorpskern vóór 1850' is gelegen. Beide gebieden zijn in Maartensdijk gelegen. Het derde gebied, gelegen in Groenèkan en zich uitstrekkend tot de Nieuwe Wetering, betreft een combinatie van 'Buitenplaatsen en landgoederen vóór 1850 en 1850-1940', 'openbaar groengebied' en 'villagebied 1850-1940' dat zich op het grondgebied van de voormalige buitenplaats Voordaan heeft ontwikkeld. In het voormalige Achttienhoven en langs de Achter-wetering bestaat het gebied met bijzondere waarden uit een 'boerderijstrook vóór 1850 en 1850-1940' in combinatie met een 'buitenplaats vóór 1850 en 1850-1940'. Het vijfde gebied betreft een 'dorpskern vóór 1850 en 1850-1940' gelegen in Westbroek en het voormalige Achttienhoven, dat gedeeltelijk beschermd dorpsgezicht is. De 'boerderijstrook vóór 1850 en 1850-1940' in Westbroek vormt het zesde gebied met bijzondere waarden. Evenals de andere boerdrijstroken, is deze als cope-ontginning ontstaan.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: inventarisatie van gebieden met bijzondere waarden.

---

nummer : MTDK GBW 1
inventarisatiegebied: Veenweide
gemeente : Maartensdijk
naam : Eyckenstein/Rustenhoven
gebiedstype : buitenplaatsen en landgoederen vóór en 1850-1940
inv. datum : juni 1992
inventarisator : RH
aantal MIP-objecten : 12
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : neen

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominant			x
2. stedebouw			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling			x
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig		x	
3.3 innovatieve waarde			x
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling			x
4.4 bebouwing	x		

omschrijving:
Het gebied met bijzondere waarden bestaat uit de buitenplaatsen Eyckenstein en Rustenhoven. Het betreft een deel van een reeks landgoederen en buitenplaatsen gelegen in het landschap van de Utrechtse Heuvelrug. De buitenplaatsen liggen in Maartensdijk geconcentreerd langs de weg Dorpsweg, de verbindingsweg van Utrecht via Maartensdijk naar Soestdijk. Het gebied, dat in het noord-oostelijk deel van de gemeente Maartensdijk is gelegen, sluit aan bij een gelijksoortig 'gebied met bijzondere waarden' in De Bilt (BLT GBW 5) en bij het 'gebied met bijzondere waarden' in Maartensdijk zelf (MTDK GBW2).

Het neo-klassieke landhuis Eyckenstein (omstreeks 1825), van origine 16de eeuws, is omgeven door een groot parkbos met aan de zuidzijde van de Dorpsweg een overplaats. Hier en daar zijn nog elementen van de vroegere formele tuinaanleg te herkennen in brede open stroken, zichtassen en lanen. De hoofstructuur van

het park wordt gevormd door de latere landschappelijke aanleg uit 1882-1883, naar een ontwerp van Leonard Springer. De serpentinevormige vijver vormt in deze aanleg de verbindende schakel tussen huis en omgeving. Slingerende paden voeren langs de verschillende onderdelen van het landgoed, zoals het huis (Dorpsweg 193), het tuinhuisje, het koetshuis, vroeger ook de orangerie, diverse heuveltjes, etc. Belangrijk onderdeel van de aanleg zijn de doorzichten vanuit het huis alsook vanuit het park naar het huis. De 'Gezichtlaan' verschafte zicht vanuit het huis op bezoekers vanuit De Bilt komende. Een andere zichtlijn is gericht op 'Klein Eyckenstein' (1850-1875, Dorpsweg 266), gelegen in het zuidelijk deel van de overplaats. De beplanting is in coulissen opgebouwd, gevormd door groepen bomen en struiken.

Het van 18de en gedeeltelijk 19de eeuwse Rustenhoven wordt gevormd door het landhuis met koetshuis, een tuinmanswoning (Aanlegsteeg 17) en een grafkelder (Aanlegsteeg ongenummerd). Rustenhoven is omgeven door een parkbos, door Copijn in landschappelijke stijl aangelegd. In het begin van deze eeuw is het landgoed gedeeltelijk verkaveld ten behoeve van villa 'Het Landhuis' (Aanlegsteeg 4) met tuinmanswoning (Dorpsweg 175), waardoor de oorspronkelijke parkstructuur is aangetast. De visuele karkteristiek van Rustenhoven zelf is door deze verkaveling niet aangetast. De open ruimten rondom het huis, de overplaats met bebouwing (Dorpsweg 264) en de beplanting zijn bepalend hiervoor.

De waarde van het gebied is gelegen in het gedeeltelijk bewaard gebleven oorspronkelijk karakter, de interne samenhang, alsook de onderlinge relatie van de buitenplaatsen. Van waarde is ook de bewaard gebleven relatie tussen de buitenplaatsen en het omliggende agrarisch gebied en het bosgebied.

De structuur van deze buitenplaatsen wordt bepaald door de verscheidene aanleg- en bebouwingsvormen. Wat de aanleg betreft zijn alle buitenplaatsen op de Dorpsweg, de weg naar Soestdijk, geörienteerd. Ze zijn beide van de weg teruggelegen, uitkijkend naar de overplaatsen en visueel aan elkaar gerelateerd door de bebouwing die tot de buitenplaatsen behoorde. De zichtassen versterken de landschappelijke hoofdstructuur. De structuur als geheel met de diverse bebouwing is, in combinatie met de beplanting, bepalend voor de visuele karakteristiek.

De woonfunctie van de huizen bleef gedeeltelijk gehandhaafd, zij het dat in Rustenhoven sinds enige jaren Het Barometermuseum is gevestigd, een historische bestemming die het huis alleen maar ten goede komt.

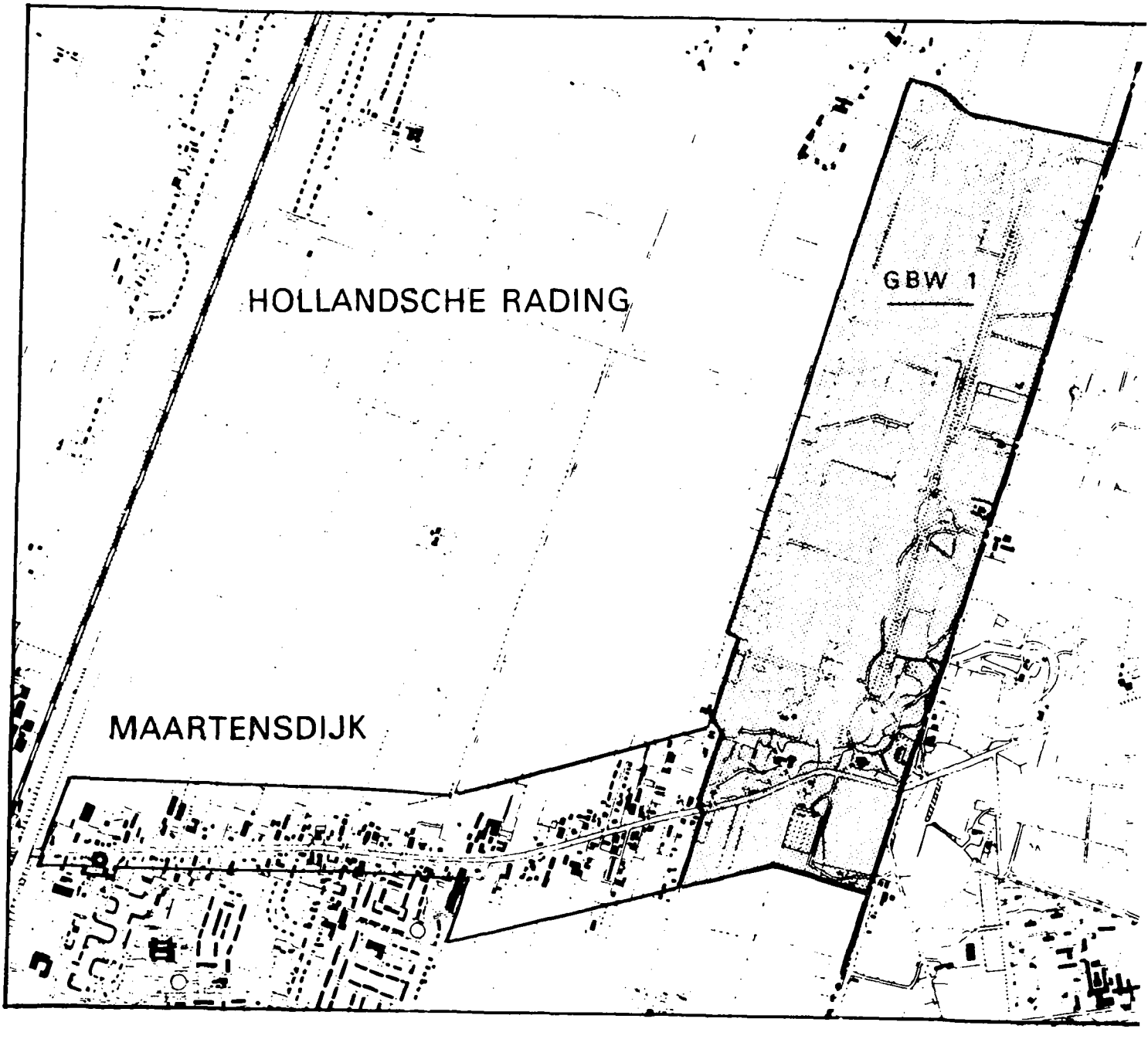

Afb. Gebied met bijzondere waarden MTDK GBW 1

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: inventarisatie van gebieden met bijzondere waarden.

---

nummer : MTDK GBW 2
inventarisatiegebied: Veenweide
gemeente : Maartensdijk
naam : dorpsweg
gebiedstype : boerderijstrook vóór 1850 en 1850-1940; dorpskern vóór 1850
inv. datum : juni 1992
inventarisator : RH
aantal MIP-objecten : 41
kwalificatie : gemeentelijk
beschermd gezicht : neen

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominant			x
2. stedebouw			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling			x
2.3 bebouwing			x
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			x
3.3 innovatieve waarde			x
4. gaafheid			
4.1 omgeving			x
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling			x
4.4 bebouwing			x

omschrijving:
Het gebied met bijzondere waarden wordt gevormd door een boerderijstrook met een klein gedeelte van de dorpskern rondom de kerk. Het gebied sluit aan bij een ander 'gebied met bijzondere waarden' in Maartensdijk (MTDK GBW 1).

De kwaliteit van het gebied is primair gelegen in de nog voor een belangrijk deel herkenbare karakteristiek van de boerderij-strook binnen de hoofdstructuur van de cope-ontginningen in het gebied.

Waardebepalend voor de boerderijstrook is de ruimtelijke hoofdstructuur, in combinatie met de erfinrichting en de historische boerderijbebouwing. De boerderijen hebben overwegend een 19de eeuws karakter, maar een enkele boerderij gaat terug tot de 17de of 18de eeuw. De historisch-ruimtelijke structuur wordt bepaald door de Dorpsweg met wetering (Praamgracht), de voormalige ontginningsbases binnen het gebied. De strookvormige

percelering met sloten als perceelsgrenzen, haaks op de ontginningsbasis, is aan het oostelijk deel en de noordzijde van het westelijk deel van de boerderijstrook nog goed zichtbaar. Hier is de visuele relatie met het achterland nog aanwezig. Aan de zuidwestelijke zijde van de Dorpsweg is de percelering nauwelijks meer herkenbaar.

De bebouwing bestaat voornamelijk uit boerderijen, hier en daar afgewisseld met andere bebouwing. De boerderijen staan vrijwel alle vooraan op de kavels, iets van de weg terug en op regelmatige afstanden van elkaar gelegen, met het woongedeelte naar de weg gekeerd en het bedrijfsgedeelte naar het achterliggende land. De oorpsronkelijke hoevebreedte is aan de zuidwestelijke zijde niet meer herkenbaar. De oriëntatie van de boerderijen sluit aan bij de perceelsoriëntatie. De boerderijen zijn in een aantal gevallen monumentaal en in de meeste gevallen beeldbepalend.

Behalve aan de zuidwestelijke zijde, is het oorspronkelijke open weidegebied nog goed zichtbaar. Het contrast tussen de (relatieve) beslotenheid van het bebouwingslint en de openheid van het achterliggende agrarische gebied is bepalend voor de visuele karakteristiek van de boerderijstrook. Aan de zuidwestelijke zijde is de visuele karakteristiek veranderd door verdichting. Typerend is dat de dorpsbebouwing zich ter zelfder zijde als de kerk ontwikkeld heeft. Hierdoor wordt de geslotenheid aan de zuidwestelijke zijde versterkt en anderzijds de open bebouwing aan de noordzijde, als overgang naar het open gebied geaccentueerd. Het gaat hier om een historische ontwikkeling, die als zodanig ook van waarde is voor het gebied. Een verder verdichting van de noordzijde zou echter een bedreiging voor het gebied vormen.

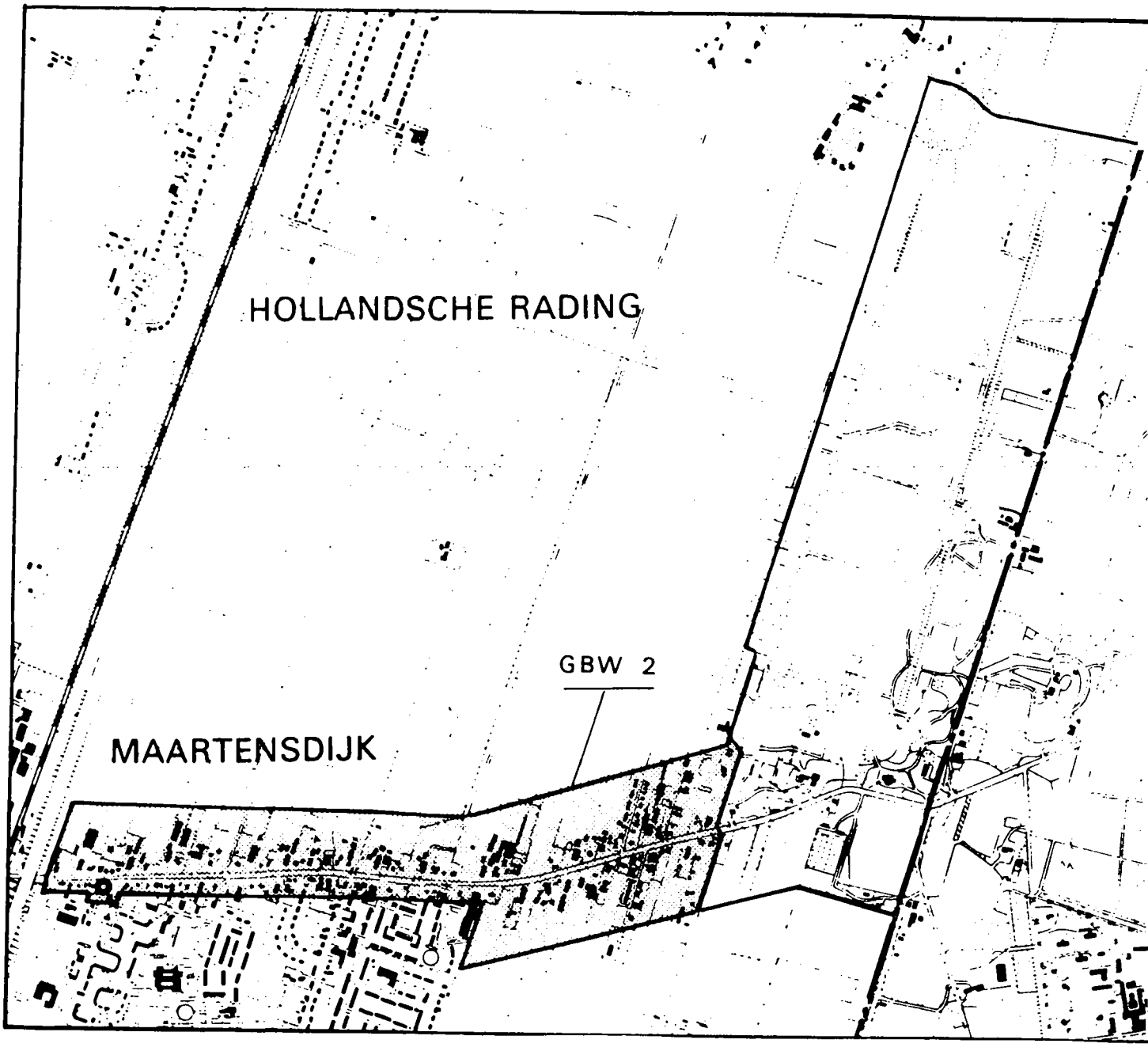

Afb. Gebied met bijzondere waarden MTDK GBW 2

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: inventarisatie van gebieden met bijzondere waarden.

---

nummer : MTDK GBW 3
inventarisatiegebied: Veenweide
gemeente : Maartensdijk (Groenekan/Nieuwe Wetering)
naam : Beukenburg/Voordaan
gebiedstype : landgoederen en buitenplaatsen vóór 1850 en 1850-1940; openbaar groengebied; villagebied 1850-1940
inv. datum : juli 1992
inventarisator : RH
aantal MIP-objecten : 11
kwalificatie : gemeentelijk
beschermd gezicht : neen

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominant			x
2. stedebouw			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling			x
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking			x
3.2 stedebouwkundig		x	
3.3 innovatieve waarde			x
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling			x
4.4 bebouwing			x

omschrijving:
Het gebied met bijzondere waarden is gelegen in Groenekan en strekt zich uit van de Groenekanseweg tot aan de Nieuwe wetering. Het gebied wordt gevormd door de voormalige buitenplaatsen Voordaan en Beukenburg en een villagebied dat zich op het grondgebied van Voordaan heeft ontwikkeld. Een groot deel van het gebied is openbaar groengebied. De voormalige buitenplaatsen maakten deel uit van een reeks landgoederen en buitenplaatsen gelegen in het landschap van de Utrechtse Heuvelrug. De waarde van het gebied is gelegen in het gedeeltelijk bewaard gebleven karkater van het buitenplaatsengebied.

De historisch-ruimtelijke structuur van het gebied wordt bepaald door de landschappelijke aanlegstructuren van de voormalige buitenplaatsen in combinatie met het omringende agrarische gebied. Deze combinatie is bepaald mede de visuele

karakteristiek van het gebied.

De structuur van de voormalige landgoederen zelf wordt bepaald door de situering van het hoofdgebouw en bijgebouwen, de padenstelsel, de tuin- en parkaanleg met slingervijver, zichtassen, boomgroepen, enzovoort. Deze interne structuur bepaalt in combinatie met de beplanting de visuele karakteristiek en daarmee de kwaliteit van het gebied. Van het landgoed Beukenburg resteren nog een 18de eeuwse boerderij, een koetshuis en enkele dienstwoningen en een groot parkbos met landerijen, dat voor een groot deel als openbaar groengebied toegankelijk is. De resterende buitenplaatsbebouwing heeft een overwegend een 19de eeuws karakter. Van de tuin bij Beukenburg, ontworpen en aangelegd door Copijn, zijn buiten het padenstelsel nog enkele tuinelementen aanwezig: ten noorden van het koetshuis is de droogliggende slingervijver in de weide te herkennen, evenals rodondendrongroepen. Langs de Beukenburgerlaan staat bij het huidige verpleegtehuis een tuinvaas. In Groenekan is 19de eeuwse Huize Voordaan nog aanwezig, omgeven door een klein gedeelte van het oorspronkelijke park. Een deel van het park is rond 1920 verkaveld ten behoeve van het villapark Voordaan, een gedeelte is toegankelijk als openbaar groengebied en de rest van het gebied wordt in beslag genomen door een aantal boerderijen.

De omvang en uitstraling van het gebied, al komt deze niet geheel overeen met het grondgebied van Voordaan en Beukenburg, herinnert aan de uitgestrektheid van de voormalige buitenplaatsen. Beukenburg verbond voorheen de woonkernen Maartensdijk, Nieuwe Wetering en Groenekan, Voordaan vormde vroeger de schakel tussen Groenekan en Nieuwe Wetering. Deze schakelfunctie is een gevolg van de cope-ontginningen, waarop de eigendomsverhoudingen gebaseerd waren. De historisch-ruimtelijke structuur ontleent ook hieraan haar waarde. Het open agrarische gebied tussen de beide voormalige buitenplaatsen accentueert wederom de vroegere eigendomsverhoudingen alsook het belang van de buitenplaatsen, ten aanzien van de woonkernen, binnen het gebied.

Tot het oorspronkelijke karakter van het gebied behoort ook de agrarische bebouwing. De boerderijen Groenekanseweg 103, 113, en Vijverlaan 26 versterken de visuele karakteristiek van het gebied.

De stedebouwkundige structuur van het villagebied is gebaseerd op de landschappelijke structuur van park Voordaan. Doordat de paden zijn verhard, de beplanting en open ruimten zoveel mogelijk zijn gespaard en de bebouwing aan de omgeving is aangepast, is de visuele karakteristiek van het park voor een groot deel bewaard is gebleven. Ook de straatnamen zijn aangepast aan de landschappelijke structuur. De kwaliteit van het gebied is dan ook gelegen in de inpassing van de nieuwe villabestemming in de bestaande parkstructuren.

Afb. Gebied met bijzondere waarden MTDK GBW 3

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: inventarisatie van gebieden met bijzondere waarden.

---

nummer : MTDK GBW 4
inventarisatiegebied: Veenweide
gemeente : Maartensdijk (Achttienhoven)
naam : Achterwetering/Achttienhoven/Persijn
gebiedstype : boerderijstrook vóór 1850 en 1850-1940; buitenplaats vóór 1850 en 1850-1940
inv. datum : juli 1992
inventarisator : RH
aantal MIP-objecten : circa 50
kwalificatie : provinciaal
beschermd gezicht : neen

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominant			x
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			x
3.3 innovatieve waarde			x
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing		x	

omschrijving:
Het gebied met bijzondere waarden wordt gevormd door een boerderijstrook gelegen aan de Achterweteringseweg en de Dr.Welfferweg in het voormalige Achttienhoven. Binnen deze strook legt de buitenplaats Persijn een accent op de historische bebouwing. Het gebied sluit aan op het 'gebied met bijzondere waarden' betreffende de dorpskern van Westbroek (MTDK GBW 5).

De kwaliteit van het gebied is primair gelegen in de nog voor een belangrijk deel herkenbare karakteristiek van de boerderijstrook en de buitenplaatsaanleg binnen de hoofdstructuur van de cope-ontginningen in het gebied.

Waardebepalend voor de boerderijstrook is de ruimtelijke hoofdstructuur, in combinatie met de vrij gave erfinrichting en de historische, ten dele monumentale (boerderij-)bebouwing. De boerderijen hebben overwegend een 19de eeuws karakter, maar een enkele boerderij gaat terug tot de 18de eeuw. De buitenplaats

Persijn heeft wat betreft uiterlijk en landschappelijke tuinaanleg eveneens een 19de eeuws karakter.

De historisch-ruimtelijke structuur van de boerderijstrook wordt bepaald door de Achterweteringseweg en de Dr.Welfferweg. Karakteristiek is de verspringing van beide wegen ten opzichte van elkaar, waardoor de historische polderontginning nog duidelijk herkenbaar is. De Achterweteringseweg met wetering is een voormalige ontginningsbasis binnen de polder 'Domproostengerecht', de Dr.Welfferweg (voorheen ook Kerkdijk) met wetering is een voormalige ontginningsbasis in de polder Achttienhoven. De strookvormige percelering met sloten als perceelsgrenzen, haaks op de ontginningsbasis, langs beide zijden van de weg gelegen, effectueren de visuele relatie tussen de boerderijstrook en het achterland. De boerderijen zijn op de kop van de kavels, iets van de weg terug en op regelmatige afstanden van elkaar gelegen. De oorpsronkelijke hoevebreedte is vrijwel overal gehandhaafd. De oriëntatie van de boerderijen sluit aan op de perceelsoriëntatie, het woongedeelte naar de weg gekeerd en het bedrijfsgedeelte op het achterliggende land gericht.

De boerderijen zijn in een aantal gevallen monumentaal en in de meeste gevallen beeldbepalend. De erven zijn doorgaans eenvoudig, maar betrekkelijk gaaf en op bedrijfsoefening ingericht. In een aantal gevallen staan er waardevolle bijgebouwen zoals schuren, hooibergen, boenhokken e.d. Een aantal boerderijen heeft nog een boeren voortuin met grind en buxusperken, ligusterhagen, leibomen en tuinhekken. Af en toe is nog een moestuin of fruitweide aanwezig.

Het boerderijlint is tweezijdig, de dichtheid is aan de noord-oostzijde iets groter dan aan de zuid-westzijde. Over de gehele lengte is het karakteristieke dwarsprofiel, dat mede de waarde van het gebied bepaalt, aanwezig. Globaal is dit profiel: agrarisch land, erf en boerderij, weg en wetering, erf en boerderij, agrarisch land.

Kenmerkend voor de bebouwingsstrook is het relatief open karakter en de sterke visuele relatie met het agrarisch gebied. Als geheel is de bebouwing van waarde. Verstorende nieuwbouw in het lint ontbreekt vrijwel, tussen de boerderijen, op plaatsen waar voorheen moestuin of fruitweide was gelegen, staan slechts enkele kleine woonhuizen voor bejaarde boeren. De visuele karakteristiek is slechts in geringe mate aangetast door deze verdichting. Een verder verdichting zou echter een aantasting van het gebied vormen.

Achter de boerderijen ligt het oorspronkelijke open weidegebied. Het contrast tussen de (relatieve) beslotenheid van het bebouwingslint en de openheid van het achterliggende gebied is waardebepalend voor de boerderijstrook. In Achttienhoven neemt de dichtheid van de strook, en daarmee het contrast, naar het oosten af, wanneer de bebouwing verder van de dorpskern af is gelegen. In het voormalige buurtschap Achterwetering is de bebouwing gelijkmatig verdeeld, hier was geen sprake van een dorpskern. Het gaat hier om een historische situatie, die als zodanig van waarde is.

De historisch-ruimtelijke structuur van de buitenplaats Persijn wordt bepaald door de ligging, de oriëntatie en aanleg. Het landgoed is markant gelegen, langs de voormalige ontginningsbasis van de polder 'Domproostengerecht', uitkijkend over de

polder Oostveen.

De visuele karakteristiek van de buitenplaats wordt bepaald door de markant ligging, gelegen op een dekzandrug, in het overgangsgebied van heuvelrug en polderlandschap. Het huis vertegenwoordigt een soort bakenfunctie, als laatste buitenplaats binnen de reeks buitenplaatsen van de heuvelrug en als toegang tot het vlakke weidegebied. De oriëntatie van het huis is gericht op de heuvelrug.

De structuur van het landgoed zelf wordt bepaald door de situering van het hoofdgebouw en bijgebouwen en de landschappelijke aanleg met gebogen paden, slingervijver, a-symmetrisch gegroepeerde boomgroepen, enzovoorts. Van groot belang zijn ook de zichtlijnen, waardoor de relatie tot het omliggende landschap wordt geëffectueerd. Opmerkelijk en bijzonder waardevol is de zichtas die vanuit het huis op de Utrechtse Domtoren is gericht.

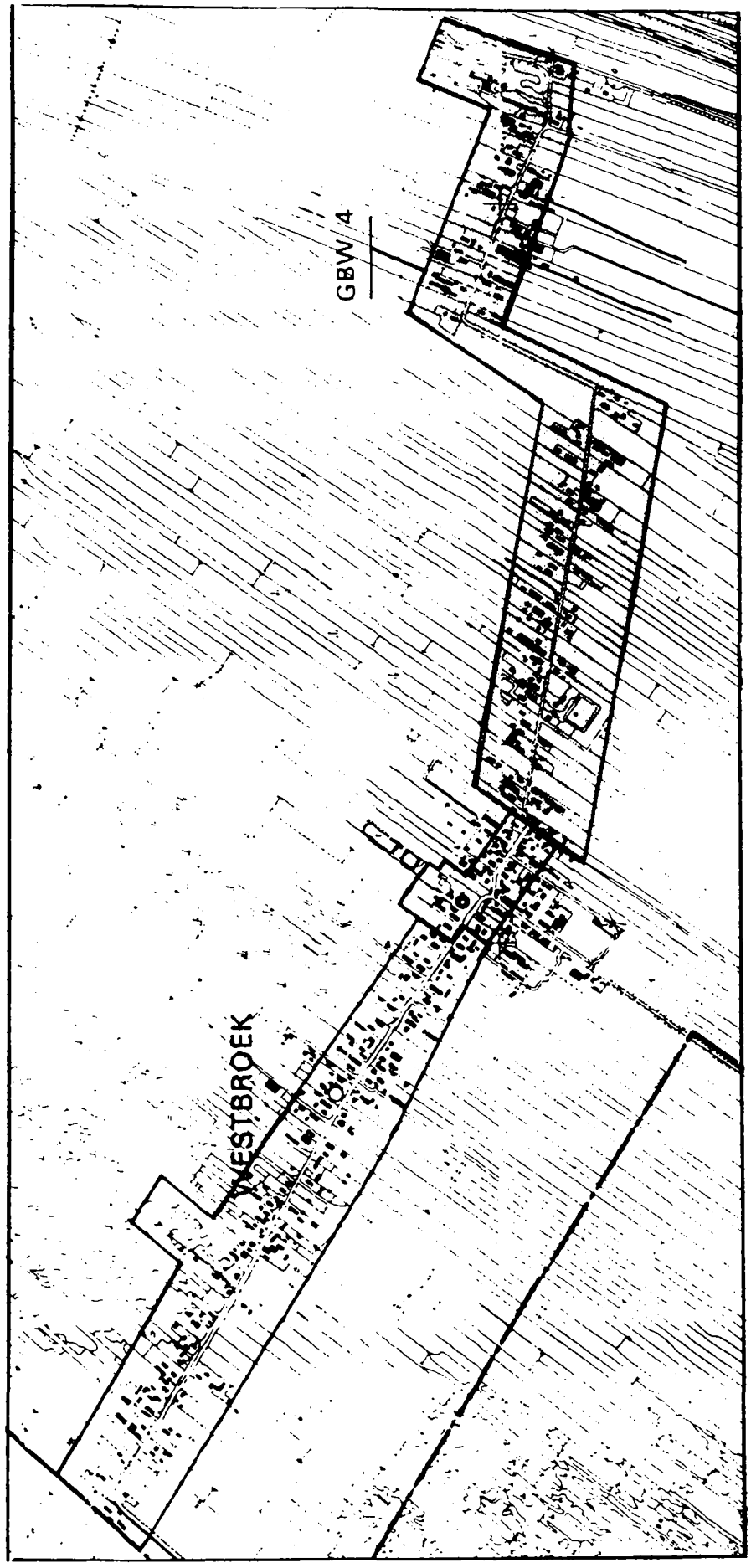

Afb. Gebied met bijzondere waarden MTDK GBW 4

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: inventarisatie van gebieden met bijzondere waarden.

---

nummer : MTDK GBW 5
inventarisatiegebied: Veenweide
gemeente : Maartensdijk (Westbroek)
naam : dorpskern Westbroek
gebiedstype : dorpskern vóór 1850 en 1850-1940
inv. datum : juni 1992
inventarisator : RH
aantal MIP-objecten : circa 20
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : ten dele

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie			x
1.3 markering/dominant		x	
2. stedebouw			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling			x
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling			x
4.4 bebouwing		x	

omschrijving:
Het gebied met bijzondere waarden wordt gevormd door de historisch dorpskern van Westbroek, wat structuur en kerkbebouwing, vóór 1850 tot stand gekomen. Het gebied beslaat het in 1966 op grond van artikel 20 van de Monumentenwet beschermde dorpsgezicht en een klein, hieraan grenzend gebied. Het gebied sluit aan op de 'gebieden met bijzondere waarden' betreffende boerderijstroken (MTDK GBW 4 en MTDK GBW 6).

De hoofdstructuur van het gebied wordt gevormd door de Kerkdijk en Dr.Welfferweg (vroeger ook Kerkdijk) met weteringen, de voormalige ontginningsbasis van het gebied en haaks hierop gesitueerd de Burg.Huydecoperweg met Achttienhovense vaart, de scheiding tussen de polders Westbroek en Achttienhoven. De waarde van het gebied is gelegen historisch-ruimtelijke strucuur, in combinatie met het beschermd dorpsgezicht en de boerderijstroken ten westen en ten oosten van dit gebied. De interne samenhang van de 'gebieden met bijzondere waarden' (MTDK GBW 4, GBW 5 en GBW 6)

is van groot belang.

De visuele karakteristiek van het gebied wordt met name bepaald door het beschermd dorpsgezicht. In de 'Toelichting' behorend bij de aanwijzing tot beschermd dorpsgezicht werd als kwaliteit onder meer aangeduid: 'In het laag gelegen polderland ten noorden van de stad Utrecht vormt de onmiddelijke omgeving van de Nederlands Hervormde kerk te Westbroek een plaats met een eigen accent. Op fraaie wijze contrasteren de forse afmetingen van de kerk met haar verhoogde koor en belangwekkende toren met de bescheiden dorpsbebouwing langs de westzijde van de Kerkdijk en met de ten noorden van de kerk gelegen landelijke bebouwing, de fraaie boerderijen Kerkdijk nrs. 8 en 9'. (corectie: de nummering van laatstgenoemde boerderijen moet zijn: nrs. 14 en 16)'. Deze kwaliteit is ook nu nog van belang. Het dorpsbeeld wordt versterkt door open ruimten rondom de kerk en ten noorden van het van het beschermd dorpsgezicht.

Het bebouwingsbeeld wordt gedomineert door de kerk. Het contrast tussen de beslotenheid van de bebouwing langs de zuid-westzijde en de openheid van deze, in combinatie met het achterliggende land, langs de noord-oostzijde van de Kerkdijk en de Dr.Welfferweg is waardebepalend voor het gebied. Kenmerkend voor de dorpskern is de ligging van het voormalige gemeentehuis (Kerkdijk 11) recht tegenover de kerk en de aanwezigheid van twee voormalige scholen (Pr.Christinaweg 8 en Dr.Welfferweg 22-24). Ontwikkelingen die afbreuk zouden doen aan de historische karakteristiek van het beschermde dorpsgezicht hebben zich binnen het beschermde gebied nauwelijks voorgedaan. Door nieuwbouw aan de zuid-westzijde van de dorpskern is hier de relatie met het omringende agrarische gebied enigszins verzwakt.

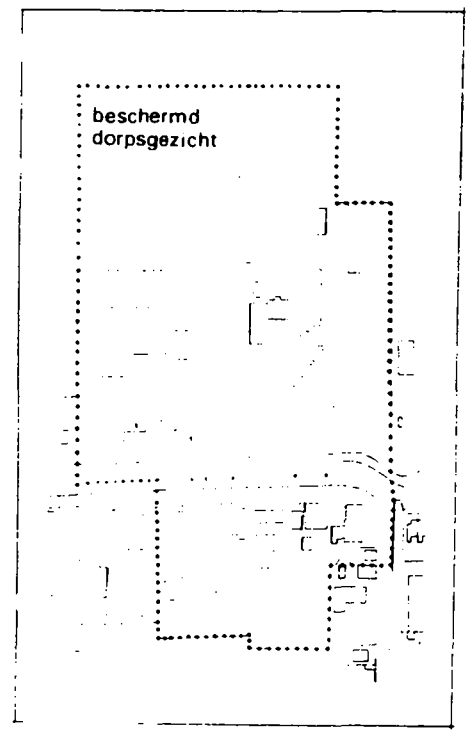

Afb. Beschermd dorpsgezicht Westbroek

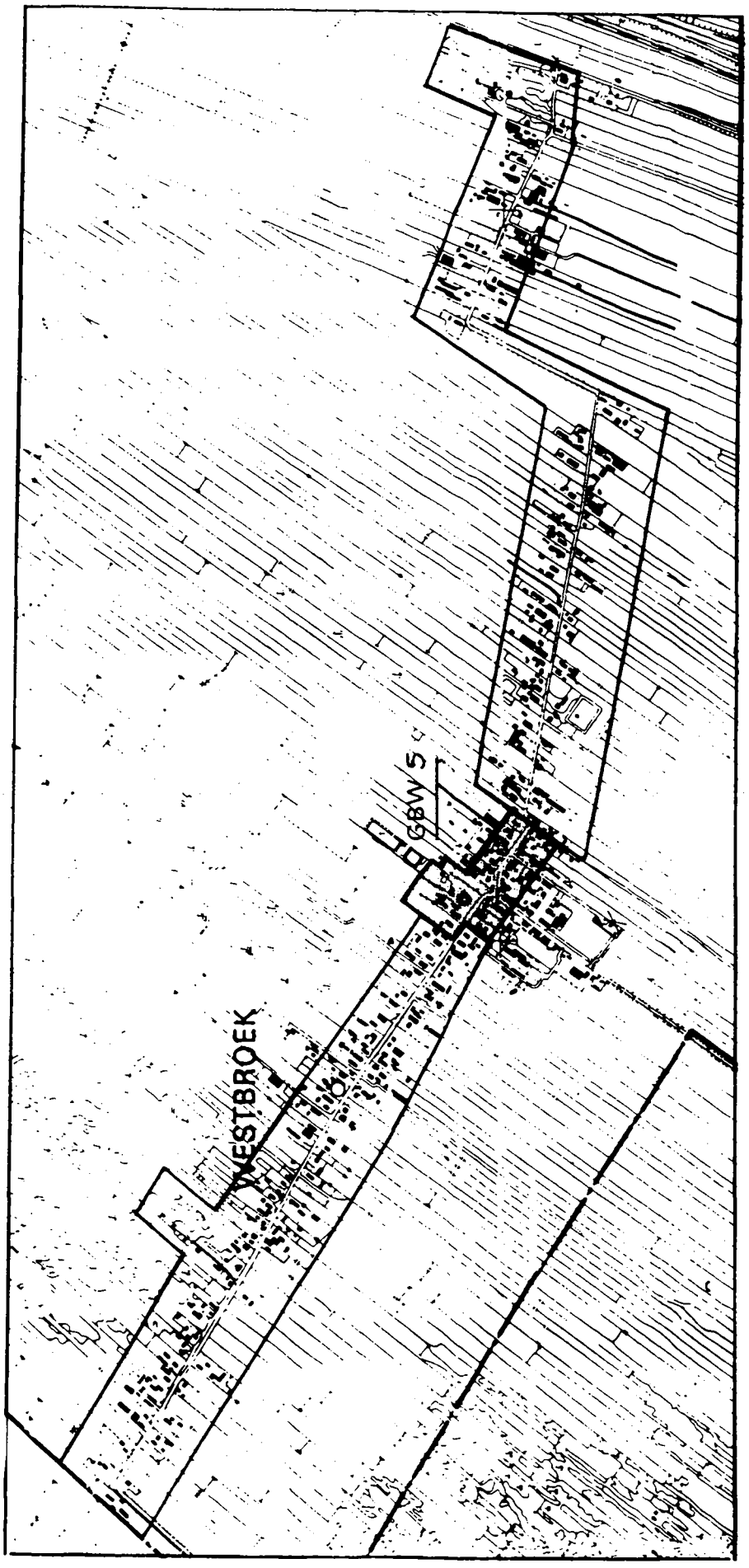

Afb. Gebied met bijzondere waarden MTDK GBW 5

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: inventarisatie van gebieden met bijzondere waarden.

---

nummer : MTDK GBW 6
inventarisatiegebied: Veenweide
gemeente : Maartensdijk (Westbroek)
naam : Kerkdijk
gebiedstype : boerderijenstrook vóór 1850 en 1850-1940
inv. datum : juni 1992
inventarisator : RH
aantal MIP-objecten : circa 80
kwalificatie : provinciaal
beschermd gezicht : neen

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominant			x
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			x
3.3 innovatieve waarde			x
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing		x	

omschrijving:
Het gebied is gelegen in het westelijk deel van Westbroek behorend tot de gemeente Maartensdijk. De historisch-ruimtelijke structuur wordt bepaald door de Kerkdijk, die loopt van de dorpskern van Westbroek richting Tienhoven. Het gebied sluit aan bij het 'gebied met bijzondere waarden' betreffende de dorpskern van Westbroek (MTDK GBW 5).

De kwaliteit van het gebied is primair gelegen in de nog voor een belangrijk deel herkenbare karakteristiek van de boerderij-strook binnen de hoofdstructuur van de cope-ontginningen in het gebied. Waardebepalend voor de boerderijstrook is de ruimtelijke hoofdstructuur, in combinatie met de vrij gave erfinrichting en de historische, ten dele monumentale (boerderij-)bebouwing. De boerderijen hebben overwegend een 19de eeuws karakter, maar een enkele boerderij gaat terug tot de 18de.

De historisch-ruimtelijke structuur van de boerderijstrook wordt bepaald door de Kerkdijk, een voormalige ontginningsbasis

in dit gebied. De strookvormige percelering met sloten als perceelsgrenzen, haaks op de ontginningsbasis, langs beide zijden van de weg gelegen, effectueren de visuele relatie tussen de boerderijstrook en het achterland. De boerderijen zijn op de kop van de kavels, op regelmatige afstanden van elkaar gelegen. De oorpsronkelijke hoevebreedte is vrijwel overal gehandhaafd. De oriëntatie van de boerderijen sluit aan op de perceelsoriëntatie.

De boerderijen zijn in een aantal gevallen monumentaal en in de meeste gevallen beeldbepalend. De erven zijn doorgaans eenvoudig, maar betrekkelijk gaaf en op bedrijfsoefening ingericht, met woongedeelte naar de weg gekeerd en het bedrijfsgedeelte naar het achterliggende land gericht. In een aantal gevallen staan er waardevolle bijgebouwen zoals schuren, hooibergen, boenhokken e.d. Een groot aantal boerderijen heeft nog een boeren voortuin met grind en buxusperken, ligusterhagen, leibomen en tuinhekken. Af en toe is nog een moestuin of fruitweide aanwezig.

Het boerderijlint is tweezijdig, de dichtheid is aan de noord-oostzijde groter dan aan de zuid-westzijde. Over de gehele lengte is het karakteristieke dwarsprofiel, dat mede de waarde van het gebied bepaalt, aanwezig. Globaal is dit profiel: agrarisch land, erf en boerderij, weg en wetering, erf en boerderij, agrarisch land.

Kenmerkend voor de bebouwingsstrook is het relatief open karakter en de sterke visuele relatie met het agrarisch gebied. Als geheel is de bebouwing van waarde. Verstorende nieuwbouw in het lint ontbreekt vrijwel, tussen de boerderijen, op plaatsen waar voorheen moestuin of fruitweide was gelegen, staan slechts enkele kleine woonhuizen voor bejaarde boeren. De visuele karakteristiek is slechts in geringe mate aangetast door deze verdichting. Een verder verdichting zou echter een bedreiging voor het gebied vormen.

Achter de boerderijen ligt het oorspronkelijke open weidegebied. Het contrast tussen de (relatieve) beslotenheid van het bebouwingslint en de openheid van het achterliggende gebied is waardebepalend voor de boerderijstrook. De dichtheid van de bebouwing, en daarmee het contrast, neemt naar het westen af, naarmate de bebouwing verder van de dorpskern af ligt. Het gaat hier om een historische situatie, die als zodanig van waarde is.

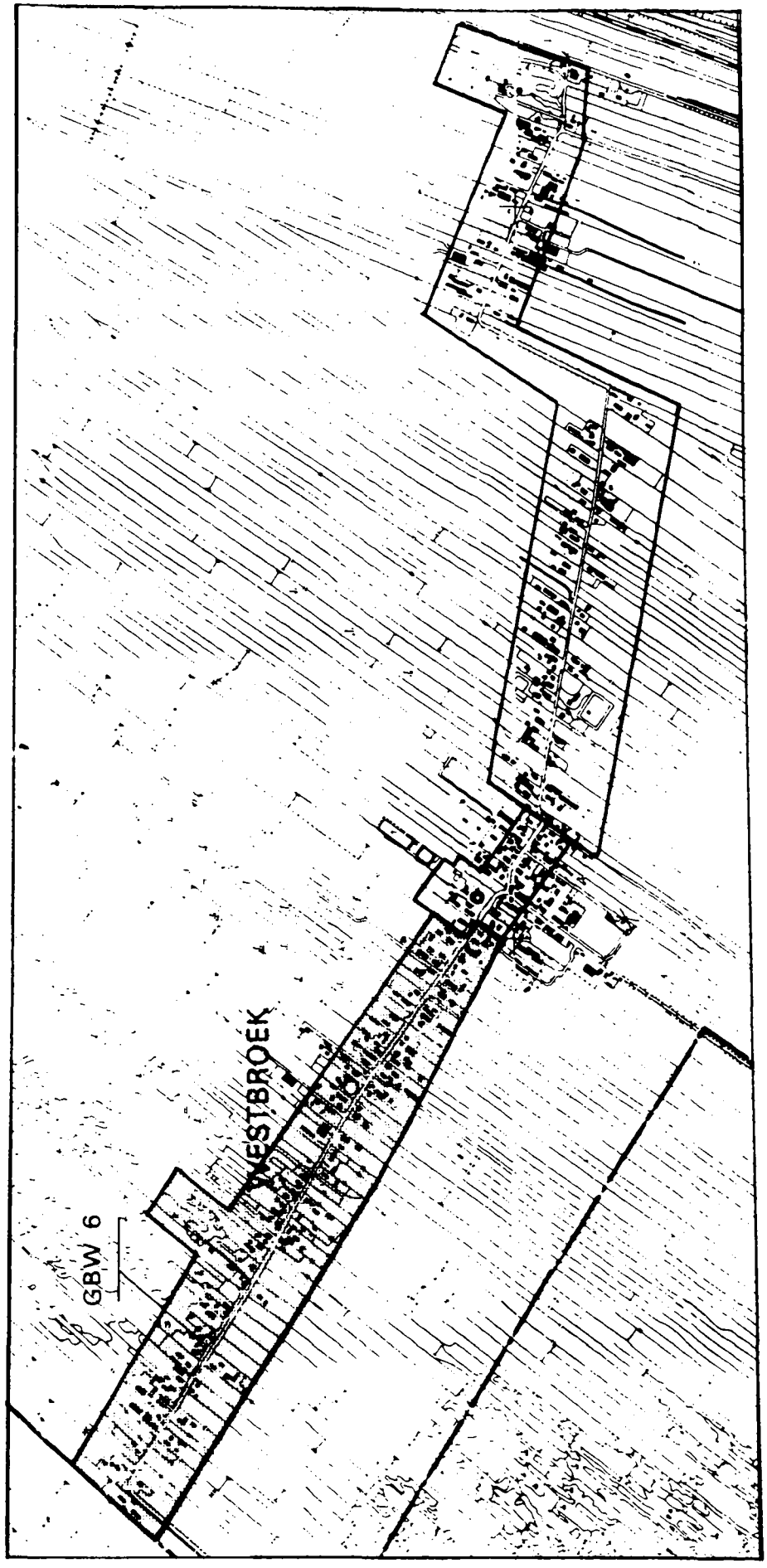

Afb. Gebied met bijzondere waarden MTDK GBW 6

6.3.6 INVENTARISATIE GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN IN DE GEMEENTE DE RONDE VENEN

In de gemeente De Ronde Venen zijn drie gebieden met bijzondere waarden onderscheiden:

1. Vinkeveen-Demmerik
2. De Hoef
3. Vinkeveen-Herenweg

De eerste twee gebieden zijn oorspronkelijk boerderijstroken. In latere perioden is in beide stroken in meerdere of mindere mate aanvullende bebouwing tussen de boerderijen geplaatst. Vinkeveen-Herenweg is een dorpsgebied met uiteenlopende bebouwing.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : RV GBW 1
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : De Ronde Venen
naam : Vinkeveen-Demmerik
gebiedstype : boerderijstrook 1850-1940
inv. datum : mei-juni 1992
inventarisator : OM/TGP
aantal MIP-objecten : ± 50
kwalificatie : gemeentelijk
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen : J.M.A. van Cauteren

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering			x
2. stedebouw			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing			x
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking			x
3.2 stedebouwkundig			x
3.3 innovatieve waarde			x
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling			x
4.4 bebouwing			x

Omschrijving waarden

Vinkeveen en Demmerik zijn dubbele boerderijstroken die ten tijde van de middeleeuwse ontginning van De Ronde Venen zijn ontstaan. De boerderijen staan schuin op de weg, evenwijdig aan de perceelsrichting. De meeste boerderijen zijn na 1850 gebouwd. Met name de oostelijke strook, waarachter zich een weids polderlandschap uitstrekt is nog voornamelijk agrarisch. De westelijke boerderijstrook, waarvan de landerijen grotendeels zijn verveend en naderhand weer drooggemaakt (Polder Groot-Mijdrecht) bevat veel boerderijen die een niet-agrarische functie hebben. Door verbouwingen is een groot deel van deze westelijks strook daarom buiten het gebied met bijzondere waarden gelaten. Ook is de opvulling met woonbebouwing hier dichter. Aan de oostzijde bevinden zich tevens de katholieke kerk van Vinkeveen met de bijbehorende gebouwen en het station aan de voormalige spoorlijn van Uithoorn naar Nieuwersluis. Bij dit station zijn nog lage perrons aanwezig. Het traject is verder nog herkenbaar aan bruggehoofden en grind waarin de rails lagen.

De grens van het gebied met bijzondere waarden Vinkeveen-Demmerik werden globaal gevormd door de provinciale weg in het noorden en loopt in het zuiden door tot de knik in de weg bij Donkereind.

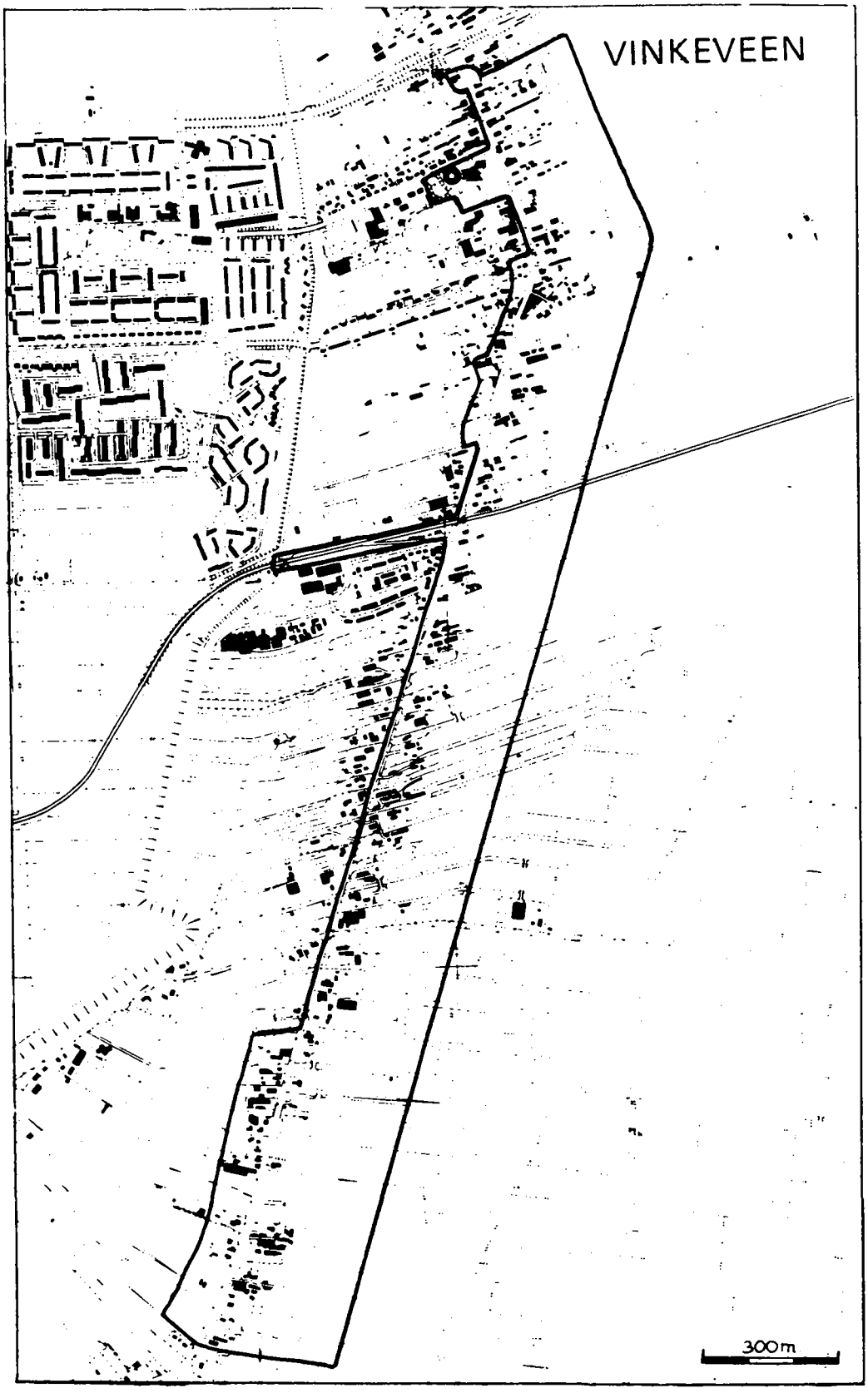

Afb. Gebied met bijzondere waarden Vinkeveen-Demmerik

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : RV GBW 2
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : De Ronde Venen
naam : De Hoef
gebiedstype : Boerderijstrook 1850-1940
inv. datum : mei-juni 1992
inventarisator : OM/TGP
aantal MIP-objecten : ± 15
kwalificatie : gemeentelijk
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering		x	
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing			x
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking			x
3.2 stedebouwkundig			x
3.3 innovatieve waarde			x
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing			x

Omschrijving waarden

De begrenzing van deze dubbele boerderijstrook wordt in het noorden gevormd door de voormalige spoorbrug over de Kromme Mijdrecht, in het zuiden door het einde van de bebouwde kom van De Hoef en in het oosten en wetsen door de lijn die ongeveer 200 meter achter de bebouwing loopt.

De structuur van de middeleeuwse ontginning is in De Hoef nog zeer goed terug te vinden. Toch is hier, net als in Vinkeveen-Demmerik een deel van de oorspronkelijke landerijen van boerderijen door de vervening verloren gegaan. Wel heeft een groot deel van de boerderijen, die alle na 1850 zijn gebouwd, hier nog een agrarische functie. Behalve de boerderijen en enkele woonhuizen bestaat de bebouwing in dit gebied uit de Rooms-katholieke kerk uit 1921.

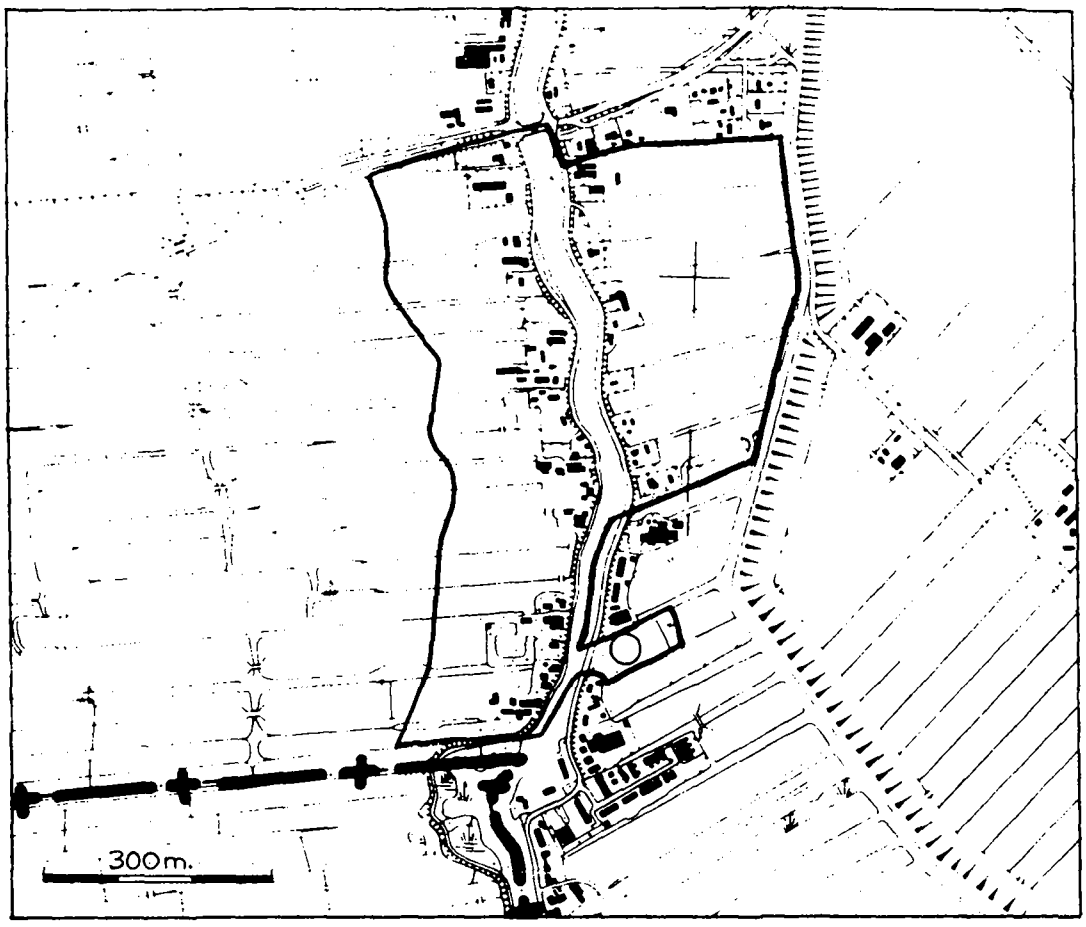

Afb. Gebied met bijzondere waarden De Hoef

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer	: RV GBW 3
inventarisatiegebied	: Veenweidegebied
gemeente	: De Ronde Venen
naam	: Vinkeveen-Herenweg
gebiedstype	: Dorpsgebied 1850-1940
inv. datum	: mei-juni 1992
inventarisator	: OM/TGP
aantal MIP-objecten	: 6
kwalificatie	: gemeentelijk
beschermd gezicht	: nee
literatuur/bronnen	:

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominante situering		x	
2. stedebouw			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking			x
3.2 stedebouwkundig			x
3.3 innovatieve waarde			x
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden

Dit gebied met bijzondere waarden bestaat uit een aantal gebouwen van uiteenlopende soort en ouderdom. De oudste bebouwing wordt gevormd door de voormalige wagenmakerij op de hoek van de Baambrugse zuwe en de Herenweg en de schilderszaak. Recht tegenover de Baambrugse zuwe staat de Nederlands Hervormde kerk uit 1921. De Pastorie is in hetelfde jaar en in dezelfde stijl opgetrokken.

Naast de pastorie bevindt zich een boerderij die aan het oorspronkelijke agrarische karkater van het dorp Vinkeveen herinnert en schuin tegenover de kerk staat een grote villa uit het eerste kwart van de twintigste eeuw.

De bijzonder gevarieerde samenstelling van de bebouwing in dit gebied wordt versterkt doot de aanwezigheid van enkele grote bomen: een rij kastanjes langs de Baambrugse Zuwe, een esdoorn voor de schilderszaak en een treurwilg in de landschappelijk aangelegde tuin van de villa.

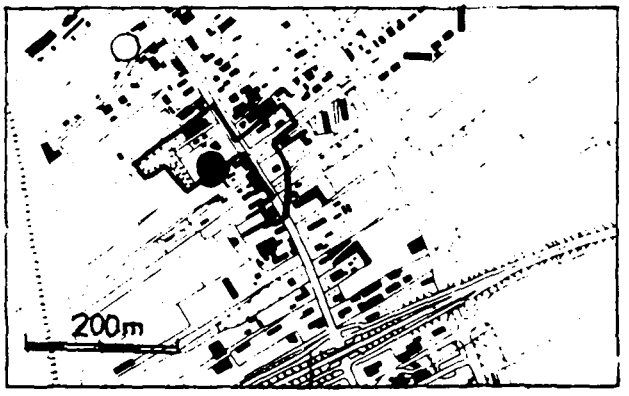

Afb. Gebied met bijzondere waarden Vinkeveen-Herenweg

6.3.7 INVENTARISATIE GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN IN DE GEMEENTE VLEUTEN-DE MEERN

In de gemeente Vleuten-de Meern is 1 gebied met bijzondere waarden:

1. Kasteel de Haar met het dorp Haarzuilens.

Het gebied betreft het complex van kasteel de Haar -bestaande uit het kasteel, chatelet, kapel, koetshuis/garage/dienstwoning, poortgebouw en overige dienstgebouwen- welke binnen een in landschappelijke stijl aangelegd park ligt. Ten oosten van dit park ligt het dorpje Haarzuilens dat in het bijzondere gebied is opgenomen.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : VLMN GBW 1
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : Vleuten-de Meern
naam : Kasteel de Haar met het dorp Haarzuilens
gebiedstype : landschapspark
inv. datum : 26 oktober 1992
inventarisator : ML
aantal MIP-objecten : 26
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering	x		
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling			
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde	x		
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling			
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden
Kasteel de Haar wordt het eerst vermeld in 1391, dat toen als 'een huus mitten vrythof ende gerecht, tins ende tiende mit allen sinen toebehoren' werd omschreven. Het kasteel waar de 19de eeuwse herbouw is op gebaseerd, stamt uit de eerste helft van de 16de eeuw. In 1536 werd het als ridderhofstad erkend. Het kasteel werd tijdens de Franse veldtocht in 1672 verwoest, waarna het langzaam tot een ruïne vervalt.

In 1893 werd onder leiding van P.J.H. Cuypers de ruïne herbouwd tot het huidige kasteel. Cuypers verzocht daarbij zoveel mogelijk via oude bestaande prenten het oorspronkelijke kasteel terug te bouwen, maar het uiteindelijke resultaat wijkt in veel opzichten af van dat origineel als gevolg van een romantische interpretatie en de artistieke vrijheid van de architect. Daarbij werd het kasteel aan de wooneisen van die tijd aangepast. Er verschenen ook nieuwe gebouwen die door de architect in stijl waren ontworpen: het chatelet, het poortgebouw, het koetshuis met stallen, garage en dienstwoningen. De nabij gelegen kapel was oorspronkelijk de kerk van het oude dorp Haarzuilens, dat in haar geheel werd afgebroken omdat de ruimte bestemd was voor het aanleggen van een groot landschapspark. Dit park, met een 'grand canal', een slingervijver, diverse geometrische tuinen werd door H. Copijn in overleg met Cuypers ontworpen. Het park bestaat voor het grootste deel uit bos afgewisseld met glooiende grasvelden. Voor het bos werden indertijd volwassen bomen aangeplant.
Ten oosten van het park ligt het nieuwe dorp Haarzuilens dat tussen 1896 en 1898 als brinkdorp werd gebouwd. Het dorp is omgeven door een gracht en heeft als centraal punt een dorpsplein, de brink, waaromheen de huizen zijn gegroepeerd. De relatie met het kasteel wordt verduidelijkt door middel van de luiken, die in de heraldische kleuren van de baron zijn geschilderd. Ten zuiden van het dorp, in het verlengde van de Thematerweg, ligt een lange zichtlaan naar het kasteel.

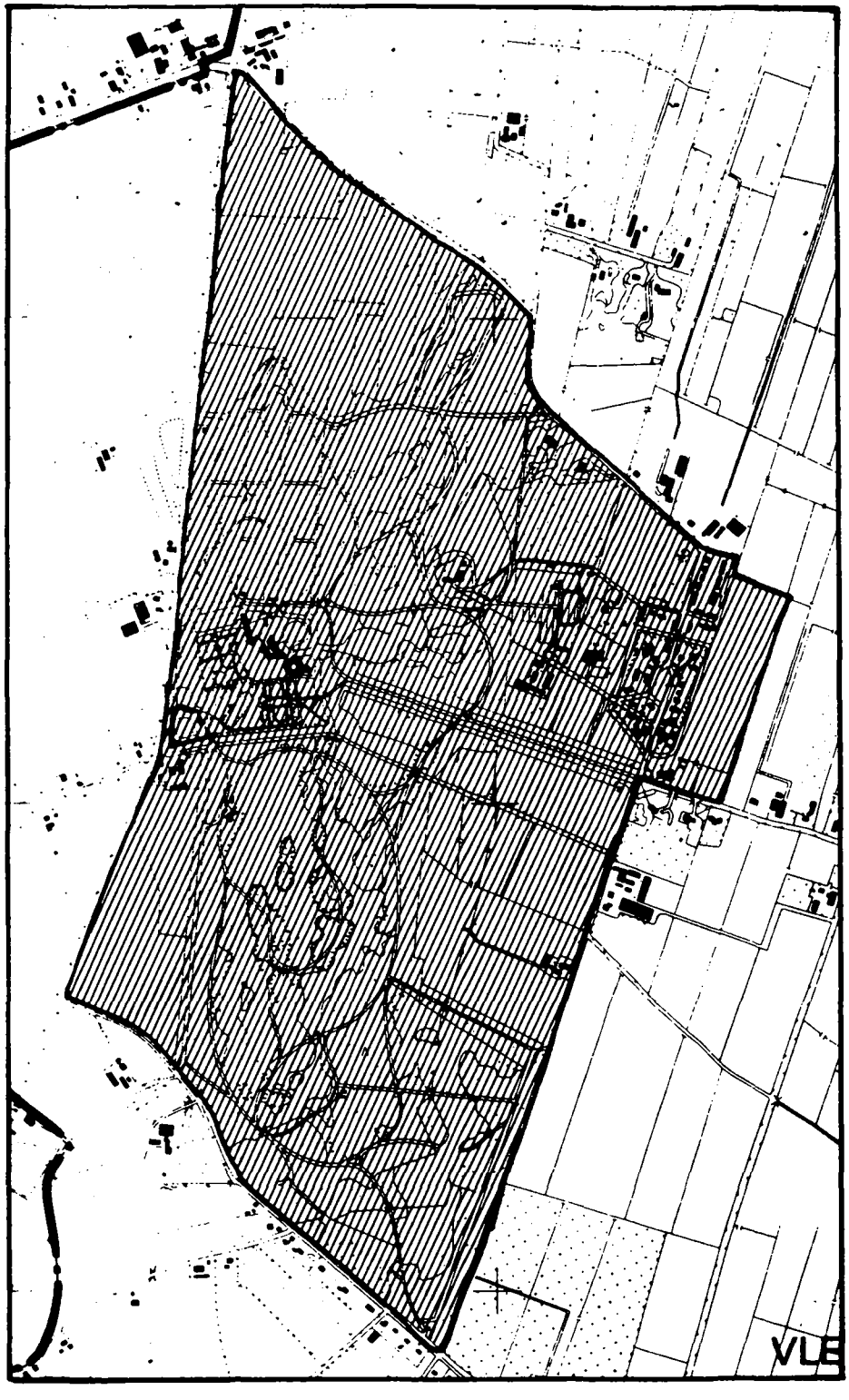

Afb. Kasteel de Haar en het dorp Haarzuilens

6.3.8 INVENTARISATIE GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN IN DE GEMEENTE WOERDEN

In de gemeente Woerden zijn vier gebieden met bijzondere waarden onderscheiden:

1. de dorpskern Kamerik,
2. de boerderijstrook Kamerik,
3. de boerderijstroken Barwoutswaarder/Rietveld,
4. de boerderijstroken Kromwijk/Polanen.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : WD GBW 1
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : Woerden
naam : (Nieuw) Kamerik
gebiedstype : dorpskern vóór 1850
inv. datum : augustus 1991
inventarisator : M. Notermans
aantal MIP-objecten :
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : ja

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie			x
1.3 markering/dominante situering			x
2. stedebouw/landschapsinrichting			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling			x
2.3 bebouwing			x
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving			x
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling			x
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden

Het 'gebied bijzondere waarden' wordt gevormd door de oude kern van Kamerik, die te karakteriseren is als vlotdorp. Vroeger ging het vervoer grotendeels over vaarten en sloten. De structuur wordt bepaald door de Kamerikse wetering met evenwijdig daaraan de Van Teijlingenstraat (oostkant) en de Mijzijde (westkant). Verder wordt de structuur gevormd door enkele dwarsstraatjes, zoals de Meent en de Kerkstraat. De Meent sluit aan op de brug in het dorp over de wetering.
Waardebepalend voor het geheel is de combinatie van de bewaard gebleven historisch-ruimtelijke structuur en monumentale en historische bebouwing. Enigszins storende elementen inn de visuele karakteristiek zijn echter enkele nieuwbouwhuizen aan de Mijzijde die gebouwd zijn in de vorm van kaaspakhuizen.
Het belangrijkste structuurelement is de Kamerikse wetering. Door zijn gaafheid is de historisch-ruimtelijke structuur van

grote waarde. Er zijn ooit plannen geweest om de wetering binnen het dorp dicht te gooien voor een doorgaande weg. Maar vanwege de status van het dorp als 'Beschermd Dorpsgezicht' (1964) is dit nooit verwezenlijkt.
De visuele kwaliteit van het dorpsgezicht is hoog door de gaafheid van het merendeel van de bebouwing en de aanwezigheid van enkele bijzondere elementen zoals de wetering en de brug.
De bebouwing binnen de geschetste historisch-ruimtelijke structuur is grotendeels monumentaal en beeldbepalend. Met name geldt dit voor de aaneengesloten bebouwing aan de Van Teijlingenstraat en aan de Mijzijde ten noorden van de Meent. De huizen staan loodrecht op de wetering op de kop van de kavels. De kerk staat achter deze bebouwing aan de oostkant op een aarden verhoging. Het is een centraal punt omdat de oost-west-verbinding (de Meent) en de noord-zuid-verbinding (de Kamerikse wetering) hier kruisen.

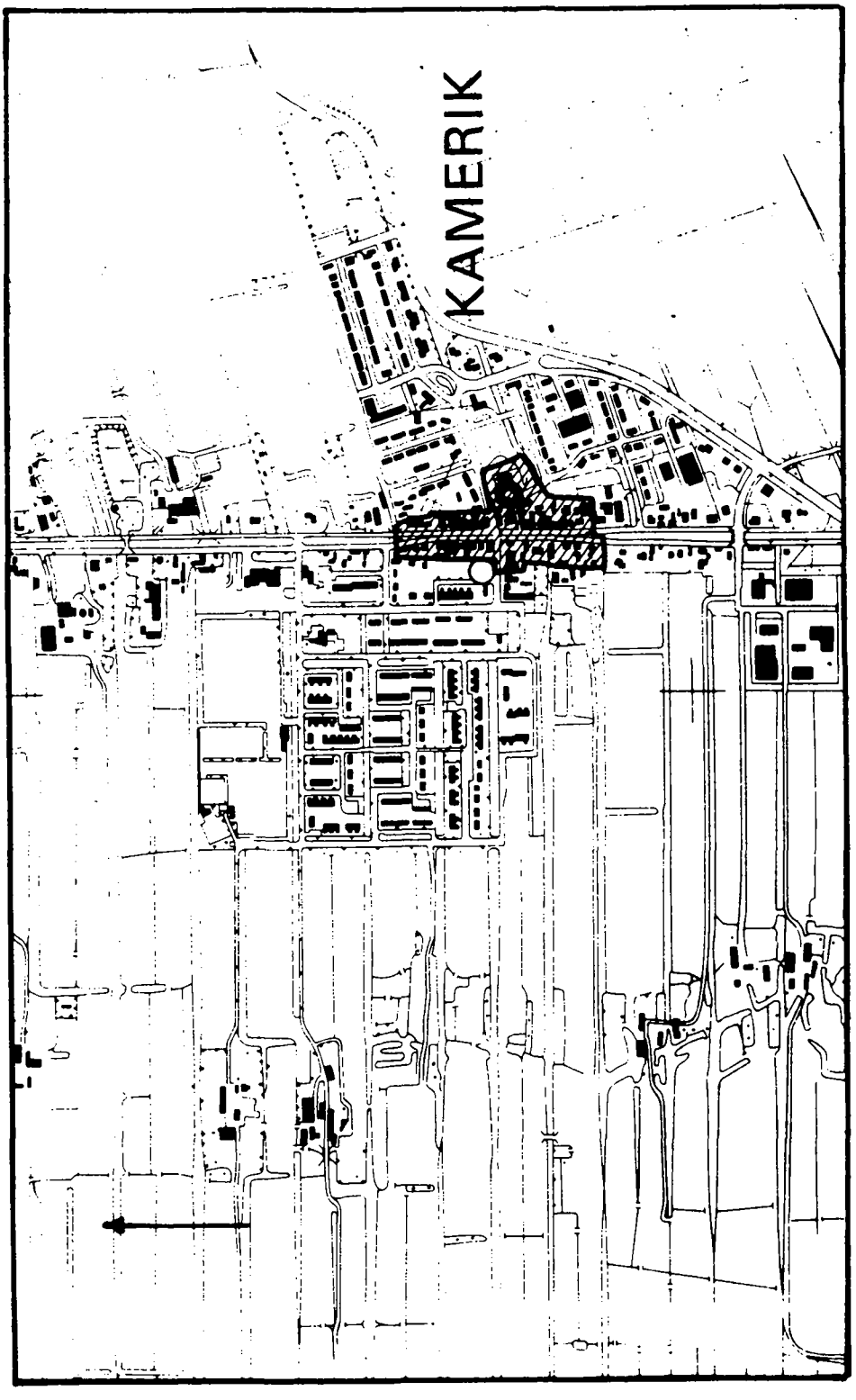

Afb. Kamerik

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : WD GBW 2
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : Woerden
naam : Kamerik
gebiedstype : boerderijstrook vóór 1850
inv. datum : augustus 1991
inventarisator : M. Notermans
aantal MIP-objecten :
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : nee

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominante situering		x	
2. stedebouw/landschapsinrichting			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling			x
2.3 bebouwing			x
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling			x
4.4 bebouwing			x

Omschrijving waarden

Het gebied Kamerik neemt een bijzondere positie in in het Hollands-Utrechts veengebied. Het merendeel van de boerderijen staat midden op de kavels op geruime afstand van de ontginningsbasis. Dit in tegenstelling tot de meeste cope-ontginningen waar de boerderijen aan het begin van de percelen staan.
De historisch-ruimtelijke structuur van dit gebied is gaaf bewaard gebleven en wordt vooral bepaald door de centrale Kamerikse wetering en de opvallende boerderijstroken Kamerik Mijzijde (ten westen van de wetering) en Oud Kamerik (ten oosten van de wetering).
Over de redenen voor deze opvallende situatie is zeer weinig gepubliceerd. Vast staat dat enkele boerderijen van Kamerik Mijzijde op een brede kleirug gelegen zijn. Door zijn zwakke glooiing en grote breedte valt deze kleirug nauwelijks in het

landschap op. In Oud Kamerik toonden boorgegevens geen verschil in bodemgesteldheid rond de boerderijen aan, zodat de aanwezigheid van een kleirug niet aangetoond kan worden. Sommige onderzoekers nemen aan dat de boerderijen gefundeerd zijn op een kleibaan die zich twee meter onder het maaiveld bevindt. Toch is dit nooit aangetoond. Enkele onderzoekers zijn zelfs van mening dat de ligging van de boerderijen niet bepaald wordt door de aanwezige kleirug, maar dat bedrijfsorganisatorische factoren tot deze situatie geleid hebben.
Naast de boerderijstroken op de kavels treft men ook bewoning langs de Kamerikse wetering aan. In de periode na 1850 heeft hier een toename van bewoning plaatsgevonden, waarbij opvalt dat met name ten noorden van Kanis aan de westkant van de wetering veel gebouwd is.
Met zekerheid kan gezegd worden dat in het gebied een bewoningsverplaatsing heeft plaatsgevonden. De vroegste boerderijen waren namelijk gemakkelijk verplaatsbaar en minder gevoelig voor de bodemsituatie omdat ze eenvoudig van opzet waren en van hout opgetrokken. Eeuwenlang werden zij gefundeerd op een laag veen waardoor ze op het onderliggende veen 'dreven'. Pas in de laatste eeuwen werden de boerderijen op huiden of heipalen gefundeerd. Het blijft echter onzeker wat nu precies de redenen voor de bijzondere situatie zijn.
Het gebied is zo bijzonder vanwege de historisch-ruimtelijke structuur die nu nog altijd aanwezig is. Het uitgesterkte gebied bezit slechts enkele storende elementen in de vorm van nieuwe verkeerswegen en nieuwbouwwijken in Kamerik en Kanis.
De visuele kwaliteit van het gebied wordt aangetast door de mindere gaafheid van een deel van de bebouwing. Langs de Kamerikse wetering staat vrij veel nieuwbouw en veel boerderijen in de stroken hebben hun karakteristieke waarde verloren.
De grote gaafheid van de historisch-ruimtelijke structuur en de uitzonderlijke ligging van de boerderijstroken zorgen er echter voor dat het gebied Kamerik uniek is in Nederland.

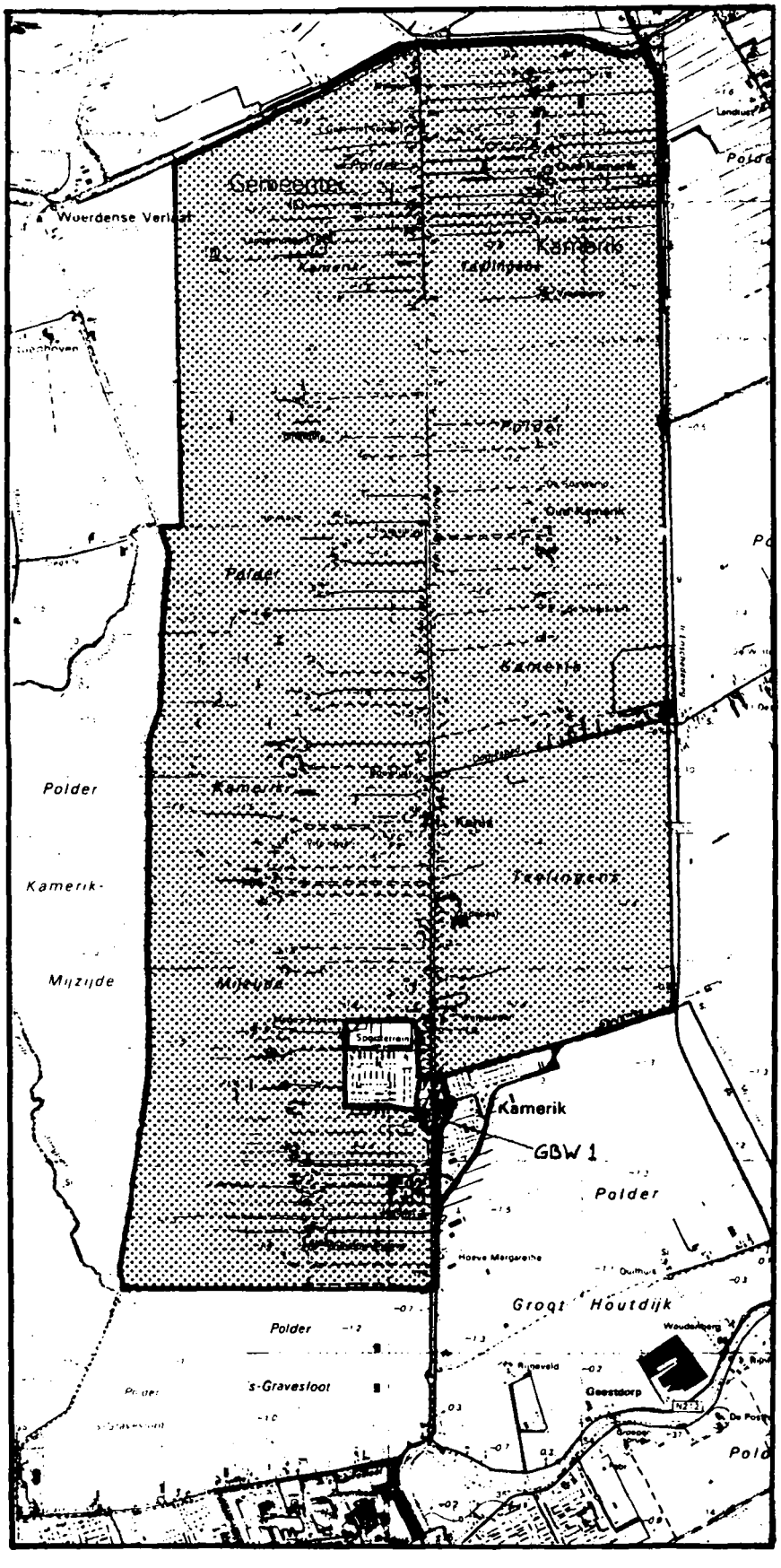

Afb. Kamerik, boerderijstrook

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : WD GBW 3
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : Woerden
naam : Barwoutswaarder/Rietveld
gebiedstype : boerderijstroken vóór 1850
inv. datum : augustus 1991
inventarisator : M. Notermans
aantal MIP-objecten :
kwalificatie : provinciaal
beschermd gezicht : nee

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel			x
1.2 ruimtelijke relatie			x
1.3 markering/dominante situering			x
2. stedebouw/landschapsinrichting			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling			x
2.3 bebouwing			x
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving			x
4.2 structuur			x
4.3 erfindeling			x
4.4 bebouwing			x

Omschrijving waarden

Het gebied langs de Oude Rijn ten westen van Woerden bezit enkele kleine boerderijstroken die dit gebied bijzonder maken. Langs de Oude Rijn, op de kop van de kavels, liggen de stroken Rietveld (noordkant) en Bekenes (zuidkant). De bebouwing is volledig geconcentreerd op de wegen langs de Oude Rijn. In Rietveld treffen we tussen de rivier en de weg woonhuizen aan. Aan de andere kant van de weg liggen de boerderijen met daar achter de lange kavels. Bekenes kent deze constructie niet en is volledig éénzijdig (boerderijen op de kop van de kavels).
De stroken Rietveld, De Bree en Barwoutswaarder liggen op de kavels van de rivier af. Hierdoor bezitten ze een lineaire structuur. De oorzaak van de ligging op de kavels moet gezocht worden in het dichtwellen van de sloten op de oeverwallen van de Oude Rijn. De melkschuiten waren daardoor vroeger niet in staat bij de boerderijen te komen. De oplossing was dus de verplaatsing

van de boerderijen van de oevers af, het land op.
De historisch-ruimtelijke structuur van het gebied is gaaf bewaard gebleven en wordt vooral bepaald door de loop van de Oude Rijn en de karakteristieke boerderijstroken. Enkele storende elementen in de structuur zijn de drukke verkeerswegen langs de Oude Rijn en de westelijke opmars van de stad Woerden.
Mede waardebepalend voor het geheel is de combinatie van de bewaard gebleven historisch-ruimtelijke structuur en monumentale en historische bebouwing. Deze bebouwing bezit enkele storende elementen in de vorm van nieuwbouw en aangetaste oudere boerderijen langs de Oude Rijn. Daar staat weer tegenover dat er ook enkele fraaie karakteristieke boerderijen tussen staan (vooral in Rietveld langs de Oude Rijn).
Tot slot valt het gebied op door de vele lager gelegen kavels. Dit komt omdat deze gronden lange tijd 'afgeticheld' zijn ten behoeve van de kleiwinning.

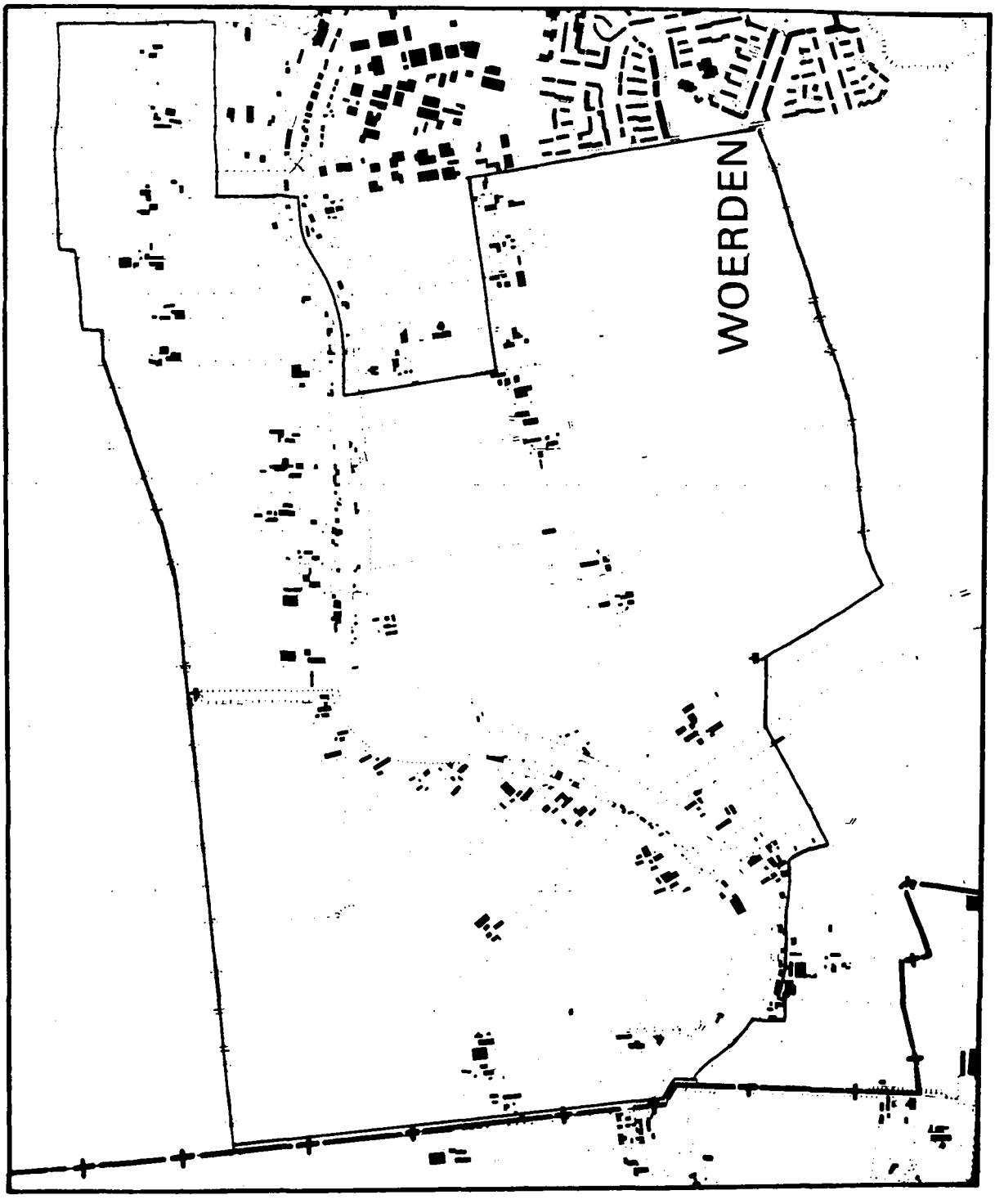

Afb. Barwoutswaarder/Rietveld

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : WD GBW 4
inventarisatiegebied: Veenweidegebied
gemeente : Woerden
naam : Kromwijk/Polanen
gebiedstype : boerderijstroken vóór 1850
inv. datum : augustus 1991
inventarisator : M. Notermans
aantal MIP-objecten :
kwalificatie : gemeentelijk
beschermd gezicht : nee

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel			x
1.2 ruimtelijke relatie			
1.3 markering/dominante situering			
2. stedebouw/landschapsinrichting			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving			
4.2 structuur			x
4.3 erfindeling			x
4.4 bebouwing			x

Omschrijving waarden

Het gebied Kromwijk/Polanen bezit enkele kleine karakteristieke boerderijstroken langs de Kromwijkse wetering. De aanwezigheid van een hoge smalle houtkade maakt dit gebied bijzonder.
De historisch-ruimtelijke structuur van deze ontginning is gaaf bewaard gebleven en wordt vooral bepaald door de karakteristieke houtkade en de bijbehorende wetering. Het merendeel van de boerderijen staat op de kop van de kavels.
De kavels aan de noordkant van de wetering liggen een stuk lager dan de kavels aan de zuidkant. Dit komt omdat deze gronden lange tijd 'afgeticheld' zijn ten behoeve van de kleiwinning. Deze lagere ligging van de kavels benadrukt nog eens extra de hoge ligging van de smalle houtkade.
In Polanen staan de meeste boerderijen aan de noordkant van de wetering. Ze liggen ingesloten tussen deze wetering en de verbindingsweg Woerden-Linschoten. De kavels lopen echter door

tot Cattenbroek. De verlande Linschotenstroom heeft als ontginningsbasis gediend.
Aan de zuidkant van de wetering (in Polanen) ligt het oude monumentale boerderijcomplex Wulverhorst. Dit complex staat op een oud kasteelterrein en is aangewezen als beschermd rijksmonument. In de 14de eeuw stond op deze plaats een kasteel. In 1374 werd het verwoest en in 1421 was het geheel vervallen. Hierna is waarschijnlijk een grote versterkte boerderij gebouwd. Vanaf de 17de eeuw is deze boerderij gecombineerd met een herenhuis. De gebouwen die er nu staan stammen vooral uit de 18de, 19de en 20ste eeuw. De hekpijlers en het hek dateren uit de 20ste eeuw en werden geplaatst in aansluiting op andere monumentale hekken aan de Kromwijkerdijk. De gracht voor de boerderij werd na 1837 gegraven.
In Kromwijk treffen we twee kleine éénzijdige boerderijstroken aan (zuidkant van de wetering) als restant van één langere strook. De westelijke strook bezit een lineaire structuur waardoor het oostelijk deel van deze strook dan ook niet evenwijdig aan de flauwe bocht van de wetering loopt. Hierdoor staan enkele boerderijen op de kavels. Een brede oprijlaan met monumentale hekpijlers en hekken verbindt deze boerderijen met de kade. Veel van deze boerderijen zijn vroeger, net als Wulverhorst, belangrijke versterkte boerderijen geweest. Het westelijk deel van de strook bestaat uit vrij veel nieuwbouw en is daarom als zodanig niet opgenomen in het gebied met bijzondere waarden.
De oostelijke strook bestaat slechts uit drie boerderijcomplexen die op de kop van de kavels liggen. Deze strook bevat een enkel storend element in de vorm van een groot caravanbedrijf dat midden tussen de boerderijen staat. Ook hier treffen we voor de boerderijen monumentale hekpijlers en hekken aan.
Het bijzondere gebied Kromwijk/Polanen wordt vanuit het noorden bedreigd door oprukkende Woerdense industrie. Als deze ontwikkeling doorgaat raakt het gebied ingeklemd tussen de rijksweg A12 (zuiden), de spoorweg (westen), de verkeersweg N212 (oosten) en de Woerdense industrieterreinen (noorden).

Afb. Kromwijk/Polanen

Literatuur

- Baars, K.E., Varend vervoeren. Van Amsterdam tot aan de Rijn. 100 jaar Merwedekanaal. Utrecht, 1991.
- Barends, S. e.a., Het Nederlandse landschap, een historisch geografische benadering. Utrecht, 1990.
- Berendsen, H.J.A., De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht, Utrechtse Geografische Studies nr 25. Utrecht, 1982
- Berendsen, H.J.A., De ontwikkeling van het rivierpatroon in de omgeving van Utrecht. In: Geografisch Tijdschrift XVII, 1983 nr.4, p.231-242.
- Bent, E.A.G. en C.M.P.F. van den Broek, Mijdrecht, meer dan veen alleen. Amsterdam/Utrecht, 1985.
- Bloed, A. e.a., Van wildernis tot Ronde Venen. Grepen uit de geschiedenis van Wilnis. 1984.
- Blok, D.P., Toponymische verkenningen in het land van Woerden. In: K.N.A.G. Geografisch Tijdschrift. Nieuwe Reeks, 1977, p. 399-406.
- Bont, C., Het historisch-geografische gezicht van het Nedersticht. Een cultuurhistorische landschapsverkenning van de provincie Utrecht. Utrecht, 1990.
- Borger, G.J., De ontwatering van het veen: Een hoofdlijn in de historische geografie. In: K.N.A.G. Geografisch Tijdschrift, Nieuwe reeks, 1977, p.377-387.
- Borger, G.J., Staat van land en water. Stichtse historische reeks nr. 7. Zutphen, 1982.
- Brand, H. en J. Brand, De Hollandse Waterlinie. Utrecht, 1986.
- Clifford Kocq van Breugel, J.R. en J.D.M. Bardet, Kastelenboek Provincie Utrecht. Utrecht, 1966.
- Cramers, D. e.a., Inventarisatie historische bebouwing Vleuten-De Meern. Utrecht, 1989.
- Dam van Isselt, W.E. van, De stelling van Amsterdam, Utrecht, 1910.
- De bodem van Utrecht, Pudoc, Wageningen 1966.
- De cultuurhistorische betekenis van forten. Studiereeks 17. Uitgaven van de PPD Noordholland, Haarlem, 1986.
- Dekker, D., Toestanden en gebeurtenissen uit de geschiedenis van Maarssen. Alphen aan den Rijn, 1984.
- De Utrechtse gemeenten in 1815. uitgave van de Provincie Utrecht, Utrecht, 1972.
- Doeleman, F., De heerschappij van de proost van Sint Jan in de Middeleeuwen. 1085-1594. Zutphen, 1982.
- Donkersloot de Vrij, Y. M., De Vechtstreek. Oude kaarten en de geschiedenis van het landschap. Weesp, 1985.

- Es, J. van, Woerden in bedrijf. Deel drie van de Midden-Holland in bedrijf reeks. Alphen aan den Rijn, 1990.
- Es, W.A. van, De Romeinen in Nederland. Bussum, 1981.
- Gottschalk, M.K.E., De ontginning van de Stichtse Venen ten oosten van de Vecht. In: Geografisch Tijdschrift, 1956, p. 207-223.
- Harten, J.D.H., Het landschap in beweging. In: Algemene geschiedenis der Nederlanden. deel V. Haarlem, 1980, p. 38-72.
- Het Vechtlandschap. Rapport van de werkgroep Vechtlandschap, Staatbosbeheer, Utrecht, 1976.
- Historische bebouwing van Loenen. Monumenten Inventarisatie Project Utrecht.
- Jappe Alberts, W., De Nederlandse hanzesteden. Bussum, 1969.
- Kalee, C.A. en C. Isings, Beknopt verslag van een opgraving in De Meern. In: Jaarboek Oud Utrecht, 1980, p. 5-25.
- Kant, e.a., De stelling van Amsterdam. Beetsterzwaag, 1988.
- Kooy, G.A., De zelfkazerij in Midden-Nederland, 1956.
- Kuyper, J., Gemeente-atlas van de provincie Utrecht 1868. Groningen, 1986.
- Linden, H. van der, De Cope. Bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van de openlegging van de Hollands-Utrechtse laagvlakte. Assen, 1956
- Littel, A., De oude vestingwerken in de provincie Utrecht, verslag van een onderzoek naar naar hun waarde voor het natuurbehoud. Utrecht 1978. p.34 e.v.
- Plomp, N., Woerden, 600 jaar stad. Woerden, 1973.
- Rinsma, E.J., Kroniek van Nimmerdor. Maarssen, 1976.
- Rinsma, E.J., De 800 turfjaren van Vinkeveen. In: Nederlandsche Historiën, 1978, nr.5/6. p.193-221.
- Rinsma, E.J., De Ronde Venen. Een omgekeerde wereld. Alphen aan den Rijn, 1986.
- Smith, T.S., Vechtbuitens. Zeist, 1974.
- Sneep, J., Atlas van historische vestingwerken in Nederland. Deel III: de provinciën Utrecht en Noord-Holland. Eerste Aflevering: Utrecht. Uitgave van de stichting Menno van Coehoorn, 1970a.
- Sneep, J., Atlas van historische vestingwerken in Nederland. Deel IV: de provinciën Zuid-Holland en Zeeland. Eerste Aflevering: Zuid-Holland. Uitgave van de stichting Menno van Coehoorn, 1970b.
- Storm van Leeuwen, J.A., Van Oude Rijn tot Leidse Rijn. De afwatering van de gronden in en rondom Vleuten-De Meern in de loop der tijden. Vleuten/De Meern/Haarzuilens, 1985.
- Timmerman C en P. Brak, Monumentenlijst Zegveld, 1989.

- Wandelen, J. van, Straatwegen in de provincie Utrecht (Uitg. RAU Inventaris 15). Utrecht, 1988.
- Wijk, G. van, Mijdrecht 900 jaar. Mijdrecht van toen tot bijna nu in vogelvlucht. Mijdrecht, 1985.
- Zwarte, R. de, Sporen van Prehistorische bewoning in de Vechtstreek. In: Jaarboekje van het oudheidkundig genootschap Niftarlake, 1979.
- Zonneveld, J.I.S., Levend land, de geografie van het Nederlandse landschap. Utrecht, 1987.

Kaarten en Atlassen

- Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000, blad 6 Zuid-Holland en Utrecht, 1966.
- Geomorfogenetische kaart van Zuid-Utrecht, schaal 1:25.000, blad 1, Harmelen, 1982
- Geomorfologische kaart van Nederland, schaal 1:50.000, blad 31, 1970.
- Geologische kaart van Nederland, schaal 1:50.000, blad 31 Oost, 1988.
- Grote Historische Atlas van Nederland, 1:50.000. Deel 1 West-Nederland, 1839-1859. Groningen, 1990.
- Historische Atlas Utrecht, chromotopografische kaart des Rijks, 1:25.000. Den Ilp, 1989.
- Provincie Atlas van Utrecht, 1:25.000. Groningen, 1989.
- Topografische kaart van Nederland, schaal 1:25.000, blad 25G, verkend 1938; ged. herzien 1946.
- Topografische kaart van Nederland, schaal 1:25.000, blad 31E, verkend 1938; ged. herzien 1946; uitgave 1948.
- Topografische kaart van Nederland, schaal 1:25.000, blad 31F, verkend 1938; ged. herzien 1946; uitgave 1950.
- Topografische kaart van Nederland, schaal 1:25.000, blad 31G, verkend 1938; ged. herzien 1946; uitgave 1950.
- Topografische kaart van Nederland, schaal 1:25.000, blad 31H, verkend 1939; ged. herzien 1946; uitgave 1948.